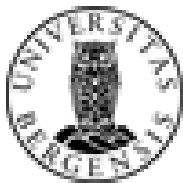

Hellige kyr på slaktebenken

Nyorienteringen i Arbeiderpartiet på 1980-tallet

Masteroppgave i historie av Karen R. Tjernshaugen
Historisk Institutt
Universitetet i Bergen
Høsten 2006

Innhold

Innholdsfortegnelse.....	Side 1
Forord.....	Side 4
1. Innledning.....	Side 5
1.1 Tema og problemstilling.....	Side 6
1.2 Avgrensning av oppgaven.....	Side 6
1.2.1 Fra Brundtland I til Syse.....	Side 6
1.2.2 «Programmatisk» og «praktisk» politikk.....	Side 7
1.2.3 Er «Arbeiderpartiet» velgerne eller partitoppene?.....	Side 8
2. Kilder, litteratur og spissing av problemstillingen.....	Side 9
2.1 Innledning.....	Side 9
2.2 Kilder.....	Side 10
2.2.1 Partiprogrammer og andre kilder i oppgaven.....	Side 10
2.2.2 Vurdering av kildene.....	Side 12
2.3 Litteratur.....	Side 14
2.3.1 Oversikt over litteraturen.....	Side 14
2.3.2 Representerte 1980-årene et brudd?.....	Side 14
2.3.3 Jostein Nyhamar: «Nye utfordringer 1965-1990», Arbeiderbevegelsens historie bind 6.....	Side 15
2.3.4 Berge Furre: «Norsk historie 1905-1990», Bind 6 i Samlagets norske historie.....	Side 16
2.3.5 Edgeir Benum: «Overflod og fremtidsfrykt 1970 -», bind 12 i Aschehougs Norgeshistorie.....	Side 18
2.3.6 Rune Slagstad: «De nasjonale strateger».....	Side 18
2.3.7 Dag Østerberg og Håvard Nilsen: «Statskvinnen - Gro Harlem Brundtland og nyliberalismen».....	Side 19
2.3.8 Spissing av problemstillingen med utgangspunkt i litteraturen.....	Side 20
3. 1981: Nytt prinsippprogram og forsiktig nyorientering.....	Side 22
3.1 Målrettet nyorientering eller kaos og personstrid?.....	Side 22
3.2 Nye programmer med nye toner.....	Side 24
3.2.1 Arbeiderpartiet gravlegger «det sosialistiske samfunn».....	Side 24
3.2.2 Et sentrumspreget programutkast.....	Side 26
3.2.3 Hvorfor nytt prinsippprogram allerede i 1981?.....	Side 28
3.2.4 «Politikk for 1980-årene» - mindre tro på statlig styring.....	Side 29
3.3 Hvem var aktørene bak de nye programmene?.....	Side 30
3.3.1 «Guttekлубben» i programkomiteen.....	Side 30
3.3.2 «Grasrotas» programarbeid: rådslag for og av akademikere.....	Side 33
3.3.3 Landsmøtet i 1981 - dissens om sosialismen.....	Side 35
3.4 Langtidsprogram med nye signaler.....	Side 36
3.5 Konklusjon - En topptung snuoperasjon.....	Side 37

4. 1982-1985: Tilbake til røttene - «nærmest som en rekyl».....	Side 39
4.1 Fanget av opposisjonstilværelsen.....	Side 39
4.2 To dyre programmer og en ambisiøs garanti.....	Side 41
4.2.1 Lokalpolitisk manifest 1983 - «Arbeid, bolig og helse».....	Side 41
4.2.2 Arbeidsprogrammet «Ny vekst for Norge» - Kraftig utvidelse av velferdsstaten.....	Side 42
4.2.3 Fra programutkast til program - dyre løfter blir enda dyrere.....	Side 43
4.2.4 Velgergarantien - venstrepopulisme i praksis.....	Side 45
4.3 Aktører i programarbeidet i 1983 og 1985.....	Side 45
4.3.1 Brundtlands kamp mot byråkratiet.....	Side 45
4.3.2 Aktiv «grasrot».....	Side 48
4.3.3 Økonomisk politisk utvalg - et rop om moderasjon.....	Side 48
4.3.4 Landsmøtet i 1985 - opprør mot ansvarligheten.....	Side 50
4.4 Konklusjon - Pendelen svinger tilbake.....	Side 51
5. 1985-1986: Frihet til å kjøpe melk og brød etter klokka fem.....	Side 53
5.1 Arbeiderpartiets motoffensiv.....	Side 53
5.2 Aksjon frihet: Fra konfeksjon til skreddersøm.....	Side 54
5.3 Klart brudd med «Ny vekst for Norge».....	Side 56
5.4 Aktørene i debatten om frihet.....	Side 58
5.4.1 Arkitekten bak frihetskampanjen.....	Side 58
5.4.2 Fagbevegelsen stritter imot.....	Side 60
5.4.3 Nye miljøer trekkes inn.....	Side 62
5.5 Hvorfor frihetskampanje i 1985?.....	Side 62
5.6 Konklusjon: Inspirert av langtidsprogrammet og Willoch-perioden.....	Side 64
6. 1987: «Vi må tørre å slakte noen hellige kuer».....	Side 65
6.1 Det store vendepunktet?.....	Side 65
6.2 Frihetskampanjen i programform.....	Side 67
6.2.1 «Oppgaver som har vært offentlige behøver ikke være det for alltid».....	Side 67
6.2.2 Fokus flyttet siden 1985.....	Side 68
6.2.3 Markedsstyrt rente og statsbedrifter for fall.....	Side 70
6.3 Omlegging med ledertrioen i front.....	Side 71
6.3.1 Lite materiale fra programkomiteen.....	Side 71
6.3.2 Ledelsen sliper knivene.....	Side 72
6.3.3 Fred og fordragelighet på landsmøtet.....	Side 73
6.4 Konklusjon: Sanksjonering av frihetskampanjens budskap.....	Side 75
7. 1988-1989: Opprør mot arbeidsløsheten.....	Side 77
7.1. «En følelse av å være sviktet av sine egne».....	Side 77
7.2 Arbeidsløsheten tilbake i fokus i arbeidsprogrammet.....	Side 79
7.3 Aktørene i programarbeidet i 1989.....	Side 80
7.3.1 «Mye generell surhet og frustrasjon».....	Side 80
7.3.2 Stormløp på landsmøtet.....	Side 81
7.3.3 Ledelsen forsvarer seg.....	Side 83
7.4 Konklusjon: Svak pendelsvingning i den økonomiske politikken.....	Side 84

8. Avslutning: Nyorientering med to klare brudd.....	Side 86
8.1 Hva besto nyorienteringen av?.....	Side 86
8.2 Pådrivere og bremsere i nyorienteringen på 1980-tallet.....	Side 88
8.3 Hvorfor nye tanker på 1980-tallet?.....	Side 92
8.4 Litteraturen i et nytt lys.....	Side 94
Skriftlige kilder.....	Side 95
Muntlige kilder.....	Side 99
Litteratur.....	Side 99

Forord

Arbeiderpartiet har hatt en helt spesiell rolle i norsk politikk etter andre verdenskrig. Ingen som er interessert i nyere norsk historie kan la være å feste seg ved den avgjørende betydningen partiet har hatt for å bygge etterkrigstidens Norge. Transformasjonen Arbeiderpartiet har gått gjennom fra de revolusjonære tjuårene via Einar Gerhardsens ettpartistyre til de markedsvennlige åttiårene og Jens Stoltenbergs rødgrønne koalisjon, er svært omfattende.

Jeg var barn på 1980-tallet, men husker godt de innbitte Gro og Kåre-duellene som trakk de voksne mot TV-skjermen. Fire år som journalist i Dagsavisens politiske avdeling - et av landets beste og mest lærerike steder å boltre seg for politiske nerder - har utvilsomt gjort meg mer nysgjerrig på Arbeiderpartiet. Spesielt har jeg fått lyst til å finne ut mer om tiåret som på avgjørende vis omformet partiet.

Denne oppgaven kunne ikke blitt til uten andres hjelp og bidrag. En stor takk til de hyggelige ansatte ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, som har gitt meg god veiledning. Takk til Arne Strand, Thorbjørn Jagland og Svein Roald Hansen som har stilt opp til intervjuer. Takk til min storebror Andreas, som har lest korrektur og reddet meg fra pinlige feil i innspurten. Den største takken går til min veileder Tore Grønlie ved Universitet i Bergen, som har bidratt med konstruktive innspill, kritiske spørsmål og tålmodig gjennomlesning.

Bergen 19.11 2006

Karen R. Tjernshaugen

1. Innledning

Det er lørdag 4. oktober 1985. Arbeiderpartiet har tre uker tidligere gjort et godt stortingsvalg, men ikke godt nok til å kaste Kåre Willoch og hans borgerlige trepartikoalisjon ut av regjeringskvartalet. Partiet forbereder seg på fire nye år i opposisjon. Ap-leder Gro Harlem Brundtland går på talerstolen i Folkets Hus for å innlede for landsstyret om den politiske situasjonen. «Arbeiderpartiet er frihetspartiet i norsk politikk», fastslår Brundtland. Hun tar til orde for at partiet skal sette i gang en storstilt kampanje med navnet «Aksjon frihet». Her skal enkeltmennesket settes i fokus i sterkere grad enn Arbeiderpartiet har gjort tidligere, og saker som lengre åpningstider og mer fleksibel arbeidstid skal løftes fram. Brundtland snakker om et nytt sosialdemokratisk århundre, der oppmerksomheten skal rettes mot innholdet i velferdsstaten. «Vi skal ikke lukke øynene for at den sterke utbyggingen av offentlig sektor også kan ha skapt en følelse av maktesløshet og frihetsberøvelse. Virkemidler kan ha overlevd seg selv. Byråkratiet kan ha vokst mer enn nødvendig.»¹, innrømmer partilederen.

Kontrasten til Arbeiderpartiets fokus i arbeidsprogrammet som ble vedtatt et halvt år tidligere, og til partiets retorikk i valgkampen for bare noen måneder siden, er slående. For første gang forsøker Arbeiderpartiet å vinne tilbake velgerne som ble feid vekk av høyrebølgen med en retorikk som er sterkt inspirert av deres politiske motstandere. Det uvante budskapet blir møtt med bifall av landsstyret, selv om fagbevegelsens representanter ikke liker det de hører.²

Brundtlands tale høsten 1985 ble starten på en omfattende omlegging av Arbeiderpartiets politiske profil, som kulminerte på landsmøtet i 1987. Mens dette landsmøtet er mye omtalt i litteraturen om Arbeiderpartiet på 1980-tallet, er «Aksjon Frihet», eller frihetskampanjen som den senere kom til å hete, merkelig nok nesten helt utelatt. Et sentralt funn i denne oppgaven, er at kampanjen representerte et klart brudd med den mer tradisjonelle politikken partiet sto for i årene 1982 til 1985, og at den var forløperen til nyorienteringen som skjedde i forbindelse med landsmøtet i 1987. Tittelen på oppgaven - «Hellige kyr på slaktebenken» - spiller på en uttalelse Gro Harlem Brundtland kom med på dette møtet. «Vi må tørre å slakte noen hellige kuer», sa hun, og mediene grep begjærlig tak i det dramatiske bildet.³ Jeg vil vise at «slakteprosessen» Brundtland varslet i 1987 allerede var godt i gang. Videre vil jeg undersøke hvem som initierte nyorienteringen, og finne ut om frihetsdebatten i perioden

---

¹ Manuskript fra Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyremøtet 4. - 5. oktober 1985, side 11. DNA Dd, boks 310, Arb. ark.

² Aktuelt Perspektiv 12. oktober 1985 og Arbeiderbladet 5. oktober 1985.

³ Landsmøteprotokollen 1987 side 18.

1985-1988 etter hvert ble inkorporert som en del av partiets programpolitikk.

1980-tallet var en brytningstid i norsk politikk. Høyrebølgen skylte inn over landet, og brakte med seg to borgerlige regjeringer ledet av Høyres Kåre Willoch som drev en dereguleringspolitikk på mange ulike områder. Økonomien var i krise med skyhøy rente, gjeldskrise, konkurser, høy utenlandsgjeld og økende arbeidsløshet. Med dette som bakteppe skjedde det noe med Arbeiderpartiet. I masteroppgaven vil jeg forsøke å identifisere og forklare dette «noe».

1.1 Tema og problemstilling

Tema i masteroppgaven er utviklingen av Arbeiderpartiets partiprogrammer og politiske profil fra cirka 1981 til 1989. Den overordnede problemstillingen vil være: «I hvilken grad kan vi snakke om en nyorientering i Arbeiderpartiets politiske profil på 1980-tallet, på hvilke felter gjorde den seg gjeldende, og når skjedde de mest avgjørende endringene? Hvilke miljøer og enkeltpersoner framsto som pådrivere og bremser i prosessen? Hva var årsaken til at Arbeiderpartiet justerte kursen på dette tidspunktet?»

En tradisjonell måte å plassere politiske partier på en skala fra «høyre» til «venstre» eller fra «borgerlig» til «sosialistisk», er å gå ut fra hva partiene mener om hvor stor offentlig sektor skal være og hvilken rolle staten skal ha i samfunnet. Jeg vil konsentrere meg om politikkområder der det går fram hva Arbeiderpartiet mener at staten bør eie, hvilke tjenester det offentlige skal produsere, i hvilken grad staten aktivt bør bidra til å styre samfunnsutviklingen og hva slags funksjon staten skal ha i forhold til markedet, individet og det sivile samfunn. Disse politikkområdene er valgt ut fordi de kan være med på å identifisere hvorvidt Arbeiderpartiet har flyttet seg på skalaen «høyre - venstre» eller «borgerlig - sosialistisk». Dermed vil standpunkter som dreier seg om økonomisk politikk, statlig eierskap, arbeidsmarkedet og velferdstjenester eksempelvis kunne være interessante for meg.

1.2 Avgrensning av oppgaven

1.2.1 Fra Brundtland I til Syse

Det er flere grunner til at 1981 er et naturlig startpunkt for oppgaven: I 1981 ble Gro Harlem Brundtland valgt til ny partileder, og noen måneder senere overtok hun også som Norges statsminister. Ut fra en forestilling om at personer har mye å si for politikken, innebar dette året derfor et viktig skille i Arbeiderpartiets historie. I 1981 var det dessuten stortingsvalg, og på landsmøtet i forkant av dette vedtok Arbeiderpartiet både nytt arbeidsprogram og for aller siste gang et nytt, rendyrket prinsippprogram. Disse to dokumentene gir til sammen en god

dokumentasjon på Arbeiderpartiets politiske profil ved inngangen til 1980-årene.

Når sluttåret er satt til 1989, er det fordi det også dette året var stortingsvalg. På landsmøtet våren 1989 ble det dermed vedtatt et arbeidsprogram for de neste fire årene. I perioden 1985-1988 gjennomførte Arbeiderpartiet den såkalte «frihetskampanjen». I denne perioden kom partiet opp med en rekke nye tanker som ikke var gjenspeilet i partiets gjeldende programmer. Programbehandlingen i 1989 er spesielt interessant, fordi en undersøkelse av denne kan gi svar på om det nye tankegodset nå ble del av Arbeiderpartiets offisielle programmer. I 1989 mistet dessuten Arbeiderpartiet regjeringsmakten, og Høyres Jan P. Syse tok over. Min oppgave tar derfor for seg Gro Harlem Brundtlands to første regjeringsperioder - samt de nesten fem årene i opposisjon mellom dem.

En siste og mer pragmatisk grunn til at jeg har satt disse årstallene som merkesteiner, er at omfanget av kildemateriale ville blitt for stort hvis jeg skulle utvide oppgaven i noen retning. Samtidig er det viktig å ha et visst tidsspenn å jobbe med for å ha muligheten til å avdekke utviklingstrekk og påvise at disse ikke bare var tilfeldige variasjoner. En slik avgrensning i tid blir selvfølgelig aldri absolutt. Spesielt vil det i mitt tilfelle være nødvendig å si en del om perioden før 1981. Arbeidet med programmene som ble vedtatt i 1981 begynte allerede i 1978, og også dette programarbeidet er til en viss grad tema for min oppgave. For å ha et sammenligningsgrunnlag for de to programmene er det nødvendig å omtale det forrige arbeidsprogrammet som ble vedtatt i 1977 og prinsippprogrammet som ble vedtatt i 1969.

Opgaven er fra kapittel 3 og utover bygget opp kronologisk. Jeg mener dette er mest hensiktsmessig når målet er å avdekke endringer i den politiske profilen over tid.

1.2.2 «Programmatisk» og «praktisk» politikk

For å identifisere en endring i politisk profil i et parti kan man enten se på hva partiorganisasjonen sier gjennom vedtak på landsmøter og formuleringer i partiprogrammer, eller undersøke hvilken politikk partiet fører i regjering og i avstemninger på Stortinget. Dette skillet kan uttrykkes gjennom begrepsparet «programmatisk» og «praktisk» politikk.

Hensikten er å skille innholdet i programmene fra partiets praktiske politiske handling, uttrykt som forskjellen mellom «å ville det» og «å gjøre det». Jeg vil begrense meg til å se på den politikken som kommer til uttrykk gjennom partiets programmatisk linje. Begrunnelsen for dette er dels behovet for å avgrense tematikken slik at den er praktisk mulig å behandle i den avgrensede tiden jeg har til rådighet. Om jeg skulle ta for meg både praktisk og programmatisk politikk, ville kildetilfanget økt dramatisk og blitt mindre håndterbart. En annen begrunnelse for å ta for meg den programmatisk profilen, er en forestilling om at det er i programskriftene vi finner politikken et parti egentlig ønsker å føre.

Partiprogrammene er i stor grad skrevet for å gi uttrykk for partiets identitet. De har strategisk betydning overfor velgere, medlemmer og koalisjonspartnere, og endringer i programmene mellom valg reflekterer bevisste beslutninger i partiet om å endre sin politiske profil.⁴

Ofte vil det være et stort sprik mellom den politikken et parti sier det ønsker å føre i sine programmer og den politikken som det samme partiet faktisk fører i regjering og på Stortinget, altså mellom den programmatisk og den praktiske politikken. På Stortinget og i regjering er den praktiske politikken i langt større grad et resultat av kompromisser og hestehandler mellom forskjellige partier. Den parlamentariske situasjonen endres fra periode til periode, og den økonomiske virkeligheten setter grenser for hvilke tiltak det er mulig å sette i verk. For å finne ut om Arbeiderpartiet har endret syn på hvilken politisk kurs det ønsker for Norge, mener jeg derfor partiprogrammer og andre «programmatisk» dokumenter er godt egnet som kilder.

Det er imidlertid ikke gitt at partiprogrammer til enhver tid gjenspeiler den politikken et parti ønsker å føre. Enkelte standpunkter kan være så upopulære blant partiets medlemmer og velgere at de aldri finner veien til partiprogrammene, selv om partiets ledelse har bestemt seg for at dette er tiltak som skal gjennomføres. Robert Harmel og Lars Svåsand peker på at partiene ofte også velger å innta ekstreme standpunkter i sine programmer for å tekkes bestemte velgergrupper, selv om de er fullt klar over at politikken de vil føre i regjering kan bli moderert for å lykkes med koalisjonsbygging.⁵

Dette skillet mellom ord og handling i politiske partier byr både på problemer og muligheter. På den ene siden kan man spørre seg hvor interessant det egentlig er å studere partiprogrammer som et uttrykk for partiets politiske profil så lenge de ofte ikke følges opp i praksis. På den andre siden kan dette spriket bidra med interessante perspektiver: ved å studere programprofilen kan vi få ny kunnskap om hvordan partiene ønsker å framstå, om hvor og hvordan politiske beslutninger fattes, om hvilke organer i partiet som egentlig bestemmer og hvilken funksjon programskriftene i et politisk parti har.

Grensedragningen mellom «programmatisk» og «praktisk» politikk er imidlertid ikke opplagt. Dette vil jeg komme tilbake til i avsnittet om partiprogrammer som kilder.

1.2.3 Er «Arbeiderpartiet» velgerne eller partitoppene?

«Arbeiderpartiet» er et flertydig begrep som bør avgrenses. De vel 100 årene Arbeiderpartiet har eksistert, har partiet vært en politisk bevegelse, en organisasjon, et regjeringsparti og et opposisjonsparti. Arbeiderpartiet har velgere, medlemmer, lokallag, fylkeslag, stortingsgruppe og regjeringsmedlemmer. Som parlamentarisk parti er Arbeiderpartiet nødt

---

⁴ Harmel og Svåsand (1997) s. 321

til å ta hensyn til velgerne for å beholde oppslutningen i valg, og som partiorganisasjon er Arbeiderpartiet nødt til å ta hensyn til medlemmene. Men «Arbeiderpartiet» brukes ofte langt snevrere enn dette. I et stortingsdokument som gir uttrykk for hva de forskjellige partiene mener i en bestemt sak, står for eksempel «Arbeiderpartiet» for en svært liten gruppe mennesker - kanskje bare Ap-representantene i en bestemt stortingskomité og eventuelt styret i Arbeiderpartiets stortingsgruppe. Den store majoriteten av partiets velgere, medlemmer eller for den saks skyld sentralstyremedlemmer kan være helt uenige i synspunktene. I andre dokumenter, som for eksempel partiets arbeidsprogram, har langt flere personer vært med på å utforme politikken. Når jeg ønsker å fange opp et skifte i Arbeiderpartiets profil, bruker jeg «Arbeiderpartiet» i videre forstand enn de mest sentrale medlemmene av partiets stortingsgruppe. I masteroppgaven vil jeg forsøke å identifisere hvilke miljøer i Arbeiderpartiet som framsto som «pådrivere» og «bremser» i endringen av den politiske profilen. Å fange opp synspunktene til hele Arbeiderpartiet i betydningen alle Arbeiderpartiets medlemmer eller velgere er imidlertid ikke realistisk. Jeg vil konsentrere meg om den programpolitikken som er vedtatt av partiets landsmøte og sentrale organer, prosessen der denne blir til og den politiske profilen sånn som den framstår utad overfor velgerne.

2. Kilder, litteratur og spissing av problemstillingen

2.1 Innledning

Jeg vil i dette kapittelet beskrive kildematerialet jeg har hatt til disposisjon i arbeidet med oppgaven, og gjøre greie for hvilke kildekritiske problemer jeg har støtt på underveis. Hvilke spørsmål er materialet egnet til å besvare? Hvilke spørsmål kan jeg ikke regne med å finne svar på med kildene jeg har brukt?

Jeg vil også ta for meg den litteraturen som finnes om Arbeiderpartiet på 1980-tallet. I bøkene og artiklene som er skrevet om dette temaet settes det fram en rekke påstander, forklaringer og hypoteser om Arbeiderpartiets utvikling i perioden. Å kjenne til disse synspunktene er nyttig fordi det kan bidra til å formulere spørsmål jeg ønsker å besvare i oppgaven. Kunnskap om den eksisterende litteraturen bidrar til å kaste lys over eventuelle «hull» der ny forskning er spesielt kjærkommen. Forhåpentligvis vil mitt arbeid også kunne bidra til å styrke eller svekke forklaringsmodellene som brukes i den eksisterende litteraturen.

---

⁵ Ibid. s. 321

Jeg vil i det kommende kapittelet redegjøre for hvilke hovedkonklusjoner forfatterne trekker om Arbeiderpartiets utvikling på 1980-tallet. Hva sier litteraturen noe om, og hva utelater den? Er forfatterne i hovedsak enige om hva som er de viktigste utviklingstrekkene og hva som er årsakene til dem? Etterlater litteraturen seg noen åpne spørsmål som det er spesielt interessant for meg å ta med videre i arbeidet med oppgaven?

2.2 Kilder

2.2.1 Partiprogrammer og andre kilder i oppgaven

Ettersom fokus i oppgaven er på Arbeiderpartiet programmatisk linje, har jeg i hovedsak tatt i bruk partidokumenter. Sentrale kilder for oppgaven har vært Arbeiderpartiets prinsippprogrammer fra 1969 og 1981, og arbeidsprogrammene fra 1977, 1981, 1985 og 1989.⁶ Alle disse programmene finnes tilgjengelig på en CD-rom utgitt av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) og Institutt for samfunnsforskning.⁷ Å ha programmene tilgjengelig i elektronisk form er en stor fordel, ettersom det gir helt andre muligheter for søk i teksten enn papirversjonene.⁸ Også de kommunepolitiske plattformene vedtatt på landsmøtene i 1983 og 1987, er sentrale kilder. Disse finnes imidlertid ikke tilgjengelig i elektronisk form.⁹

Prosessen rundt behandlingen av partiprogrammene er interessant. Ofte er det vanskelig å lese ut av et program hvilke formuleringer som er kontroversielle og hvilke saker som vakte spesielt sterke følelser på et bestemt tidspunkt. Referater fra møtene i programkomiteene finnes tilgjengelig hos Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo, om enn ikke helt fulltallige.¹⁰ Også notater laget i forbindelse med forarbeidene og utkast til kapitler og hele programmer finnes her.

Protokoller fra landsmøtene i 1981, 1983, 1985, 1987 og 1989 finnes i arkivene som trykte bøker eller hefter. Disse gir en kronologisk oversikt over alle innlegg og taler holdt på møtene. Partiavisen *Aktuelt Perspektiv* ble gitt ut i årene fra 1978-1999, og er tilgjengelige i Arbeiderbevegelsens arkiv. *Aktuelt Perspektiv* dekket programprosessene og andre debatter i

---

⁶ Arbeidsprogrammene kalles også for valgprogrammer. Disse benevnelsene vil bli brukt synonymt i oppgaven. Benevnelsen «arbeidsprogram 1981» brukes om arbeidsprogrammet vedtatt på landsmøtet i 1981, som gjelder for perioden 1982-1985.

⁷ Denne samlingen med navnet «Vi vil» inneholder alle norske partiprogrammer for perioden 1884-2001.

⁸ Sidetallene i teksthenvisingene til prinsippprogrammer og arbeidsprogrammer/valgprogrammer refererer til den elektroniske versjonen av programmene. Pagineringen avviker fra papirversjonen av programmene.

⁹ Teksthenvisinger til de kommunepolitiske plattformene fra 1983 og 1987 viser derfor til sidetallene i papirversjonene. Disse dokumentene kalles også «valgmanifeste».

¹⁰ Referatene er ikke samlet i en felles mappe, og ligger ikke kronologisk. For perioden 1978-1985 virker referatene noenlunde fulltallige. For perioden 1986-1989 er det tilgjengelige materialet mangelfullt. Dette skyldes at dette materialet nylig er overlevert fra Arbeiderpartiet til Arbeiderbevegelsens arkiv, og foreløpig ikke er ordnet. Høsten 2006 befant dette materialet seg fremdeles i kasser i kjelleren. Protokollene jeg har funnet fra

partiet forholdsvis grundig. Også Arbeiderbladet fulgte de interne debattene på 1980-tallet, og jeg har hatt nytte av avisens samlepermer.¹¹

I tillegg til den delen av Arbeiderbevegelsens arkiv som Arbeiderpartiet avgjør hvem som får innsyn i, oppbevarer arkivet noen enkeltpersoners private arkiver. Jeg har vært spesielt interessert i tilgang til tidligere nestleder Einar Førdes arkiv, ettersom han har vist seg å være en sentral person i fornyelsesarbeidet på 1980-tallet. Førde er nylig avgått med døden, og det er hans enke som avgjør hvem som har tilgang til arkivet. Hun har ikke svart på min henvendelse. Av artikler i dagspressen går det fram at forlaget Samtiden foreløpig har eksklusiv tilgang til Førdes arkiv grunnet et bokprosjekt.¹²

Som nevnt innledningsvis, er skillet mellom «programmatisk» og «praktisk» politikk flytende. Formuleringer i et prinsippprogram må helt klart benevnes som programmatisk, mens stemmegivning i Stortinget må kunne regnes som praktisk politikk. Mellom disse eksemplene ligger det imidlertid en rekke mer uklare grensetilfeller. En stortingsmelding fra en Ap-statsråd i en ren Ap-regjering kan betraktes som en programerklæring, selv om den kanskje er ført i pennen av en embetsmann som ikke er medlem av partiet. Det samme kan sies om en regjerings langtidsprogram eller en budsjettmerknad fra Arbeiderpartiets fraksjon i finanskomiteen. På den andre side er det en svært begrenset del av partiet som har vært involvert av utarbeidelsen av disse dokumentene. De er også nærmere knyttet opp mot praktisk politisk handling enn partiprogrammene er. Langtidsprogrammet fra 1981 inneholder interessante signaler som pekte fram mot frihetskampanjen som startet fire år senere. Jeg vil derfor benytte programmet som kilde, til tross for at det ligger i grenseland mellom praktisk og programmatisk politikk.

Også når det gjelder vedtak i Arbeiderpartiets landsstyre og sentralstyre er det uklare grenseoppganger. Disse organene behandler både konkrete politiske saker som skal opp i Stortinget og mer prinsipielle dokumenter som resolusjoner eller programmer som senere skal vedtas på landsmøtene. Jeg vil benytte landsstyre- og sentralstyreprotokoller der disse organene er involvert i utarbeidelsen av partiprogrammer eller andre spørsmål som berører partiets programmatisk profil.

Ettersom mitt forskningsfelt ligger så kort tilbake i tid at mange av de sentrale aktørene fremdeles er i live, har jeg tatt i bruk et utvalg muntlige kilder for å supplere det skriftlige materialet. Personene jeg har intervjuet er Arne Strand, statssekretær med ansvar for presse på Statsministerens kontor i perioden 1987-1989 (12. april 2004), Thorbjørn Jagland, utredningssekretær på partikontoret fra 1981 og partisekretær fra 1986-1992 (29.

---

perioden 1986-1989 inneholder dessuten ikke utførlige referater fra hva hver enkelt person har sagt på møtet, og gir derfor mindre informasjon.

¹¹ Arbeiderbladet skiftet i 1997 navn til Dagsavisen.

¹² Dagbladet 7. april 2006.

mars 2006) og Svein Roald Hansen, politisk rådgiver for Gro Harlem Brundtland på Stortinget fra 1983-1986 og politisk rådgiver på Statsministerens kontor fra 1986-1989 (8. mars 2006).

Alle tre er intervjuet fordi de hadde sentrale posisjoner i perioden 1985-1988, som jeg oppfatter som spesielt interessant. Arbeidet med materialet viste at Torbjørn Jagland var svært sentral i utarbeidelsen av budskapet bak «frihetskampanjen». Strand og Hansen er relevante også fordi de kan bidra til å kaste lys over hvilken rolle daværende statsminister Gro Harlem Brundtland spilte i nyorienteringen av partiet. Jeg har forsøkt å få intervju med Brundtland selv, men fikk avslag grunnet hennes manns sykdom.¹³

Einar Førde, som ledet arbeidet med prinsippprogrammet som ble vedtatt i 1981 og ble valgt til nestleder samme år, ville vært et svært relevant intervjuobjekt. Forum for samtidshistorie ved Universitetet i Oslo gjennomførte et lengre intervju med Førde før han døde i forbindelse med et pilotprosjekt ved navnet «Oral history». Dette intervjuet er nå til redigering og transkribering, og det er foreløpig ikke bestemt når det vil bli publisert og gjort tilgjengelig for forskere.¹⁴

2.2.2 Vurdering av kildene

For å vurdere partiprogrammer og arbeidsprogrammer som kilder, er det nødvendig å kjenne til prosessen der programmene blir til. Arbeidsprogrammer og prinsippprogrammer vedtas på landsmøtene. En programkomité settes ned av sentralstyret cirka tre år før programmet skal vedtas, og legger fram et forslag til program som er ute på høring i lokal- og fylkeslagene. Komiteen skal være bredt sammensatt slik at ulike miljøer i partiet er representert, men ledelsen vil vanligvis sørge for at deres synspunkter i viktige saker har flertall i komiteen og at lederen for komiteen er lojal i forhold til partiledelsens linje.

På selve landsmøtet får en redaksjonskomité ansvar for å sy sammen innsendte endringsforslag og innstille på hvilke forslag som skal tas inn og hvilke som skal forkastes. Delegatene på landsmøtet står fritt til å stemme ned innstillingene fra redaksjonskomiteen, men dette krever god organisering av opposisjonen i partiet og skjer ikke spesielt ofte.¹⁵ Det er derfor grunn til å stille spørsmål ved hvem programmene egentlig representerer, og om det ikke er slik at ledelsen i partiet ofte får de programformuleringene de ønsker seg. Ordlyden i programmene bærer ofte preg av kompromisser, og konflikter kan være skjult gjennom ulne formuleringer. For å finne ut hvilke meninger som rører seg «på grasrota» i partiorganisasjonen kan det være nødvendig å ty til andre kilder enn partiprogrammer, som

---

¹³ E-post fra Brundtlands presseansvarlige Jon Mørland 9. mars 2006.

¹⁴ E-post fra prosjektkoordinator Helge Danielsen 8. september 2006.

¹⁵ Det finnes likevel eksempler på at benkeforslag er blitt vedtatt. Det kanskje mest kjente er abortvedtaket på Arbeiderpartiets landsmøte i 1969.

for eksempel landsmøteprotokoller, innsendte endringsforslag til programmene, avisartikler og lignende.

«Mottaker» av budskapet i prinsippprogrammer og arbeidsprogrammer er både partiets medlemmer og potensielle velgere. Formuleringene i partiprogrammene må derfor være utformet på en måte som appellerer til begge disse gruppene. Partimedlemmene og spesielt de aktive tillitsvalgte har et bevisst forhold til partiets ideologi og tradisjon, og vil ofte være lite innstilt på endring. Velgerne kan ha andre preferanser. Denne typen balanseanger vil prege formuleringene i et partiprogram.

Prinsippprogrammer skal være retningsgivende for et partis ideologi, og trekker opp de store linjene i partiets politikk. Slike programmer vil inneholde svært generelle formuleringer, og det kan være vanskelig å slutte ut fra disse hvilket standpunkt partiet vil legge seg på i en konkret sak. Arbeiderpartiets vedtekter har ikke sagt noe om hvor ofte slike prinsippprogrammene skal revideres, og disse programmene skiftes ut nokså sjelden. Programmet «Prinsipper og perspektiver», som ble vedtatt på landsmøtet i 1969, erstattet programmet fra 1949. På landsmøtet i 1981 fikk Arbeiderpartiet et nytt prinsippprogram. I 1996 ble for første gang et felles prinsipp- og arbeidsprogram vedtatt, og fra da av ble også prinsippdelen av programmene revidert hvert fjerde år.¹⁶ Ettersom det tidligere gikk mange år mellom hver gang et nytt prinsippprogram ble vedtatt, kunne det ta lang tid før endringer i retorikk, ideologi og praktisk politikk ble fanget opp i programmene.

Arbeidsprogrammer vedtas hvert fjerde år på landsmøtet før neste stortingsvalg, og gjelder for de fire årene stortingsperioden varer. Disse programmene er mer konkrete i utformingen enn prinsippprogrammene. De inneholder flere standpunkter i politiske enkeltsaker. Arbeidsprogrammene henvender seg i større grad til potensielle velgere, og språket og formuleringene vil være preget av dette. Disse programmene skisserer hva Arbeiderpartiet mener om konkrete saker på et gitt tidspunkt. Det skjer likevel ikke sjelden at partiet avviker fra sitt program i løpet av fireårsperioden.

Forholdet mellom «praktisk» og «programmatisk» politikk er av betydning for hvordan partiprogrammer kan brukes som kilder. Er det slik at et parti først endrer formuleringer i sitt program og så den praktiske politikken, eller gjenspeiles endringer i den praktiske politikken senere ved nye formuleringer i partiprogrammet? Det er vanskelig å gi noe entydig svar på dette. I noen tilfeller endres et partis praktiske politikk på et bestemt saksfelt nesten umerkelig over tid, slik at partiprogrammet blir utdatert og må revideres. I andre tilfeller står striden om hvor partiet skal plassere seg i en bestemt sak i forkant av eller på selve landsmøtet, og vedtakene som gjøres under programbehandlingen her blir avgjørende for hvilken praktisk politikk som føres i årene fremover. Ettersom jeg i all

hovedsak vil bruke programmatisk kilder i masteroppgaven, vil jeg bare i begrenset grad gi svar på hvordan programmatisk politikk legger føringer for praktisk politikk og omvendt. Sekundærlitteratur som omtaler den praktiske politikken kan imidlertid bidra til å fylle ut bildet slik at jeg på noen områder vil kunne se slike sammenhenger.

2.3 Litteratur

2.3.1 Oversikt over litteraturen

Mye av den mest relevante litteraturen om Arbeiderpartiet på 1980-tallet finnes i historiske verk med et bredere blikk på Norgeshistorien, der mitt tema inngår som et element. Jeg har tatt for meg Jostein Nyhamars «Nye utfordringer 1965-1990» - Arbeiderbevegelsens historie bind 6, Berge Furrer «Norsk historie 1905-1990» - bind 6 i Samlagets norske historie, Edgeir Benums «Overflod og fremtidsfrykt 1970 -» - bind 12 i Aschehougs Norgeshistorie, Francis Sejersteds «Norsk idyll» og Rune Slagstads «De nasjonale strategier».

Det er skrevet en stor mengde biografier av og om sentrale personer i Arbeiderpartiet fra denne perioden. Som eksempler kan Gro Harlem Brundtlands selvbiografi «Dramatiske år 1986-1996» fra 1998 og Steinar Hansson og Ingolf Håkon Teigenes uautoriserte biografi «Makt og mannefall - Historien om Gro Harlem Brundtland» fra 1995 nevnes. Disse biografiene omtaler utviklingstrekkene jeg er interessert i indirekte. Jeg har i hovedsak brukt dem som bakgrunns litteratur. Den uautoriserte biografien «Statskvinnen - Gro Harlem Brundtland og nyliberalismen» av Dag Østerberg og Håvard Nilsen fra 1998 omtaler endringen av den politiske profilen mer direkte. Jeg har derfor valgt å omtale denne bredere enn de andre biografiene.

I tillegg til oversiktsverkene og biografiene er det skrevet enkelte vitenskapelige artikler og oppgaver som tar for seg Arbeiderpartiet på 1980-tallet. Av disse vil jeg gå nærmere inn på en artikkel av Øyvind Grøndahl og Tore Grønlie trykt i *Jahrbuch für Europäische Verwaltungsgeschichte*.

De fleste av forfatterne har i motsetning til min oppgave fokus på praktisk politikk framfor programarbeid. Verket som i størst grad tar for seg Arbeiderpartiets programarbeid på 1980-tallet, er Jostein Nyhamars sjette bind av Arbeiderbevegelsens historie. Denne boka er derfor spesielt relevant i mitt videre arbeid.

2.3.2 Representere 1980-tallet et brudd?

Forfatterne som har skrevet om Arbeiderpartiet på 1980-tallet er samstemte i at Arbeiderpartiet gikk gjennom en nyorientering i løpet av tiåret. Med to unntak er alle

---

¹⁶ Telefonsamtale med Arbeiderpartiets kontorsjef Karl Erik Høegh 14.10.2004.

forfatterne i mitt utvalg enige om at utviklingen på 1980-tallet representerte et brudd med det klassiske sosialdemokratiet, slik det hadde framstått fra andre verdenskrig til slutten av 1970-tallet. Et av unntakene er Francis Sejersted. I følge ham var det 1970-tallet som framsto som et avvik fra det sosialdemokratiet tradisjonelt hadde stått for. For Sejersted var det perioden mellom 1961 og 1972 som representerte sosialdemokratiet i sin reneste form. I en stor del av denne perioden satt Borten-regjeringen ved makten, men politikken denne regjeringen førte var i høyeste grad sosialdemokratisk, mener Sejersted. Den radikale politikken som Arbeiderpartiet førte etter stortingsvalget i 1973 og videre utover 70-tallet oppfatter han som en avsporing fra den sosialdemokratiske orden. Dette bruddet begrunner Sejersted dels med at Arbeiderpartiet søkte en ny politisk kurs, fordi de fleste av reformene partiet hadde satt seg fore å gjennomføre allerede var satt ut i livet, og dels med at Arbeiderpartiet ble «skremt til venstre» etter utfordreren Sosialistisk Folkepartis valgseier i 1973. I følge Sejersted er de fleste reformene og moderniseringstendensene som fant sted i løpet av 1980-tallet å regne som en reversering av venstrekursen Arbeiderpartiet staket ut i løpet av 70-tallet. Norsk politikk på 80-tallet bar altså preg av kontinuitet, mens det var 70-tallet som skilte seg ut som et brudd med Arbeiderpartiets etterkrigstradisjon.¹⁷

Også Øyvind Grøndahl og Tore Grønlie trekker i tvil om det egentlig skjedde noe definitivt brudd fra 70- til 80-tallet. De mener det nye på 80-tallet først og fremst var en endring i retorikk, mens det i liten grad ble foretatt endringer i den praktiske politikken.¹⁸ Denne ble først endret på 1990-tallet, mener de to.

De andre forskerne i mitt utvalg argumenterer for at Arbeiderpartiets politikk på 1980-tallet representerte noe helt nytt i forhold til hva partiet hadde stått for i tiårene etter andre verdenskrig. Jeg vil derfor se nærmere på hva forfatterne mener denne endringen besto i, når bruddet inntraff og hvordan det kan forklares.

2.3.2 Jostein Nyhamar - «Nye utfordringer 1965 – 1990», Arbeiderbevegelsens historie bind 6

Jostein Nyhamar har gransket primærkilder som landsmøteprotokoller, sentralstyrereferater, prinsippprogrammer, manuskripter til taler og andre dokumenter i Arbeiderbevegelsens arkiv. Bindet er et oversiktsverk som skal rekke over veldig mye, og går derfor ikke spesielt i dybden. Noen emner er forholdsvis grundig behandlet, som for eksempel arbeidet med prinsippprogrammet som ble vedtatt i 1981 og den nye økonomiske politikken som ble ført da Arbeiderpartiet kom i regjering fra 1987 og utover. Behandlingen av programmer etter 1981 omtales bare overfladisk. Overraskende nok er frihetskampanjen, som jeg opplever som

---

¹⁷ Sejersted (2000) s. 116-119.

¹⁸ Grøndahl og Grønlie (2004) s. 36.

opptakten til det mest interessante som skjedde i Arbeiderpartiet på 1980-tallet, bare omtalt i en bisetning.¹⁹

Nyhamar peker ut landsmøtet i 1981 som spesielt viktig i partiets historie. I følge Nyhamar varslet formuleringene i det nye prinsippprogrammet som ble vedtatt her om den nye kursen som Arbeiderpartiet skulle peke ut senere på 1980-tallet: Formuleringene ble generelt mer pragmatiske. Eiendomsretten ble for første gang fremstilt som noe positivt. Punktet om at banker og kredittinstitusjoner måtte underlegges samfunnsmessig styring ble strøket. Mens det forrige programmet fra 1969 slo fast at Aps mål var «et sosialistisk samfunn», het det nå at partiet bygde sin politikk på «den demokratiske sosialismens prinsipper».²⁰ Nyhamar mener omleggingen av partiets politikk på 1980-tallet var spesielt stor innenfor den økonomiske politikken. I følge forfatteren ble den kursen som på et programmatisk plan var staket ut tidlig på 80-tallet fulgt opp i praksis under Gro Harlem Brundtlands andre regjering i årene 1986-1989. Nytt i denne perioden var at Arbeiderpartiet nedprioritererte målet om full sysselsetting til fordel for en «sunnere» økonomi og forlot målet om en lav, politisk styrt rente.²¹

Jostein Nyhamar mener kursendringen som fant sted i årene 1986-1989 hadde sammenheng med mandatfordelingen på Stortinget. Arbeiderpartiet overtok regjeringmakten i 1986 til tross for at det var et klart borgerlig flertall. Partiet var dermed avhengig av sentrumspartiernes velvilje, og var nødt til å føre en kompromisspolitikk for ikke å bli kastet. Men Nyhamar mener det blir for enkelt å forklare Arbeiderpartiets kursomlegging bare med den parlamentariske situasjonen. Han mener at den også var resultat av en «bevisst og ønsket omlegging», og et resultat av en politisk omstillingsprosess som ble initiert av toppene i partiet fra begynnelsen av 1980-tallet.²² Nyhamar går ikke nærmere inn på hva som var årsaken til at partitoppene ønsket en slik omlegging, og han omtaler ikke opptakten til disse endringene som vi senere skal se startet etter valget i 1985 mens Arbeiderpartiet fortsatt satt i opposisjon.

I mitt arbeid blir det interessant å etterprøve Nyhamars vektlegging av prinsippprogramvedtaket fra 1981 og omleggingen av den økonomiske politikken fra 1986 og utover som de viktigste vendepunktene i Arbeiderpartiets profil på 1980-tallet.

2.3.3 Berge Furre - «Norsk historie 1905-1990», Bind 6 i Det Norske Samlagets Norgeshistorie

Berge Furre har i liten grad arbeidet med primærkilder fra 1980-tallet, men benytter seg av

---

¹⁹ Nyhamar (1990) s. 436.

²⁰ Ibid. s. 355.

²¹ Ibid. s. 514.

litteratur om tiåret. I motsetning til Nyhamar skriver Furre mest om politikken Arbeiderpartiet førte i storting og regjering. Han setter merkelappen «marknadens tiår» på 1980-tallet, og hevder at «den sosialdemokratiske orden» i hovedsak ble avvirket i løpet av perioden. Furre skriver at den mest gjennomgripende endringen i den økonomiske politikken på 1980-tallet var dereguleringen av kredittmarkedet. Denne skjedde i hovedsak i perioden Kåre Willoch satt i regjering, men ble initiert av Nordli-regjeringen på slutten av 1970-tallet, mener Furre.²³ I likhet med Nyhamar peker Furre på at Arbeiderpartiet i løpet av 1980-tallet gikk bort fra den lavrentepolitikken som hadde vært et sentralt varemerke for partiet i mange tiår.

Furre omtaler ikke landsmøtene i 1981 eller 1987 spesielt, men mener at den sosialdemokratiske orden gikk mot slutten allerede i 1977, midt i Odvar Nordlis regjeringstid. Dette begrunner han med at motkonjunkturpolitikken ble oppgitt da, og at krisen i den sosialdemokratiske politikken da kom klart til syne. Videre peker Furre på at mange av de viktigste kursendringene kom i perioden Gro Harlem Brundtland satt i regjering mellom 1986 og 1989, og hevder at hun i den økonomiske politikken gjennomførte «den kraftigste snuoperasjonen i norsk etterkrigstid».²⁴

Forklaringen på den omfattende snuoperasjonen Arbeiderpartiet gikk gjennom på 1980-tallet tar utgangspunkt i den såkalte «høyrebølgen» på slutten av 70-tallet og begynnelsen av 80-tallet. I hele den vestlige verden slo en bølge med nyliberalistisk politikk og økt oppslutning for politiske partier på høyresiden inn. Furre peker på noen av årsakene til dette fenomenet: Den internasjonale krisen i oljemarkedet og den økonomiske nedgangskonjunktoren fra 1973 synliggjorde svakheter ved den økonomiske politikken som var ført til da. Ingen hadde planlagt eller forutsett disse hendelsene, og troen på statlig styring minket som følge av dette. Nasjonal planlegging ble også vanskeligere etter hvert som EF-systemet stadig bygget ned tollgrenser og handelsbarrierer. Det ideologiske klimaet ute skiftet: liberale økonomer som Milton Friedman og Friedrich Auguste Hayek vant nobelpriser i økonomi, og i Storbritannia tok «jernkvinnen» Margaret Thatcher over styringen.²⁵

Furre forklarer høyrebølgen med forhold utenfor Norges grenser, men sier ikke noe eksplisitt om hvor vidt Arbeiderpartiet skiftet kurs som følge av internasjonal påvirkning. Ettersom Furre i liten grad vurderer Arbeiderpartiets programmatisk politikk på 1980-tallet, er ikke hans fremstilling direkte etterprøvbar med mitt materiale. Boka hans er nyttig som

---

²² Ibid. side 523.

²³ Furre (1996) side 440.

²⁴ Ibid. side 427

²⁵ Ibid. side 418-419

bakgrunnsmateriale. Dessuten vil det være interessant å undersøke om vi ser en tilsvarende omlegging i den programmatisk-politikken som Furre beskriver i den praktiske politikken.

2.3.4 Edgeir Benum - «Overflod og fremtidsfrykt 1970 -», bind 12 i Aschehougs Norgeshistorie

Også Edgeir Benum mener vi må tilbake til slutten av 1970-tallet for å finne roten til forandringene som kom på 1980-tallet: «Når mange i samtiden vil ha det til at landmøtet i 1987 var vendepunktet, var dette en forenkling. Som vi har sett startet dreiningen - først i kredittpolitikken, senere på andre områder - fra omkring 1977».²⁶ Benum mener prosessen skjedde gradvis, men peker på at det nye fra midten av 1980-tallet var at statsapparatets oppbygning og funksjon på nær sagt alle områder ble satt under debatt.

Benum legger fram en egen teori om framveksten av et «sosialdemokratisk storborgerskap» som han mener kan være med på å forklare Arbeiderpartiets nyorientering. Dette «sosialdemokratiske storborgerskapet» var ifølge Benum «partimedlemmer som beveget seg fra stillinger i departementets politiske ledelse til toppstillinger og styreverv i det private eller statlige næringsliv, uten at det ble opplevd som store sprang». Som eksempel trekker han blant annet fram Harald Nordvik, som ble Statoil-sjef i 1988 etter diverse stillinger i Aps stortingsgruppe, på Statsministerens kontor og i Olje- og energidepartementet. «Folk som dette fortsatte også som næringslivsledere å nyte stor tillit i partiet. Da er det kanskje ikke så rart at grensen mellom offentlig og privat etter hvert ble følt som mindre viktig?» spør Benum retorisk.²⁷

2.3.5 Rune Slagstad - «De nasjonale strateger»

Rune Slagstad mener programrevisjonen under Einar Førdes ledelse i 1981 førte til markedstilpasning av Arbeiderpartiets prinsippprogram på sentrale punkter. Slagstad refererer Førdes egen hilsen til Gro Harlem Brundtland på hennes 50-årsdag, der han karakteriserte landsmøtet i 1981 som «den reelle opptakten til det som seinare har hendt i 1980-åra». Slagstad skriver videre: «Den ideologiske modernisering ble sluttført på landsmøtet i 1987 - Arbeiderpartiets hundreårsdag. Gro Harlem Brundtland innledet «sosialdemokratiets andre århundre» med å slakte noen av sosialdemokratiets hellige kyr, blant dem statsmonopolene».²⁸

Slagstad forklarer nyorienteringen med en «markedsteknokratisk styringselite», som minner om Benums «sosialdemokratiske storborgerskap». I boka «De nasjonale strateger» skriver Slagstad følgende om den nye grupperingen som var i ferd med å ta styringen mot

---

²⁶ Benum (1998) s. 134.

²⁷ Benum (1998) s. 134.

slutten av 1970-tallet: «Den erobret det som hadde vært nøkkelinstitusjoner i det sosialdemokratiske byggverk - og omformet dem i tråd med tidens dominerende markedsideologi.».²⁹ Slagstad bruker fire ledende «markedsteknokrater» for å beskrive denne nye styringseliten nærmere: Einar Førde, Harald Nordvik, Tormod Hermansen og Gudmund Hernes.

Benums «sosialdemokratiske storborgerskap» og Slagstad «markedsteknokratiske styringselite» er interessante modeller som muligens kan bidra til å forstå omdanningen av Arbeiderpartiet på 1980-tallet. Jeg vil i oppgaven undersøke om vi finner spor av en slik elite som former partiets profil.

2.3.6 Dag Østerberg og Håvard Nilsen - «Statskvinnen - Gro Harlem Brundtland og nyliberalismen»

I følge Dag Østerberg og Håvard Nilsen var det nye som skjedde på 1980-tallet at Arbeiderpartiet omfavnet nyliberalismen. De peker på at det Arbeiderpartiet som overtok regjeringmakten i 1986 var «tydelig forandret»: Willochs dereguleringspolitikk ble ført videre, og «hele partiets retorikk var endret i mer markedsvennlig og individualistisk retning».³⁰ De to forfatterne bruker ikke primærkilder, men gjør sin egen analyse av Arbeiderpartiets utvikling på 1980-tallet basert på annen litteratur. I stedet for å ta utgangspunkt i historiske begivenheter og gjøre slutninger ut fra disse, kan det se ut som om de to forfatterne ut fra en ferdigspikret og svært teoretisk analyse leter etter utviklingstrekk som passer inn i deres skjema.

I Østerberg og Nilsens analyse er det Gro Harlem Brundtlands inntog i politikken toppdivisjon som markerte skillet i Arbeiderpartiets politikk: «Gro Harlem Brundtland syntes altså fra første stund å står for en mer liberal politikk enn forgjengeren, slik partiet i det hele syntes å bevege seg mot høyre», skriver de to.³¹ Østerberg og Nilsen mener Brundtlands bakgrunn gjorde at hun passet perfekt som lederskikkelse for Arbeiderpartiet i moderniseringsfasen. Hun kom fra et ressurssterkt hjem på Frogner i Oslo, og hørte slik sett til eliten. Samtidig hadde hun dype røtter i sosialdemokratiet. I følge Østerberg og Nilsen var denne motsetningsfylte bakgrunnen med på å få Brundtland til å omfavne nyliberalismen. Hennes politiske prosjekt ble «å få Arbeiderpartiet akseptert i Høyre og middelklassens verdier akseptert i Arbeiderpartimiljøet».³² Denne forklaringsmodellen har mye til felles med tankene til Benum og Slagstad. Men i Østerberg og Nilsens modell er det samvirke mellom arbeiderklasse og elite, ikke overganger mellom politikk og næringsliv, som forklarer

---

²⁸ Slagstad (2001) s. 507.

²⁹ Ibid. side 506.

³⁰ Østerberg og Nilsen (1998) s. 57.

³¹ Ibid. s. 56.

³² Ibid. s. 36.

Arbeiderpartiets nye impulser.

Gro Harlem Brundtlands rolle i fornyelsen på 1980-tallet er omdiskutert. Mens Østerberg og Nilsen mener Gro Harlem Brundtlands overtagelse som statsminister og partileder førte til skillet i Arbeiderpartiets politikk, representerer Jostein Nyhamar det andre ytterpunktet: «...Hun er først og fremst en slags politikken administrasjonssjef. De overordnede perspektivene er i mindre grad til stede i hennes politiske bagasje.»³³ Rune Slagstad deler Nyhamars oppfatning: «Det bemerkelsesverdige er ved Gro Harlem Brundtland er den manglende omformende kraft verdens «miljøvernminister» kom til å få som politikkkutformende statsminister i det norske system».³⁴

Jeg ønsker å finne svar på om Brundtland først og fremst var «administrasjonssjef», eller om hun aktivt stod i spissen for et moderniseringsprosjekt slik Østerberg og Nilsen framholder.

2.3.7 Spissing av problemstillingen med utgangspunkt i litteraturen

Vi ser at forfatterne deler Arbeiderpartiets nyorientering inn i to perioder: Årene 1977-1981, da kimene til nyorienteringen kom, og årene 1986-1989, da moderniseringen slo ut i full blomst. I det som skrives om den siste perioden legges det mest vekt på den praktiske politikken som ble ført av Brundtland II-regjeringen. Arbeiderpartiets nesten fem år i opposisjon fra høsten 1981 til våren 1986 blir i stor grad oversett. Den såkalte «frihetskampanjen» som ble initiert høsten 1985 og gjennomført i årene 1986-1988 er nesten ikke omtalt i litteraturen. Dette skyldes nok blant annet at de fleste forfatterne har fokus på den praktiske politikken som føres på Stortinget og i regjeringen, og skjeler mindre til partiets indre liv.

Vi har sett at forfatterne bak to av verkene jeg har tatt for meg, Francis Sejersted og Tore Grønlie/Øyvind Grøndahl skiller seg ut fordi de mener det ikke er riktig å karakterisere det som skjedde på 1980-tallet som et klart brudd med den profilen Arbeiderpartiet hadde stått for siden 1945. Etersom min masteroppgave bare tar for seg 1980-tallet og i hovedsak konsentrerer seg om Arbeiderpartiets «programmatisk» profil i perioden, er ikke mitt arbeid egnet til å belyse nærmere om det er riktig å snakke om en slik «toleddet» prosess som Grøndahl og Grønlie beskriver med en programmatisk nyorientering på 1980-tallet og en nyorientering i praktisk politikk på 1990-tallet. Med det beskjedne materialet jeg har behandlet om 1970-tallet, vil jeg heller ikke forsøke å plassere det som skjer på 1980-tallet i forhold til det som skjedde på 1960- og 1970-tallet, slik Sejersted gjør. Jeg tar for meg perioden 1981-1989 for seg, og vurderer om det hadde skjedd endringer i 1989 i forhold til

---

³³ Nyhamar (1990) side 540.

³⁴ Slagstad (2001) side 550.

utgangspunktet i 1981.

Til tross for at min problemstilling og mitt kildemateriale gjør det vanskelig å prøve om Sejersteds og Grøndahl/Grønlies fremstillinger har noe for seg, synes jeg likevel det er relevant å ha denne litteraturen med som en del av bakteppet. Sejersteds fremstilling om at det er Arbeiderpartiets politikk på 1970-tallet som representerer et avvik, og Grøndahl/Grønlies teori om at Arbeiderpartiet gikk gjennom en toleddet prosess med programmatiske endringer på 1980-tallet og endringer i praktisk politikk på 1990-tallet kan være nyttige for å sette mine funn om 1980-tallet i et bredere perspektiv.

I forhold til den eksisterende litteraturen på området vil jeg spesielt kunne kaste nytt lys på perioden Arbeiderpartiet var i opposisjon fra 1981 til 1986, der det etter min mening er store hull i den eksisterende forskningen.

Når det gjelder årsakene til Arbeiderpartiets nyorientering på 1980-tallet, har forfatterne svært ulike utgangspunkt. Berge Furre og Tore Grønlie/Øyvind Grøndal bruker internasjonale utviklingstrekk som forklaring, mens Jostein Nyhamar, Rune Slagstad, Edgeir Benum og Dag Østerberg/Håvard Nilsen har fokus på nasjonale forhold. Blant forfatterne som vektlegger nasjonale forklaringsmodeller har Jostein Nyhamar en systemtilnærming, mens Rune Slagstad, Edgeir Benum og Dag Østerberg/Håvard Nilsen har en mer personfokusert fremstilling. Debatten om hvorvidt det er internasjonale eller nasjonale forhold som ligger bak Arbeiderpartiets nyorientering på 1980-tallet er interessant, men min oppgave er ikke egnet til å gi svar på i hvilken grad utviklingen er et resultat av internasjonal påvirkning, og hvordan denne påvirkningen eventuelt har skjedd.

Det min oppgave imidlertid kan bidra til å kaste lys over, er hvilke miljøer og enkeltpersoner som har framstått som pådrivere og bremser i prosessen. I denne sammenhengen vil Benums teori om et «sosialdemokratisk storborgerskap» og Slagstads «markedsteknokratiske styringselite» være interessante konstruksjoner å ha i bakhodet. Dessuten vil jeg dokumentere at initiativet til den mest omfattende omleggingen av Arbeiderpartiets politikk på 1980-tallet kom allerede i september 1985 - på et tidspunkt da Arbeiderpartiet befant seg i opposisjon og forberedte seg på å gjøre det i fire nye år. Dette funnet svekker etter min mening Jostein Nyhamars teori om at det først og fremst var den parlamentariske situasjonen med et borgerlig flertall i Stortinget som drev Brundtland II-regjeringen til høyre. Nyhamars tilleggsbemerkning om at kursskiftet var resultat av en «bevisst og ønsket omlegging» initiert av toppene i partiet fra begynnelsen av 1980-tallet kan imidlertid vise seg å ha mye for seg.³⁵

3. 1981: Nytt prinsippprogram og forsiktig nyorientering

3.1 Målrettet nyorientering eller kaos og personstrid?

Arbeiderpartiet satt med regjeringsmakten mesteparten av 1970-tallet. I 1973 gjorde Arbeiderpartiet et elendig valg, men Korvald-regjeringen leverte likevel inn sin avskjedssøknad og Trygve Bratteli dannet sin andre regjering. På landsmøtet i 1975 overtok Reiulf Steen som partileder. Odvar Nordli tok over som statsminister i januar 1976. Nordli ledet partiet fram til et svært godt valgresultat i stortingsvalget 1977 - og et elendig kommunevalg i 1979. I februar 1981 ble Gro Harlem Brundtland Norges første kvinnelige statsminister. Hennes første regjering fikk imidlertid en svært kort levetid, og måtte gå av allerede etter stortingsvalget samme høst. På landsmøtet våren 1981 ble Brundtland valgt til partileder. Ingen av lederskiftene i Arbeiderpartiet på 1970-tallet og ved inngangen av 1980-tallet foregikk uten bitter personstrid. Den kraftige interne splittelsen lammet i lange perioder partiet.³⁶

Et annet problem for Arbeiderpartiet ved inngangen av 1980-årene var den såkalte «høyrebølgen». Oppslutningen om partiene på høyresiden økte kraftig, og troen på fellesskapsløsninger og statlig styring mistet støtte. Samtidig var økonomien i krise. I 1973 startet en internasjonal nedgangskonjunktur, men takket være oljefunnene i Nordsjøen og en ekspansiv økonomisk politikk slo denne krisen senere inn i Norge enn i resten av Europa. Fra 1975 ble også Norge rammet av nedgangen og Bratteli-regjeringen svarte med en ambisiøs motkonjunkturpolitikk for å holde sysselsettingen oppe. I 1977 ga Arbeiderpartiet opp den ekspansive politikken. Bremsene ble satt på, og full pris- og lønnsstopp tatt i bruk.³⁷

Til tross for problemene i økonomien, var 1970-årene en viktig reformtid i Norge. Det var arbeiderbevegelsen som drev fram utvidelsene av velferdsstaten. Endringer i lovene om styrerepresentasjon og bedriftsdemokrati førte til at ansatte fikk større medbestemmelsesrett. Pensjonsalderen ble satt ned fra 70 til 67 år, og den ukentlige arbeidstiden fra 42,5 til 40 timer. En ny ferielov ga ansatte over 60 år rett til en ekstra ferieuke. Arbeidsmiljøloven ble innført i 1977 og den nye sykelønnsordningen i 1978. En lov om demokratisering av forretningsbankene ble innført i 1977.³⁸

I forrige kapittel så vi at flere av forfatterne mener nyorienteringen som skjedde på 1980-tallet hadde sitt utspring på slutten av 1970-tallet, spesielt i perioden 1977-1981. Berge

---

³⁵ Nyhamar (1990) s. 523.

³⁶ Furre (1996) side 405-406.

³⁷ Ibid. side 417-418.

³⁸ Nyhamar (1990) side 356.

Furre peker blant annet på at motkonjunkturpolitikken ble oppgitt da, og framholder at dereguleringen av kredittmarkedet som i hovedsak skjedde i perioden Kåre Willoch satt i regjering fra 1981-1986 ble initiert av Nordli-regjeringen på slutten av 1970-tallet.³⁹

Edgeir Benum er enig med Furre i at Arbeiderpartiet la om viktige deler av den økonomiske politikken på slutten av 1970-tallet. Han peker også på at Gro Harlem Brundtlands første regjering førte en ny politikk på flere områder: Blant annet ble boligfinansieringen fullstendig lagt om slik at Husbanken fikk en mindre sentral rolle under kommunalminister Harriet Andreassen, og sosialminister Arne Nilsen var med på å innføre høyere egenandeler på legebesøk og medisinkjøp.⁴⁰ Ettersom min oppgave har fokus på den programmatisk profilen, vil det være interessant å undersøke om vi ser en tilsvarende omlegging på dette området i perioden.

Personene jeg har intervjuet har ulike syn på hvorvidt politikktutforming i Arbeiderpartiet rundt 1981 var en forsmak på de omleggingene som skulle komme senere på 1980-tallet. Svein Roald Hansen, som var Gro Harlem Brundtlands politiske sekretær på Stortinget og Statsministerens kontor i flere år, gir uttrykk for at Arbeiderpartiet før regjeringsskiftet i 1981 var i ferd med å sette i gang en prosess med nyorientering, men at denne ble avbrutt da Willoch overtok regjeringmakten: «Våren 1981 da Gro hadde sin første regjering, la de fram et langtidsprogram som inneholdt veldig mange av de elementene som ligger i frihetsdebatten, altså lengre åpningstid på butikker og en del sårne ting. Så ble det regjeringsskifte, og Høyre gikk inn og forsterket disse elementene på mange områder, og greide på sett og vis å erobre frihetsbegrepet.»⁴¹

Thorbjørn Jagland, som var utredningssekretær fra 1981 og senere partisekretær, partileder og statsminister, mener derimot det er feil å beskrive programrevisjonen i 1981 som en forløper til nyorienteringen senere på 1980-tallet: «Det er jo alltid en tendens til å gjøre politikere mer intelligente enn det de er og se for mange store sammenhenger. Nei, dessverre må jeg svare det motsatte: At den prosessen som vi hadde med programmene i 1981, den var egentlig ikke veldig god på grunn av de kaotiske forholdene som var i partiet. Alle var opptatt av noe helt annet, altså dette med personspørsmål. Det ble en veldig dårlig prosess, og det bar programmene preg av.»⁴²

På bakgrunn av disse sprikende uttalelsene, vil jeg undersøke om revisjonen av Arbeiderpartiets programmer i 1981 framstår som en nyorientering eller en videreføring av partiets etablerte programmatisk profil. Spørsmålet om programrevisjonen i 1981 var opptakten til nyorienteringen senere på 1980-tallet, vil jeg komme tilbake til i avslutningen til

---

³⁹ Furre (1996) side 418.

⁴⁰ Benum (1998) side 55, 87 og 93.

⁴¹ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006. Side 1 i det transkriberte intervjuet.

⁴² Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006. Side 2-3 i det transkriberte intervjuet.

kapittel 5.

Landsmøtet i 1981 ble holdt i Hamarhallen 2. til 5. april. På dette møtet vedtok partiet nytt prinsippprogram for første gang siden 1969 og nytt arbeidsprogram for valgperioden 1981-1985. Etersom Arbeiderpartiet før dette landsmøtet la opp til en svært omfattende programprosess der store deler av partiet ble trukket inn, vil delen med programanalyse og gjennomgang av de ulike aktørenes innflytelse på programarbeidet bli grundigere her enn senere i oppgaven.

Jeg vil starte dette kapittelet med å sammenligne det nye prinsippprogrammet fra 1981 med det gamle fra 1969, og undersøke på hvilke punkter disse to programmene skiller seg fra hverandre. Jeg forsøker deretter å svare på hvorfor Arbeiderpartiet vedtok et nytt prinsippprogram allerede i 1981, ettersom det ikke var vedtektsfestet hvor ofte disse programmene skulle revideres. Jeg vil også redegjøre for innholdet i det nye arbeidsprogrammet. Var endringene i prinsippprogrammet fra 1969 til 1981 og i arbeidsprogrammet fra 1977 til 1981 omfattende nok til at det er grunnlag for å si at Arbeiderpartiet hadde endret sin programmatisk profil? Framstår endringene som resultat av en bevisst og ønsket omlegging av partiets politikk? Jeg vil også forsøke å kartlegge hvilke miljøer og personer i partiet som drev endringene frem, og hvem som fungerte som bremser i prosessen. Hva slags rolle spilte prinsipp- og arbeidsprogramkomiteen i utarbeidelsen av nytt program, og hva slags rolle spilte «grasrota» i partiet? Var dette en toppstyrt prosess, eller endringer det var bred oppslutning om i partiorganisasjonen? Var det enkeltpersoner som bemerket seg i arbeidet med programmet? Til slutt vil jeg ta for meg langtidsprogrammet som ble lagt fram av Brundtland I-regjeringen, og undersøke hvilke elementer av nyorientering vi finner i dette.

3.2 Nye programmer med nye toner

3.2.1 Arbeiderpartiet gravlegger «det sosialistiske samfunn»

Jeg har valgt ut tre kategorier der jeg ønsker å finne likheter og forskjeller mellom prinsippprogrammet fra 1981 og det forrige fra 1969: 1) Overordnet profil og retorikk, 2) Grad av statlig eierskap, 3) Syn på markedet og konkurranse. Dette er områder som kan bidra til å klargjøre Arbeiderpartiets politiske profil og plassering på en høyre/venstre-akse i de ulike programmene.

Programmet som ble vedtatt på landsmøtet våren 1969 var bare 11 sider langt, og var preget av overordnede analyser og teoretiske problemstillinger.⁴³ I delen om partiets

---

⁴³ Prinsippprogrammet 1969 side 1.

grunnsyn het det: «Det norske Arbeiderpartis mål er et sosialistisk samfunn».⁴⁴

Benevnelsene «sosialisme» og «demokratisk sosialisme» ble brukt om hverandre for å karakterisere partiets politikk. Programmet inneholdt tradisjonell marxistisk terminologi og analyse, og sa blant annet at Norge alltid hadde vært et klassesamfunn.⁴⁵ Formuleringene var svært radikale når det gjaldt utjevning av forskjeller: «Både den sosiale lagdeling i samfunnet, og den inntekts- og formuesfordeling som er knyttet til den, må bort og gi rom for en virkelig likestilling mellom gruppene.»⁴⁶

Når det gjaldt statens eierskap, sa programmet at det var særlig viktig å få full samfunnsmessig styring over banker og kredittinstitusjoner, og at samfunnet etter hvert måtte overta disse institusjonene. Det ble tatt til orde for å skaffe «samfunnsmessig styring med produksjonsmidlene» og å bygge opp en internasjonalt organisert planøkonomi.⁴⁷ Arbeiderpartiet tok i 69-programmet til orde for begrensninger i den private eiendomsretten: «Når samfunnsinteressene tilsier det, må det offentlige sikre seg eiendomsretten til grunn. Arveretten til store eiendommer og bedrifter gir urimelige privilegier til en liten gruppe av befolkningen. Disse privilegier fjernes.»⁴⁸

Markedets rolle i samfunnet ble ikke omtalt i programmet, men det ble advart mot at samfunnets verdinormer skulle bygges på konkurransementalitet og statusjag: «Systemet fører til at konkurranseprinsippet ensidig slår igjennom ikke bare i arbeidslivet og det økonomiske liv, men også i skolen, i fritidsmiljøet og i samfunnslivet ellers.»⁴⁹

Programmet fra 1981 var tre ganger så langt som det forrige.⁵⁰ Også det nye programmet var svært teoretisk anlagt, og lange passasjerer med analyse av verdenshistorien, inspirert av marxistisk teori, var lagt til. Formuleringen i den innledende formålsparagrafen om at man skulle arbeide for et sosialistisk samfunn var erstattet med: «I dette programmet legger Det norske Arbeiderparti fram sitt grunnsyn, som bygger på den demokratiske sosialismens prinsipper» og at Ap ønsket å utvikle samfunnet «i sosialistisk retning».⁵¹ En del av forklaringen på denne nye formuleringen finner vi på side to. Her ble det lagt vekt på at sosialisme ikke var en tilstand, men en prosess. Programmet hadde også fått inn en formulering om betydningen av folkestyre og parlamentarisk demokrati, og en ny kritikk av leninismen var tatt inn: «Vi avviser den tradisjonelle liberalismen, som vil overlate styringen til markedskreftenes frie spill. Men vi forkaster også den leninistiske modellen, som samler all makt et - «proletariatets diktatur» som i praksis blir et diktatur over

---

⁴⁴ Prinsippprogrammet 1969 side 1.

⁴⁵ Ibid. side 2.

⁴⁶ Ibid. side 6.

⁴⁷ Ibid. side 2.

⁴⁸ Ibid. side 7.

⁴⁹ Ibid. side 3.

⁵⁰ Prinsippprogrammet fra 1969 er 11 sider langt i elektronisk versjon, mens programmet fra 1981 er på 33 sider.

⁵¹ Prinsippprogrammet 1981 side 1.

proletariatet.»⁵² Ordet «planøkonomi» ble ikke lenger brukt som en beskrivelse av hvordan den norske økonomien skulle organiseres.

Når det gjaldt statens eierskap, sa programmet fra 1981: «På flere områder er statlig eller kommunal eiendomsrett den beste løsning. Ulike former for samvirke bør stimuleres. Eksperimentering med nye eiendomsformer, f.eks. at de ansatte kan bli eiere, bør oppmuntres. Vi ønsker flere alternativer og større mangfold i måten produksjonslivet eies, organiseres og styres på.»⁵³ Forslaget om innskrenkninger i den private eiendomsretten som lå inne i programmet fra 1969 var tatt ut.

Markedet ble omtalt som noe man måtte akseptere var der: «En form for desentraliserte avgjørelser er de som treffes på markeder. Vi ønsker styring av viktige markeder, bl.a. ved klarere rammevilkår. Slike rammevilkår kan være forskjellige på arbeidsmarkedet, boligmarkedet, kredittmarkedet osv.»⁵⁴

Vi ser altså at programmet fra 1981 på en rekke områder avvek fra det gamle prinsippprogrammet. Når det gjaldt den overordnede retorikken, hadde Arbeiderpartiet i 1981 gått bort fra troen på at det var mulig å bygge et sosialistisk samfunn, men man holdt fast på målet om å utvikle samfunnet i sosialistisk retning. Ap var i 1981 mer opptatt av å distansere seg fra kommunisme og leninisme enn i det foregående programmet.

Prinsippprogrammet fra 1981 var mindre radikalt når det gjaldt å utjevne ulikhet i lønn og sosial status, og punktet om innskrenkninger i den private eiendomsretten var fjernet. Når det gjaldt statens eierskap, hadde man i 1981 gått bort fra kravet om samfunnsmessig styring med produksjonsmidlene. Ap trakk i 1981 fram mangfold i måten produksjonslivet ble eid, organisert og styrt på som det beste - og mente altså at det ikke fantes noen fasit for hvor mye og hvordan staten burde eie. Mens 1969-programmet omtalte konkurranse som et negativt trekk ved samfunnet, var ikke dette like entydig i 81-programmet. Markedet ble i 1981 omtalt som noe som var der og som man måtte akseptere.

Alt i alt tyder disse forskjellene i programmene på en omfattende omlegging av Arbeiderpartiets programmatisk profil fra 1969 til 1981. Prinsippprogrammet fra 1981 bar mer preg av pragmatisme, og plasserte seg lengre til høyre på en tradisjonell høyre/venstre-akse enn det foregående programmet.

3.2.2 Et sentrumspreget programutkast

I oktober 1980 ble et utkast til prinsippprogram sendt ut fra komiteen til medlemmene. Den største forskjellen mellom dette utkastet og det ferdige programmet, var at det endelige programmet var kortere og strammere i formen enn utkastet. Avsnitt ble kuttet eller slått

---

⁵² Ibid. side 3.

⁵³ Ibid. side 21.

sammen og overskrifter lagt til. Lange bolker med analysepreget stoff ble enkelte steder fjernet. Dette skyldtes trolig kritikken som kom fra grasrota i partiet om at programutkastet var vanskelig tilgjengelig og for akademisk i formen.

Noen steder ser vi at programmene skilte seg fra hverandre også når det gjaldt meningsinnhold. Jeg vil konsentrere meg om disse punktene.

Formålsparagrafen ble endret fra programutkastet til den endelige versjonen. Et nytt avsnitt ble tatt inn: «Sammen kan vi utvikle samfunnet i sosialistisk retning - et samfunn med større frihet, demokrati på alle områder og med likestilling mellom enkeltmennesker og grupper.» Dette kan tolkes som en håndsrekning til de i partiet som fortsatt ønsket å beholde formuleringen om at Arbeiderpartiet skulle arbeide for et sosialistisk samfunn.

Under punkt 22 i utkastet sto det at «forskjeller i innsats bør belønnes når den øker velferden til dem som ikke har de samme talenter» og at «belønningsforskjeller er rettferdige når de kommer de dårligst stilte til gode, eller når de utvider handlingsmulighetene og dermed friheten og mangfoldet for alle.»⁵⁵ Disse noe uklare og kontroversielle formuleringene som kunne tolkes som en aksept av forskjeller i samfunnet var fjernet i den endelige versjonen.

Også i avsnittet om den økonomiske politikken var det en viktig forskjell mellom utkastet og det ferdige programmet. I den første versjonen begynte avsnittet med: «Den praktiske oppgaven for den økonomiske politikken er å sikre den samlede balansen i samfunnet mellom tilgang og bruk av ressurser. Uten en slik balanse kan vi få vanskelig kontrollerbare pressproblemer. (...) Inflasjonen kan lett bli et slikt problem hvis den ikke bekjempes og forebygges i tide.»⁵⁶ I den endelige versjonen var dette avsnittet bygd helt om. Nå begynte denne delen av programmet slik: «Hovedmålet for den økonomiske politikken er å sikre arbeid for alle.»⁵⁷ I utkastet ble arbeid for alle også trukket fram som et hovedmål, men først etter den lange passasjen om farene ved pris- og lønnsvekst. I den nye versjonen kom inflasjonen inn som et senere avsnitt, og bekjempelse av denne ble ikke lenger betegnet som et mål for den økonomiske politikken.

Endringene fra programutkastet til det endelige programmet var ikke dramatiske. Men det var en klar tendens at utkastet som ble sendt ut fra programkomiteen gikk lengre i retning av nyorientering enn det endelige programmet. Forandringene som ble gjort etter at programmet hadde vært til debatt ute i partiorganisasjonen og på landsmøtet gikk i all hovedsak i retning av å gjøre prinsippprogrammet mer i samsvar med hva partiet tidligere hadde ment. Dette kan tyde på at prinsippprogramkomiteen og det sentrale miljøet fungerte

---

⁵⁴ Ibid. side 20

⁵⁵ «Forslag til prinsippprogram». Utkast til prinsippprogram oktober 1980 side 4, Arb. ark. Dette utkastet ble rykt i 62.500 eksemplarer og distribuert som bilag til partiavisen «Aktuelt Perspektiv».

⁵⁶ Ibid. side 12.

som en pådriver i nyorienteringen av partiet, mens partiorganisasjonen framsto som en brems. Jeg vil komme tilbake til dette i avsnittet om aktører i programarbeidet.

3.2.3 Hvorfor nytt prinsippprogram allerede i 1981?

Arbeiderpartiets vedtekter sa på 1970- og 1980-tallet ingenting om hvor ofte prinsippprogrammene skulle revideres. Da partiet vedtok nytt program i 1969, var det 20 år siden sist. At Arbeiderpartiet reviderte prinsippprogrammet allerede i 1981, etter bare 12 år, kan tyde på at man oppfattet at det nå hadde skjedd såpass store endringer i partiets profil at det var på tide å feste disse til papiret. Men at dette skjedde akkurat i 1981, og ikke eksempelvis tre år før eller tre år etter kan også ha skyldtes andre forhold. En årsak kan ha vært at 1981 var et valgår, og at det var et passende tidspunkt å signalisere nye, friske tanker før innspurten av valgkampen. En annen begrunnelse kan ha vært at Arbeiderpartiet siden midten av 70-tallet hadde vært rystet av kraftige personkonflikter, og at det nå var på tide å få fokuset vekk fra personstrid og over på politikk.

Beslutningen om å sette ned en komité som skulle begynne arbeidet med nytt prinsippprogram ble tatt av sentralstyret i mars 1978.⁵⁸ Det var få som argumenterte åpent for å justere den politiske kursen i årene det ble jobbet med å revidere prinsippprogrammet. Argumentasjonen gikk mer på at samfunnet endret seg svært raskt, og at Arbeiderpartiet trengte et prinsippprogram som forholdt seg til de nye utviklingstrekkene.

I et foredrag som Einar Førde holdt i Oslo Arbeiderpartis representantskap 2. september 1980, ga han denne begrunnelsen for å revidere prinsippprogrammet: «Den viktigste grunnen til at vi vil revurdere prinsippprogrammet var at vi følte eit sterkt behov for å ajourføre den delen av prinsippprogrammet som er ein analyse av det eksisterande samfunn og ei påvising av kva samfunnskrefter som verkar i dette samfunnet. Samfunnet har endra seg mykje sidan vi sist skreiv prinsippprogram sist på 60-tallet.» Han eksemplifiserte dette slik: «Sidan sist vi skreiv prinsippprogram har vi fått oljekrise, energiproblem, ressursmangel. Vi diskuterte korleis det ville bli å bli uendelig rike. Men brått byrja alle som tok politikken alvorlig å tale om knapphet og grenser.»⁵⁹

Manuskriptet til dette foredraget ble sendt ut til alle lokallagene som et grunnlag for studieringer om prinsippprogrammet. Dette er derfor å betrakte som den offisielle begrunnelsen for å vedta nytt program. Førde argumenterte altså for at det var samfunnet som hadde endret seg siden 1969, og ikke Arbeiderpartiet. Verken Førde eller noen av de andre medlemmene av prinsippprogramkomiteen kritiserte det gamle programmet fra 1969.

---

⁵⁷ Prinsippprogrammet 1981 s. 23.

⁵⁸ Nyhamar (1990) side 353.

⁵⁹ Manuskript til Einar Førdes tale i Oslo Arbeiderpartis representantskap 2. september 1980. DNA Dd, boks 290, Arb. ark.

Førde understreket at «arbeidet med det nye prinsippprogrammet går ikkje ut på å skrive eit nytt grunnsyn. Det er eit arbeid med å prøve dette grunnsynet mot ein ny tids utfordringer.»

Denne argumentasjonen kan oppfattes som et forsøk på å berolige de som var bekymret for at partiet var i ferd med å fjerne seg fra sine røtter. Det er vanskelig å svare på hvorvidt Førdes uttalelser er en skinnargumentasjon for ikke å støte fra seg de mindre endringsvillige miljøene i partiet. Mange av endringene i programmet framstår imidlertid mer som uttrykk for at Arbeiderpartiet skiftet mening enn at samfunnet hadde endret seg de siste 12 årene. Det er for eksempel ikke lett å si hvorfor innskrenkninger i den private eiendomsretten eller reduksjon av lønnsforskjeller skulle være mindre aktuelt som følge av nye trekk ved samfunnet i 1981 sammenlignet med 1969.

På interne møter ser vi at argumentasjonen gikk mer i retning av at det var fornuftig å revidere prinsippene for å imøtekomme kritikken fra Høyre og distansere seg fra de venstreekstreme miljøene: På et felles møte i programkomiteene i november 1979 sa Førde: «Det er strategisk viktig i den situasjon vi nå befinner oss, å signalisere at Arbeiderpartiet er åpen i mange retninger.»⁶⁰ Dette kan ha sammenheng med at den raskt voksende høyresidens budskap var svært populært i samtiden, og at Arbeiderpartiets budskap ble oppfattet som stivbent og gammeldags.

3.2.4 «Politikk for 1980-årene» - mindre tro på statlig styring

Arbeidsprogrammet «Politikk for 1980-årene» var et «ansvarlig» program karakteristisk for et parti som satt i regjeringsposisjon og regnet med å fortsette å gjøre det i neste periode. Man lanserte få nye velferdsreformer, og forslagene som ble lansert var lite konkret og forpliktende formulert. Partiet la opp til en forsiktig offentlig pengebruk: «Felleskapets muligheter til å løse sine oppgaver må styrkes på andre måter enn ved en rask vekst i de offentlige utgifter».⁶¹

Programmet framsto også som forholdsvis «selvtilfreds» med lite krisebeskrivelser av det norske samfunnet. Det ble poengtert at landet hadde full sysselsetting, at oljen ga oss bedre økonomi og at det ble gjennomført mange viktige sosiale reformer på 70-tallet.⁶²

I innledningsavsnittet i 1981-programmet het det: «Arbeiderpartiet bygger sin politikk på den demokratiske sosialismen. Vårt mål er å utvide menneskenes muligheter for utfoldelse, opplevelse og skaperkraft. Det er et grunnleggende syn i den demokratiske sosialismen at mennesket selv, og menneskets evne til å skape i samspill med andre, er den

---

⁶⁰ Referat fra møte i programkomiteene 7. november 1979 side 3.

⁶¹ Arbeidsprogrammet 1981 side 2.

⁶² Ibid. side 2.

viktigste av alle ressurser.»⁶³ Utover dette ble ordet «sosialisme» ikke brukt. Dette gjenspeilet retorikken i prinsippprogrammet. Ordlyden var også nesten den samme som i innledningskapittelet i arbeidsprogrammet vedtatt i 1977. Her het det at «Det norske Arbeidarparti byggjer på den demokratiske sosialismens idear.»⁶⁴

I 1977 ble arbeid til alle beskrevet som «eit grunnleggjande mål».⁶⁵ Programmet fra 1981 trakk også fram full sysselsetting som et hovedmål for den økonomiske politikken, men det ble i tillegg lagt stor vekt på å styrke produksjonsevnen og å dempe inflasjonen.⁶⁶ Dette hadde ikke vært noe viktig tema i 1977. Sysselsettingspolitikken framsto som mer aktiv og direkte i 1977 enn i 1981: «Samfunnet må føra ein målmedveten politikk for å skapa nye arbeidsplassar til grupper som i dag har vanskeleg for å få arbeid og til nye grupper arbeidstakarar som etter kvart gjer seg ferdige med utdanninga si», het det for eksempel i programmet fra 1977.⁶⁷

Generelt virker troen på styring sterkere i programmet fra 1977. I avsnittet om industripolitikk finner vi formuleringen: «Gjennom ein aktiv statleg industripolitikk og gjennom statens eigne verksemdar må samfunnets høve til å styra industriutviklinga utviklast vidare. (...) Delar av norsk industri, serleg elektroteknisk og kraftkrevjande industri, er merkte av utanlandske storkonsern. På desse områda er det serleg viktig å satsa i arbeidet med å sikra samfunnsmessig styring over industriutviklinga.»⁶⁸

Vi ser altså at programmet fra 1977 inneholdt formuleringene som vitnet om en sterkere tro på statlig eide selskaper som motor i industriutviklingen enn den vi fant i 1981. Vi har også sett at programmet fra 1977 tok til orde for et mer direkte statlig engasjement for oppretting av nye arbeidsplasser enn det som var tilfellet fire år senere. Når det gjaldt bruk av merkelappen «demokratisk sosialisme» om partiets politikk, var ordlyden lik i disse to programmene.

3.3 Hvem var aktørene bak de nye programmene?

3.3.1 «Guttekklubben» i programkomiteen

To komiteer ble satt ned for å lede forarbeidet med henholdsvis prinsippprogrammet og arbeidsprogrammet som skulle vedtas på landsmøtet i 1981. Medlemmer i prinsippprogramkomiteen var Einar Førde (leder), Anne-Lise Bakken, Gro Harlem Brundtland, Kari Gjesteby, Guttorm Hansen, Gudmund Hernes, Per Kleppe, Lars M. Skytøen, Aud Blegen

---

⁶³ Ibid. side 1.

⁶⁴ Arbeidsprogrammet 1977 side 1. Dette programmet foreligger bare på nynorsk på cd-en «Vi vil..!» og sitatene gjengis derfor i denne målformen.

⁶⁵ Ibid. side 3.

⁶⁶ Arbeidsprogrammet 1981 side 11.

⁶⁷ Arbeidsprogrammet 1977 side 3.

Svindland og Ingjald Ørbeck Sørheim. Komiteen ble senere supplert med to nye medlemmer: Steinar Lund og Sigmund Log. I tillegg deltok programkomiteens sekretærer på møtene.

I arbeidsprogramkomiteen satt Reiulf Steen (leder), Tor Halvorsen, Thorbjørn Jagland, Ivar Leveraas, Kirsten Myklevoll, Odvar Nordli, Eldrid Nordbø, Oddrun Pettersen, Sissel Rønbeck og Bjørn Tore Godal.⁶⁹

Prinsippprogramkomiteen og arbeidsprogramkomiteen hadde møter både hver for seg og samlet. Våren 1980 hadde komiteene for eksempel felles møter en gang i uka på partikontoret.⁷⁰ Referatene er forholdsvis utførlige, og utgjør cirka 4-10 maskinskrevne A4-sider for hvert møte. De lister opp hvem som var til stede, hvem som tok ordet og meningsinnholdet i det personene sa. Noen ganger kan referatene være vel stikkordspregete, slik at det blir vanskelig å forstå hva som mentes. Referatene er lite preget av konflikt mellom komitémedlemmene. Deltagerne tok ordet og kom med forslag til temaer de mente burde være med i programmene, men det var sjelden uenighet om innspillene. Dette kan enten skyldes at komitémedlemmene var godt samkjørt, at konfliktene ble tatt opp utenfor møtene eller at referatene dekket over konfrontasjonene som oppsto underveis.

Komiteene satte ned en egen «skrivegruppe» som besto av noen av de mest sentrale personene og sekretærene i komiteene. Forslaget til hvem som burde sitte i denne gruppa ble lagt fram av Reiulf Steen på et felles møte i programkomiteene, og vedtatt uten debatt.⁷¹ Skrivegruppa utarbeidet råutkast som ble lagt fram på møtene, og skulle forsøke å sy sammen essensen i det flertallet mente. Gruppa besto av Per Kleppe, som hadde et koordinerende ansvar, ved siden av Gudmund Hernes, Bjørn Skaug, Sigmund Log, Sverre Berg Johansen og Ragnar Guran. Denne gruppa hadde ansvaret for utskrivningen av både arbeidsprogrammet og prinsippprogrammet.

I utarbeidelsen av arbeidsprogram var også Arbeiderpartiets faste utvalg sentrale. De lagde bakgrunnsnotater om temaer som økonomisk politikk, boligpolitikk osv. som skulle forberede debatten i programkomiteen. I tillegg holdt enkeltpersoner foredrag for komiteen eller la fram notater. Også Arbeiderpartiets utredningskontor bidro med notater om enkeltsaker, for eksempel to notater om økonomisk demokrati.⁷²

I dokumentene som er bevart fra programarbeidet peker flere enkeltpersoner seg ut som særlig sentrale i programprosessen. Jeg vil spesielt omtale Einar Førde, Reiulf Steen, Gudmund Hernes, Per Kleppe og Gro Harlem Brundtland.

Flere forfattere trekker fram Einar Førde som nøkkelpersonen bak nyorienteringen på

---

⁶⁸ Ibid. side 22.

⁶⁹ Protokoll fra sentralstyremøtet 13. mars 1978. DNAs saksarkiv Dd, boks 20, Arb. ark.

⁷⁰ Møteplan for våren 1980, vedlegg til referat for komitémøtet 21. november 1979.

⁷¹ Referat fra møte i arbeidsprogramkomiteen 27. august 1980.

⁷² Prosjektnotater merket «økonomisk demokrati» datert 9. august 1979 og 7. mars 1980. DNA Dd, boks 293, Arb. Ark.

1980-tallet. Rune Slagstad skriver: «Han ble den ideologiske brobygger som med legitimitet kunne argumentere i begge leire: i den sosialdemokratiske tradisjonisme og den markedsteknokratiske modernisme. Med sin sosialdemokratiske skoling og sin mesterlige retorikk maktet Førde å fremstille den ideologiske omlegging som den gamle ideologis fortsettelse med moderne virkemidler».⁷³

Førde ble valgt til leder av prinsippprogramkomiteen. I flere innledninger på møtene var Førde med på å legge premissene for hva programdebatten skulle handle om. Når partimedlemmene ute i organisasjonen skulle debattere programmet, fikk de som tidligere nevnt tilsendt en kopi av et 20 sider langt foredrag Førde hadde holdt i Oslo Arbeiderpartis representantskap. Til dette foredraget var det utarbeidet ti spørsmål. Slik var Førdes betraktninger også med på å styre debatten ute i organisasjonen. Einar Førde presenterte utkastet til prinsippprogram for landsmøtet i 1981, og han ledet redaksjonskomiteen som innstilte på om endringsforslagene som var kommet inn til programmet skulle vedtas eller avvises. Jostein Nyhamar beskriver Førdes innledning på landsmøtet som «en blendende oratorisk oppvisning», og mener denne bidro til at han seiret i kampvoteringen om nestledervervet.⁷⁴ Førde argumenterte blant annet sterkt for endringen i formålsparagrafen der formuleringen om at Arbeiderpartiet skulle jobbe for et «sosialistisk samfunn» ble fjernet, og fikk gjennomslag for dette. Det kan virke som om dette var hans private kjepphest.

Reiulf Steen var leder for arbeidsprogramkomiteen, og satt fram til landsmøtet i 1981 som leder i Arbeiderpartiet. Allerede på et møte i komiteen 27. august 1980 presenterte Steen sitt forslag til hvordan programmet burde disponeres.⁷⁵ Han foreslo å dele det inn i tre deler, der den første burde hete «Fred og sikkerhet», det andre «den sosiale tryggheten» og det tredje «demokrati og menneskelige rettigheter». Dette ble også den endelige kapitellinndelingen. Men Steen hadde ikke bare innflytelse på utarbeidelsen av arbeidsprogrammet. Ettersom de to programkomiteene i stor grad holdt felles møter, engasjerte han seg også i utformingen av prinsippprogrammet.

Sosiologen Gudmund Hernes var medlem i prinsippprogramkomiteen og sentral i utformingen av programmet. Til et møte i komiteen 4. desember 1979 leverte han et femsiders notat med forslag til disposisjon for programmet.⁷⁶ På et senere møte leverte han et mer omfattende utkast til tekst. Hernes hadde mye av æren for at programmet fra 1981 ble så omfangsrikt og preget av teori og analyse, spesielt det første programutkastet som Hernes i stor grad førte i pennen sammen med Per Kleppe. Arbeiderhistorikeren Jostein

---

⁷³ Slagstad (2001) side 508

⁷⁴ Nyhamar (1990) side 355.

⁷⁵ Referat fra møte i programkomiteen 27. august 1980.

⁷⁶ Referat fra møte i programkomiteen 4. desember 1979.

Nyhamar skriver at det nye prinsippprogrammet som følge av Gudmund Hernes «stundom kunne minne vel så mye om et sosiologisk essay som et prinsippprogram.»⁷⁷

Per Kleppe, statsråd for det såkalte «planleggingssekretariatet» i 1980-1981, var også medlem av prinsippprogramkomiteen.⁷⁸ Som nevnt skrev han sammen med Gudmund Hernes store deler av programutkastet som ble sendt ut på høring høsten 1980. Kleppe hadde det koordinerende ansvaret i skrivegruppa som leverte tekstforslag til både arbeidsprogrammet og prinsippprogrammet. Kleppes bidrag til prinsipp- og arbeidsprogramdebatten var i stor grad å trekke opp de økonomiske rammene han mente man måtte forholde seg til i årene framover. Mens programmet fra 1969 var preget av framtidsoptimisme og tro på fortsatt vekst, bar 1981-programmet preg av en ny nøkternhet. I en innledning for komiteen i november 1979 tok han til orde for at Arbeiderpartiets politikk måtte bli mer verdiorientert.⁷⁹ Kleppe sa at man måtte regne med svakere vekst i årene framover. Han tok til orde for at fagbevegelsen måtte forflytte mer av sin virksomhet til andre felter, som for eksempel arbeid for bedriftsdemokrati, kulturelle og sosiale problemstillinger. Ønsket om en mer verdiorientert politikk som Kleppe målbar kan tolkes som en forlengelse av resonnementet om at Norge i 80-årene ikke kunne regne med den samme økonomiske veksten som man hadde sett de foregående tiårene. Med mindre penger til nye, dyre velferdsreformer kunne svaret for Arbeiderpartiet altså være å rette fokus mot mer verdiorienterte og rimelige tiltak. Innholdet i denne nye, verdiorienterte politikken framstår imidlertid som mer uklart.

Gro Harlem Brundtland var også medlem i prinsippprogramkomiteen. Hun var i den perioden programkomiteen satt sammen nestleder for Arbeiderpartiet, og overtok som statsminister i februar 1981. Til tross for disse sentrale vervene i partiet ser ikke Brundtland ut til å ha vært spesielt sentral i programarbeidet. Hun deltok som vanlig medlem på møtene og tok ordet på linje med de andre, men deltok ikke aktivt i programarbeidet med notater, innlegg eller disposisjoner. Hun var heller ikke med i skrivegruppa.

3.3.2 «Grasrotas» programarbeid: Rådslag for og av akademikere

Før landsmøtet i 1981 la Arbeiderpartiet opp til en bred prosess for å trekke flest mulig medlemmer med i programbehandlingen. I november 1979 sendte partiet ut en spesialutgave av partiavisen *Aktuelt perspektiv* med navnet «Ta i et tak for prinsippprogrammet». Her utfordret komitélederne Einar Førde og Reiulf Steen medlemmene til å engasjere seg i et rådslag om programmene.⁸⁰ Noen av de viktigste problemstillingene

---

⁷⁷ Nyhamar (1990) side 353.

⁷⁸ Kleppe hadde tidligere vært leder av arbeiderbevegelsens utredningskontor, det såkalte «tenkeloftet» fra 1966-1971 og 1972-1972, handelsminister fra 1971-1972 og finansminister i årene 1973-79.

⁷⁹ Referat fra møte i programkomiteen 21. november 1979.

⁸⁰ «Rådslag» er en arbeidsform der medlemmene i partiet inviteres til å sende inn sine innspill til partikontoret om en bestemt sak. Partiledelsen rådfører seg på denne måten med grasrota i partiet. Andre ganger sender partiet ut

fra programmet ble trukket opp, og det ble stilt spørsmål som skulle stimulere til diskusjon ute i lokallagene. Rådslaget om prinsippprogrammet fikk omtrent 150 uttalelser som respons, alt fra korte uttalelser til utredninger på nærmere 50 sider. Våren 1980 ble uttalelsene som var sendt inn som svar til rådslaget om prinsippprogrammet sammenfattet i en rapport til programkomiteen.⁸¹ I følge rapporten kom partimedlemmene med kritikk om at rådslaget i for stor grad var skrevet av akademikere for akademikere. Mange mente det var tid for selvransakelse og selvkritikk når det gjaldt de ideologiske grunnprinsippene. De ønsket seg en nærmere avklaring av begreper som «demokratisk sosialisme» og «kapitalisme».⁸² Flere etterlyste også en sterkere vektlegging av at Aps politikk må bygge på en demokratisk arbeidsmåte, for å gjøre grensdragningen til venstre tydeligere.⁸³

Om vi skal legge besvarelsene på dette rådslaget til grunn, var altså «grasrota» i partiet enige i at retorikken måtte moderniseres og at det måtte understrekes tydeligere at Arbeiderpartiets sosialisme var basert på folkestyre. Men partimedlemmene ga ikke uttrykk for noe ønske om å endre formuleringen om at Arbeiderpartiets mål var «et sosialistisk samfunn», slik utfallet av programprosessen ble. Når det gjaldt frihetsspørsmålet, påpekte flere av Ap-lagene at denne ikke måtte føres på Høyre-sidens premisser, og at individets avmaktsfølelse ikke bare var avhengig av forholdet til det offentlige.

Mange av innsenderne mente i følge rapporten at «eiendomsrett til store grunnarealer er ofte et resultat av hendelser og transaksjoner langt tilbake i tiden, hvor det juridiske grunnlaget kunne være tvilsomt.» Det virker helt klart som at «grasrota» i partiet ønsket innskrenkninger i eiendomsretten når det gjaldt grunnarealer og produksjonsmidler, slik det gamle prinsippprogrammet fra 1969 tok til orde for. Her framstår det som om de lokale partilagene var i utakt med prinsippprogrammet som ble vedtatt i 1981, der formuleringene om eiendomsretten var svært vage.

Byråkrati og reguleringer var i følge rapporten det fenomenet som var mest omtalt i de innsendte bidragene. Mange etterspurte en samordning og forenkling av regelverket, og ønsket seg kommunale informasjonskontor. Følgende formulering er gjengitt i rapporten: «Bevisst eller ubevisst er det ofte slik at en avvisende, arrogant eller uvennlig holdning hos en offentlig funksjonær skaper inntrykk av et overmektig statsapparat, som igjen identifiseres med Arbeiderpartiet».⁸⁴

I følge rapporten svarte svært få på spørsmålene knyttet til kapittelet om økonomisk

---

debattopplegg som bare er ment i skoleringsøyemed, hvor det ikke er lagt opp til skriftlige innspill. Disse er ikke å betrakte som rådslag.

⁸¹ Rapport om rådslaget om prinsippprogrammet utarbeidet av Sigmund Log ved utredningskontoret datert 20. mai 1980. DNA Dd, boks 293, Arb. ark. Til sammenligning fikk et rådslag om skattepolitikken, som ble sendt ut samtidig, 250 svar.

⁸² Ibid. side 6.

⁸³ Ibid. side 7.

⁸⁴ Ibid. side 7-8.

og teknologisk demokrati. I følge de få som sendte inn besvarelser om dette temaet, burde staten i det minste ha aksjeminoritet i industri som brukte eller skapte ressurser av vesentlig nasjonal betydning. Denne formuleringen ble ikke fulgt opp i det ferdige prinsippprogrammet.

Det er verdt å legge merke til at rådslaget var preget av nokså ledende spørsmål. I kapitlet der byråkratiproblemene ble tatt opp, var spørsmålet for eksempel formulert slik: «Er det ikke slik at vi er sterkt negative til det vi oppfatter som unødvendige bestemmelser og inngrep i vår frihet når vi får pålegg om å bygge vår garasje slik og slik, mens vi skriker opp om manglende oppmerksomhet og for lite regulering fra myndighetenes side, når naboen bygger sin garasje som vi mener skjemmer våre omgivelser?»⁸⁵ De ledende spørsmålene kan ha bidratt til at svarene ble som de ble, for eksempel til at innsenderne var såpass samstemte i at byråkratiet utgjorde et problem. At så få deltok i diskusjonen om økonomisk demokrati kan også være et resultat av de nær sagt uforståelige spørsmålene som er stilt til dette kapitlet, for eksempel dette: «Skal sammenhengen mellom disposisjonsrett og eiendomsrett opprettholdes i dagens form, eller skal f.eks aksjekapitalen eller andelskapitalen kun betraktes som en kapitalplassering med rett til en viss avkastning?»⁸⁶

I september 1980 ble et nytt debattopplegg ut. Dette var ment brukt i studieringer i lokallagene, og la ikke opp til at deltagerne skulle sende inn svar til partikontoret. Opplegget besto av to trykte referater av foredrag holdt av Einar Førde og Per Kleppe. Til disse var det utformet spørsmål. I oktober 1980 ble utkastet til prinsippprogram sendt ut til medlemmene. Forslaget til arbeidsprogram ble sendt ut på nyåret i 1981.

3.3.3 Landsmøtet i 1981 - dissens om sosialismen

Om morgenen fredag 3. april begynte landsmøtedebatten om det nye prinsippprogrammet, og komitéformann Einar Førde innledet. Førde brukte mye tid på formålsparagrafen i det nye prinsippprogrammet og debatten om hvorvidt det fortsatt skulle stå at Arbeiderpartiets mål var «et sosialistisk samfunn». Førde viste til at konklusjonen av de omfattende rådslagene i partiet våren 1980 var at svært få mente man skulle møte framtida gjennom et oppgjør med fortida: «Vi skal vinne nye grupper og nye generasjoner gjennom å styrke våre røtter, ikke ved å hogge dei av. Denne gongen er det få som stiller spørsmål ved partiets navn. Det er heller ingen stemning for at vi skal kvitte oss med begrepet sosialisme.»⁸⁷

Førde viste til at det likevel var kimer til en diskusjon om sosialismen også på dette landsmøtet. Han begrunnet den nye setningen «Det norske Arbeiderparti bygger sin politikk på den demokratiske sosialismens prinsipper» med ønsket om å understreke at sosialisme

---

⁸⁵ Debattopplegget «Ta i et tak for prinsippprogrammet» 21. november 1979 side 4, Arb. Ark.

⁸⁶ Ibid. side 8.

er en prosess, og ikke en avsluttet tilstand.

I debatten der totalt 31 delegater tegner seg, fikk programkomiteens forslag om å stryke setningen om «et sosialistisk samfunn» kritikk av mange delegater, men også ros.

Lørdag 4. april begynte avstemningene om prinsippprogrammet. Redaksjonskomiteen var bare delt i en sak: et mindretall på tre medlemmer hadde tatt ut dissens fordi de ønsket å beholde formuleringen om at Arbeiderpartiets mål var et sosialistisk samfunn, mens ti ville stryke denne setningen. Under avstemningen stemte et mindretall på 46 personer for å beholde setningen om «et sosialistisk samfunn», og forslaget falt.⁸⁸

3.4 Langtidsprogram med nye signaler

En måned etter landsmøtet, la Brundland I-regjeringen fram sitt første langtidsprogram. Dette er et planleggingsdokument som legges fram i begynnelsen av hver stortingsperiode der regjeringen gjør rede for hvordan den skal legge opp budsjettarbeidet de fire kommende årene. Langtidsprogrammer er altså først og fremst å betrakte som «praktisk politikk», men ettersom dette dokumentet ble lagt fram av en ren arbeiderpartiregjering og inneholdt mer prinsipielle betraktninger om de store linjene i årene framover, synes jeg også det er interessant som kildemateriale for Arbeiderpartiets programmatisk politikk.⁸⁹

Langtidsprogrammet for perioden 1982-1985 inneholdt formuleringer om organisering av arbeidstiden, lengre åpningstider og modernisering av offentlig sektor som var nye i forhold til innholdet i prinsipp- og arbeidsprogrammene fra samme år. Regjeringen stilte spørsmål om det var riktig å beholde normalarbeidsdagen. Det ble slått fast at det gjeldende arbeidstidsmønsteret med en 8-timers arbeidsdag fra 8.00 til 16.00 var dårlig tilpasset den nye tids familieformer med yrkesaktive kvinner, og at mer en mer fleksibel og variert arbeidstid var ønskelig.⁹⁰ Også når det gjaldt åpningstider inneholdt langtidsprogrammet nye tanker: «Både offentlig og privat tjenesteyting har så korte åpningstider at mange arbeidstakere har problemer med å nyte godt av tilbudene», het det.⁹¹ Løsningen var i følge programmet en oppmykning av tidsrammene i skoler, varehandelen, serviceinstitusjoner, barnehager, massemedia og så videre. Konkrete forslag var å innføre lørdagsåpent på offentlige kontorer, å vurdere å myke opp helligdagsbestemmelsene i Arbeidsmiljøloven og å sette i gang forsøksvirksomhet med sikte på hvordan fremtidige arbeidstidsforkortelser kunne tas ut for å gi økt individuell frihet.⁹²

Effektivisering og avbyråkratisering av offentlig sektor var et annet sentralt tema:

---

⁸⁷ Landsmøteprotokollen 1981 side 61.

⁸⁸ Ibid. side 125.

⁸⁹ Langtidsprogrammer blir utarbeidet av Finansdepartementet. Jeg har ikke lyktes med å komme til bunns i hvilke personer som skrev programmet fra 1981 og i hvilken grad partifeller utenfor departementet var involvert.

⁹⁰ St.meld. nr. 79 (1980-81): Langtidsprogrammet 1982-1985 side 149-150. Utgivelsesdato var 8. april 1981.

⁹¹ Ibid. side 151.

«Reglene må gjøres så enkle som mulig og en må bedre forholdet mellom forvaltningen og den enkelte. All offentlig virksomhet skal tjene befolkningens behov og interesser, og den må derfor i stor grad være forbrukerorientert».⁹³ Det ble slått fast at regelverk og skjemaer skulle forenkles, og at den offentlige informasjonen og publikumsveiledningen skulle bli bedre i årene som kom.

3.5 Konklusjon: En topptung snuoperasjon

Prinsippprogrammet fra 1981 skilte seg som vi har sett fra 1969-programmet på flere vesentlige punkter. 1981-programmet var preget av mer pragmatisme og plasserte seg lengre til høyre på en tradisjonell høyre/venstre-akse enn det foregående.

Arbeidsprogrammet som ble vedtatt i 1981 skilte seg mindre fra det forrige arbeidsprogrammet fra 1977 enn det nye prinsippprogrammet gjorde sammenlignet med det gamle. Dette kan ha sammenheng med at det bare var gått fire år siden arbeidsprogrammet var revidert, mens prinsippprogrammet ikke var oppdatert på tolv år. Men også i det nye arbeidsprogrammet var det endringer som tyder på nyorientering. I programmet fra 1981 finner vi i mindre grad formuleringer som vitner om tro på statlig styring, statlige selskaper og direkte statlig engasjement for opprettelse av nye arbeidsplasser enn vi gjør i programmet fra 1977. Endringene av arbeidsprogrammet og prinsippprogrammet fra 1981 vitner samlet om en klar dreining i retning av en mer sentrumspreget profil.

Argumentasjonen som ble brukt av de sentrale personene i partiet for å revidere prinsippprogrammet allerede i 1981, var imidlertid ikke at partiet hadde endret sin grunnholdning i viktige spørsmål. 1969-programmet ble ikke kritisert. Einar Førde og andre i de sentrale miljøene trakk derimot fram endringer i samfunnet som de mente var så grunnleggende at analysedelen i programmet måtte endres. Programformuleringene ble på noen områder drastisk endret, mens argumentasjonen for å vedta endringer i programmet var langt mer forsiktig. Dette kan tyde på at en endringsvillig ledelse bevisst la opp til en forsiktig retorikk som skulle gi inntrykk av kontinuitet for ikke å skremme en mer tradisjonsbundet partiorganisasjon.

De ledende miljøene i Arbeiderpartiet ønsket å gi inntrykk av at endringene i prinsippprogrammet var bredt forankret i partiet, og at det hadde vært en rik og blomstrende debatt ute i partiorganisasjonen. I virkeligheten var det færre som engasjerte seg aktivt i debatten om dette helt grunnleggende dokumentet for partiets politikk enn i utarbeidelsen av et alminnelig arbeidsprogram som ble vedtatt hvert fjerde år eller et rådslag om partiets

---

⁹² Ibid. side 152.

⁹³ Ibid. side 16.

skattepolitikk.⁹⁴ En av de viktigste endringene som ble gjort i programmet, fjerning av punktet om innskrenkninger i den private eiendomsretten, ble gjort uten noen form for debatt på landsmøtet. Grasrota i partiet ivret i liten grad for nyorientering, men framsto som passiv i prosessen. Det fantes i liten grad noen organisert opposisjon i partiet som motsatte seg endringene i prinsippprogrammet.

Vi har sett at prinsippprogramkomiteen i stor grad fikk gjennomslag for den politikken og den oppbygningen av programmene som den opprinnelig foreslo. De gangene det endelige programmet var endret i forhold til programutkastet, var tendensen at det ferdige programmet var mer i tråd med partiets tradisjonelle linje enn programutkastet. Dette kan tyde på at prinsippprogramkomiteen i møte med partimedlemmene så behov for å moderere endringene det var lagt opp til, og at programmene fra 1981 ville gått enda lengre i retning nyorientering hvis de sentrale miljøene hadde fått bestemme uten innblanding fra grasrota.

Programkomiteens gjennomslagskraft vitner om en bevisst omlegging av partiets politikk som var styrt fra toppen av partiet. Det kan virke som om prosessen var topptung også internt i programkomiteen. Noen få sentrale personer la premissene gjennom innledninger, disposisjoner og utkast. Mange av møtene i komiteen ble holdt på dagtid innenfor vanlig arbeidstid, og det var stort fravær blant komitemedlemmene. Møtene var lite preget av diskusjon og uenighet. Det virker som om mange av de viktigste avgjørelsene og formuleringene ble tatt av enkeltpersonene som var sentrale i utarbeidelsen av forslagene til tekst. Vi har sett at Einar Førde, Gudmund Hernes og Per Kleppe var blant de mest sentrale i arbeidet med prinsippprogrammet, mens Reiulf Steen var spesielt sentral i utarbeidelsen av nytt arbeidsprogram.

Langtidsprogrammet som ble lagt fram av Brundtland I-regjeringen i april 1981 inneholdt ny politikk som vi ikke finner igjen i prinsipp- og arbeidsprogrammet. Dokumentet er spesielt preget av nyorientering når det gjelder synet på åpningstider, organisering av arbeidsdagen og effektivisering av offentlig sektor.

I neste kapittel skal vi se at årene 1982 til 1985 representerte et tilbakeslag for den nyorienteringen som var i emning i 1981 og årene før.

---

⁹⁴ Landsmøteprotokollen 1981: I debatten om arbeidsprogrammet, hadde for eksempel hele 98 ulike talere ordet, mot bare 31 i debatten om det nye prinsippprogrammet. Vi har tidligere sett at rådslaget om skatt som ble sendt ut høsten 1979 fikk langt flere innsendte svar enn rådslaget om prinsippprogrammet.

4. 1982-1985: Tilbake til røttene - «nærmest som en rekyl»

4.1 Fanget av opposisjonstilværelsen

Valget i 1981 ble et nederlag for Arbeiderpartiet - slik meningsmålingene i forkant hadde tydet på. Partiet gikk tilbake fra 42,3 prosent ved valget i 1977 til 37,2 prosent. Dette var det kraftigste tilbakeslaget partiet hadde opplevd i noe valg siden 1945 med unntak av valget i 1973.⁹⁵ Størst var svikten hos de unge velgerne. Høyre ble den store valgvingereren med en framgang på 6,9 prosentpoeng til 31,7 prosent. De tre borgerlige samarbeidspartiene Høyre, KrF og Senterpartiet hadde etter valget flertall i Stortinget. Høyres Kåre Willoch overtok som statsminister for en ren Høyre-regjering, og Arbeiderpartiet var tilbake i opposisjon etter åtte år ved regjeringmakten. Økende uro i mellompartiene bidro til at Høyre-regjeringen våren 1983 ble utvidet til en trepartiregjering, bare noen måneder før kommune- og fylkestingsvalget.⁹⁶

Regjeringens utgangspunkt før valget høsten 1983 var ikke det beste.

Bruttonasjonalproduktet hadde i 1982 gått ned med vel en halv prosent, det dårligste resultatet på 25 år. Samtidig økte arbeidsledigheten raskt, og sysselsetting ble et hovedtema i valgkampen. Kommunevalget i 1983 ble en seier for Arbeiderpartiet, og et tilbakeslag for Høyre. Mot slutten av 1983 ble den vanskelige økonomiske situasjonen i Norge erstattet av en oppgangskonjunktur, som varte fram til slutten av 1985. Arbeidsløsheten gikk tilbake, oljeprisen var høy og det private forbruket steg kraftig.⁹⁷

De to Willoch-regjeringene rakk i løpet av sine nesten fem år ved makten å gjennomføre omfattende endringer i det norske samfunnet. Kredittmarkedet ble deregulert, med en utlånsekspløsjon som resultat. Boligmarkedet ble liberalisert og private banker skulle stå for en større del av finansieringen enn tidligere. NRKs mediemonopol ble brutt ved at det ble åpnet for nærradio, lokalfjernsyn og mottak av satellittsendinger. Det ble gjort innskrenkninger i retten til trygdeutbetalinger.⁹⁸

Vi så i kapittel to at årene i opposisjon fra 1981 til 1985 er lite omtalt i litteraturen om Arbeiderpartiet. Selv i Jostein Nyhamars oversiktsverk om arbeiderbevegelsens historie er partiets politikk og programmer i denne perioden helt overfladisk beskrevet. Fokus er som i de andre verkene om norsk politikk på 1980-tallet på de to Willoch-regjeringenes politikk. Nyhamar går forholdsvis grundig inn på striden om sikkerhetspolitikken i Arbeiderpartiet i disse årene. Han nevner helt kort kommunevalgprogrammet fra 1983 og tar over én side for

---

⁹⁵ Furre (1996) side 504.

⁹⁶ Ibid. side 425.

⁹⁷ Ibid. side 438.

⁹⁸ Benum (1998) side 55-93.

seg opptakten til stortingsvalget i 1985 med programarbeid og den såkalte «velgergarantien». Men verken Nyhamar eller noen av de andre forfatterne forsøker å sammenligne Arbeiderpartiets politiske profil i opposisjonsårene med kursen partiet hadde før Willoch overtok makten.

Svein Roald Hansen har interessante betraktninger om Arbeiderpartiets politikk i perioden 1981-1985. Hansen beskriver hvordan Arbeiderpartiet under Gro Harlem Brundtlands første regjering i 1981 var i ferd med å legge om den politiske profilen på flere områder, men fikk en pendelsvingning i motsatt retning da Willoch-regjeringen overtok og Arbeiderpartiet havnet i opposisjon: «Jeg tror det skjedde som en funksjon av at du fikk en Høyre-regjering som gikk lenger på de områdene. Vi syntes de gikk for langt. For å skape forskjell, tar man et skritt tilbake for å tydeliggjøre forskjellen.»⁹⁹ Hansen beskriver denne prosessen der Arbeiderpartiet ble skjøvet tilbake til mer tradisjonelle standpunkter «nærmest som en rekyl».¹⁰⁰

Thorbjørn Jagland, som ikke deler oppfatningen om at det var en nyorienteringsprosess i partiet i 1981, er derfor heller ikke enig i at Arbeiderpartiet tok et skritt tilbake i årene 1981-1985. Han mener programmene fra denne perioden har en tradisjonell profil, men til en viss grad inneholdt elementer av nytenkning: «Noe, men ikke så veldig mye. Det bar veldig preg av konsolideringen som vi måtte ha etter 1981 og det var veldig preget av tradisjonell opposisjonspolitikkk her i Stortinget som førte delvis fram.»

Jeg vil i dette kapitlet undersøke nærmere om vi ser en slik pendelsvingning som Hansen beskriver i Arbeiderpartiets programmatisk profil i årene 1981-1985, eller om Jagland har rett.

Sentralstyret i Arbeiderpartiet satte allerede høsten 1981 ned en programkomité som skulle forberede og samordne arbeidet med nytt kommunevalgmanifest før landsmøtet i 1983 og nytt arbeidsprogram som skulle vedtas på landsmøtet i 1985. I dette kapitlet vil jeg først se på valgmanifestet «Arbeid, bolig og helse» som ble vedtatt på landsmøtet i 1983. Dette vil jeg gjøre forholdsvis raskt, ettersom kommunevalgprogrammet er svært kort og ikke gikk gjennom den omfattende organisatoriske behandlingen som arbeidsprogrammene.

Jeg vil så gå grundigere inn i arbeidsprogrammet for 1985. Først sammenligner jeg 85-programmet med arbeidsprogrammet som ble vedtatt på landsmøtet i 1981 for å finne ut på hvilke områder de to programmene skiller seg fra hverandre. Så ser jeg på programarbeidet i programkomiteen, på grunnplanet og i de faste utvalgene, og undersøker hvilke posisjoner de ulike miljøene inntar. En sammenligning av programkomiteens utkast og det ferdige dokumentet som ble vedtatt, samt en gjennomgang av de viktigste debattene på landsmøtet

---

⁹⁹ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006, side 3 i det transkriberte intervjuet.

¹⁰⁰ Ibid. side 1.

kan også bidra til å belyse dette. Representerte arbeidsprogrammet fra 1985 en videreføring av den programmatisk profilen partiet la opp til i 1981, eller et skritt i retning av en mer tradisjonell profil?

4.2 To dyre programmer og en ambisiøs garanti

4.2.1 Lokalpolitisk manifest 1983 - «Arbeid, bolig og helse»

Det lokalpolitiske manifestet «Arbeid, bolig og helse» som ble vedtatt på landsmøtet i 1983 handlet - som navnet tilsier - om de tre områdene Arbeiderpartiet ville gjøre til sine viktigste politiske saker før kommunevalget høsten 1983.

Manifestet tok utgangspunkt i at Norge opplevde en internasjonal økonomisk krise, men slo fast at Arbeiderpartiet likevel ønsket å forsvare og videreutvikle velferdssamfunnet. Innsats mot arbeidsløshet ble utropt til den viktigste kampsaken. Det ble advart mot at Høyre-regjeringens «sparefilosofi» kunne føre til en virkelig økonomisk krise.¹⁰¹ Arbeiderpartiets medisin mot den høye ledigheten var tvert imot en økonomisk politikk som stimulerte til sterkere vekst i nedgangstider gjennom økte investeringer.¹⁰² Finanspolitikken partiet la opp til i valgmanifestet innebar tilbakevending til en tradisjonell keynesiansk motkonjunkturpolitikk. Hovedinnholdet i en slik politikk, er at myndighetene bør stimulere den innenlandske etterspørselen gjennom en ekspansiv finanspolitikk for å dempe nedgangskonjunkturer, og stramme tilsvarende inn i oppgangstider.¹⁰³ Formuleringene om offentlig pengebruk i valgmanifestet var et klart brudd med arbeidsprogrammet fra 1981.¹⁰⁴

Som en øyeblikkelig offensiv mot arbeidsløsheten ble det forslått en tiltakspakke på 2,8 milliarder kroner som skulle skape 40.000 nye arbeids- og opplæringsplasser.¹⁰⁵ Tanken var å bruke et tilsvarende beløp som staten tapte på arbeidsledigheten gjennom trygdeutbetalinger og tapt skatteinngang, på aktivt å opprette nye arbeidsplasser. Det ble tatt til orde for at tilskuddet til oppretting av enkeltarbeidsplasser kunne være opptil 90 prosent.¹⁰⁶

Arbeiderpartiet tok også til orde for en ny industripolitikk som hadde som mål å sikre sysselsettingen på ensidige industristeder og bidra til en mer variert næringsstruktur der. For å oppnå dette ble det foreslått en femårsplan for forskning, utvikling og nyskaping i industrien.¹⁰⁷ Et lavere rentenivå og økte utlånsrammer fra statsbanker og private banker var

---

¹⁰¹ Ibid. side 7.

¹⁰² Lokalpolitisk manifest 1983 side 3.

¹⁰³ Ytterhus (1997) side 130-132.

¹⁰⁴ Arbeidsprogrammet 1981 side 2.

¹⁰⁵ Lokalpolitisk manifest 1983 side 7. Dette er en gjentakelse av krav Arbeiderpartiet satte fram i Stortinget februar 1983.

¹⁰⁶ Ibid. side 13.

¹⁰⁷ Ibid. side 9.

i følge manifestet også en forutsetning for å få fart i investeringene i industrien. I kapittelet om boligpolitikken tok partiet til orde for å gjenreise den sosiale boligpolitikken, blant annet ved å gi Husbanken en mer sentral rolle i boligfinansieringen.

Valgmanifestet skiller seg klart fra profilen i arbeidsprogrammet fra 1981: Det ble lagt opp til en annen økonomisk politikk med videre rammer for offentlig forbruk. Dessuten hadde kampen mot arbeidsløshet fått en mer sentral plass, og partiet gikk inn for å bruke mer direkte virkemidler for å sikre full sysselsetting.

4.2.2 Arbeidsprogrammet «Ny vekst for Norge» - kraftig utvidelse av velferdsstaten

Da Arbeiderpartiets valgprogram «Ny vekst for Norge» ble vedtatt på landsmøtet i mars 1985, hadde Willoch-regjeringen sittet ved makten i tre og et halvt år. Valgprogrammet framstår som et rendyrket opposisjonsprogram, med lansering av en rekke dyre velferdsreformer.

I innledningsavsnittet slo partiet an en annen tone enn i programmet fra 1981 ved å fastslå at «Arbeiderpartiets mål for perioden 1986-89 er å gjenreise den fulle sysselsettingen og å bygge velferdssamfunnet videre ut».¹⁰⁸

Programmet var som valgmanifestet fra 1983 gjennomsyret av troen på at en ekspansiv økonomisk politikk var det som skulle til for å skape ny vekst i den norske økonomien: «Norge er et rikt land. Den økonomiske handlefrihet som oljeinntektene gir, skal brukes til å skape vekst i økonomien og sikre arbeid for alle.»¹⁰⁹ I valgprogrammet for 1985 lanserte Arbeiderpartiet en rekke nye, kostnadskrevenne forslag til utbygging av velferdsstaten, blant annet: Sterkere utbygging av sykehjem med utbyggingsplikt for kommunene, økt innsats for de psykisk utviklingshemmede og psykiatriske pasienter, det forebyggende helsearbeidet skulle styrkes, barnetrygden skulle økes, universitetene og høyskolene skulle styrkes, kravet om 37 1/2 times normalarbeidsuke ble støttet, den generelle pensjonsalderen skulle senkes til 66 år og yrkesaktive skulle få rett til å gå helt eller delvis ut av arbeidslivet etter fylte 64 år, kommunene skulle pålegges å bygge barnehager, svangerskapspermisjonen med lønn skulle utvides til 30 uker, det skulle bygges ut flere og mer varierte behandlingstilbud for folk med rusproblemer, og dessuten skulle de statlige overføringene til kommunene og fylkeskommunene økes.

Programmet fra 1985 inneholdt et avsnitt om modernisering og effektivisering av offentlig sektor.¹¹⁰ Dette ble som vi tidligere har sett også tatt opp i langtidsprogrammet fra 1981, mens arbeids- og prinsippprogrammet fra samme år utelot temaet. 1985-programmet

---

¹⁰⁸ Arbeidsprogrammet 1985 side 1.

¹⁰⁹ Ibid. side 1.

poengterte at omstilling måtte skje i nært samarbeid med de offentlig ansatte og deres organisasjoner.

Arbeiderpartiet framsto i dette programmet som offensive overfor den stigende arbeidsløsheten: «Oppgaven skal løses selv om den internasjonale økonomien ikke skulle bedre seg».¹¹¹ Et nytt punkt i programmet var forslaget om å opprette et statlig utviklingsfond finansiert av statens oljeinntekter som skulle investere i norsk næringsliv og på denne måten bidra til å øke sysselsettingen.

Privatisering av offentlige tjenester og bruk av egenandeler var nye temaer i forhold til programmet fra 1981. Partiet tok et klart standpunkt mot privatisering: «Velferdssamfunnets oppgaver kan ikke løses gjennom privatisering. Overføringer av flere oppgaver til private, til familien og økt bruk av egenandeler fører til større ulikhet, økt klasseskille og konflikter mellom enkelte mennesker og grupper.»¹¹²

I kapittelet om industripolitikken var det lagt inn en ny formulering om statlig eierskap: «Staten har også et særlig ansvar for at norske naturressurser som olje, gass, mineraler, vannkraft, trevirke o.l. blir utnyttet på en forsvarlig måte. Innenfor slike sektorer er det derfor naturlig at staten kan engasjere seg direkte.»¹¹³ I tillegg ble det presisert at det var nødvendig å styrke de delene av statens organisasjon som administrerte industri som var helt eller delvis eid av staten.

Programmet fra 1985 representerte en endring i den politiske profilen partiet la opp til i 1981. I likhet med i 1983, la partiet opp til å øke de offentlige utgiftene kraftig. Ambisjonsnivået for utbygging av velferdsstaten var langt høyere enn i 1981. Arbeidsløsheten var et mer sentralt tema enn den hadde vært fire år tidligere, og partiet gikk inn for å bruke mer aktive virkemidler for å bekjempe den. Partiet sa klart nei til privatisering, og understreket at staten burde engasjere seg direkte i virksomheter knyttet til sentrale naturressurser.

4.2.3 Fra programutkast til program - dyre løfter blir enda dyrere

Jeg har valgt å sammenligne forslaget fra programkomiteen som ble sendt ut til medlemmene tidlig høsten 1984 med det endelige arbeidsprogrammet. Jeg har også tatt for meg programkomiteens tilleggsinnstilling som ble lagt fram på landsmøtet. Her var en del av innspillene som var kommet i løpet av det drøye halve året programmet var ute på høring i partiorganisasjonen innarbeidet.

Programmet ble innledet med «ti punkter for arbeid og velferd». En av de største

---

¹¹⁰ Ibid. side 2. I programmet fra 1977 finner vi noe av det samme budskapet, men i 1981 var dette tatt ut.

¹¹¹ Ibid. side 5.

¹¹² Ibid. side 31.

¹¹³ Ibid. side 11.

forskjellene mellom programutkastet og det ferdige dokumentet, var at flere av disse punktene var gjort mer konkrete og forpliktende i den endelige versjonen. Under avsnitt 3: Økt innsats for helse og eldreomsorg, ble det lagt til en setning om at «Det skal innføres utbyggingsplikt for sykehjem og den offentlige finansieringen sikres.»¹¹⁴ Under avsnitt 4: En rettførdig fordeling, var formuleringen «Barnefamiliens økonomi skal bedres» konkretisert til «Barnetrygden skal økes. Aleneforeldre skal gis automatisk rett til barnetrygd for ett barn mer enn de faktisk har.»¹¹⁵ Under avsnitt 9: Reformen i arbeidslivet, var følgende tillegg lagt inn: «Kravet om 371/2 times normalarbeidsuke støttes. Den generelle pensjonsalderen skal senkes til 66 år og yrkesaktive skal gis rett til å gå helt eller delvis ut av arbeidslivet etter fylte 64 år.»¹¹⁶ Under avsnitt 10: Likestilling og økt deltakelse, var det lagt til et presiserende tillegg: «Det skal innføres utbyggingsplikt for barnehager og svangerskapspermisjonen med lønn skal utvides til 30 uker.»¹¹⁷ Konkretiseringen av disse punktene lå ikke inne i tilleggsinnstillingen fra programkomiteen, og var altså et resultat av forhandlingene på selve landsmøtet.

I det endelige programmet var det også kommet inn en ny formulering om statlig eierskap: «Staten har også et særlig ansvar for at norske naturressurser som olje, gass, mineraler, vannkraft, trevirke o.l. blir utnyttet på en forsvarlig måte. Innenfor slike sektorer er det derfor naturlig at staten kan engasjere seg direkte.»¹¹⁸ Denne formuleringen var med i programkomiteens tilleggsinnstilling, og var nesten ordrett lik et innspill komiteen fikk fra industripolitisk utvalg.¹¹⁹ De skjerpede formuleringene om statlig eierskap i strategisk viktige næringer var trolig et resultat av påvirkning fra dette utvalget.

I avsnittet om modernisering av offentlig sektor, ble et modererende tillegg lagt inn: «Dette forutsetter blant annet tilstrekkelig bemanning i forhold til arbeidsoppgavene slik at privatisering av offentlige tjenester kan unngås»¹²⁰. I tillegg var det tatt inn en formulering som presiserte at innføring og bruk av ny teknikk måtte skje i samarbeid med de ansatte.¹²¹ Disse endringene lå i tilleggsinnstillingen fra programkomiteen.

Vi ser at forskjellen mellom utkastet fra programkomiteen og det endelige programmet først og fremst dreide seg om graden av konkretisering av ulike velferdstiltak. Det kan virke som om det ikke var uenighet om at dette var ønskede reformer, men at programkomiteen var mer forsiktige med å binde seg til å gjennomføre dyre tiltak for de

---

¹¹⁴ Arbeidsprogrammet 1985 side 2.

¹¹⁵ Ibid side 2.

¹¹⁶ Ibid. side 3.

¹¹⁷ Ibid. side 3.

¹¹⁸ Ibid. side 11.

¹¹⁹ Brev fra leder og sekretær i industriutvalget til programkomiteen, datert 31. januar 1985. DNA Dd, boks 301, Arb. ark.

¹²⁰ Arbeidsprogrammet 1985 side 20.

¹²¹ Ibid. side 20.

nærmeste fire årene enn det landsmøteflertallet var. Dragkampene om den mer grunnleggende politiske profilen, var denne programprosessen og dette landsmøtet mer eller mindre frie for.

4.2.4 Velgergarantien - venstrepopulisme i praksis

Spesielt for valgkampen i 1985, var at Arbeiderpartiet med utgangspunkt i det nye arbeidsprogrammet lanserte en såkalt «velgergaranti» der de konkretiserte overfor velgerne fem løfter de ville innfri om de kom i regjeringsposisjon etter valget. Dette utspillet var planlagt lang tid i forkant under arbeidstittelen «garanti for velferdsstaten».¹²² Løftene ble trykt i en liten brosjyre som ble delt ut i stort antall til velgerne. Garantien hadde en klar referanse til det såkalte «hundredagers-programmet» som Arbeiderpartiet med hell hadde presentert i valgkampen i 1969. I følge arbeiderhistorikeren Jostein Nyhamar spilte velgergarantien en betydelig rolle i valgkampen, og bidro til Arbeiderpartiets gode valgresultat.¹²³ Garantien inneholdt fem punkter, der innholdet blant annet var å redusere ledigheten til under 30.000 og å skaffe arbeid til 150.000 flere i løpet av de neste fire årene, å fordoble antallet nye barnehageplasser til 10.000 i året, å øke svangerskapspermisjonen med lønn fra 18 til 30 uker, å senke rentene i Husbanken og øke nedbetalingstida til 40 år, å stanse planene om privatisering av sykehus, å tredoble byggingen av sykehjemsplasser og å senke den alminnelige pensjonsalderen til 66 år. Punktene ble etterfulgt av teksten: DETTE KAN NORGE KLARE. DETTE HAR VI RÅD TIL. HVIS VI VIL. SKAL VI IKKE SATSE PÅ FRAMTIDA?¹²⁴

Det mest interessante med velgergarantien er i hvilken grad Arbeiderpartiet var villig til å forplikte seg konkret overfor velgerne. Partiet fikk imidlertid store problemer med å innfri hele velgergarantien. Arbeidsledigheten var ikke nede i under 30.000 noen av de neste fire årene. I valgåret 1989, da alle løftene skulle være oppfylt, var over 80.000 mennesker arbeidsledige.¹²⁵ Den alminnelige pensjonsalderen som skulle ned til 66 år i løpet av stortingsperioden er som kjent fortsatt 67 år i 2006.

4.3 Aktører i programarbeidet i 1983 og 1985

4.3.1 Brundtlands kamp mot byråkratiet

Komiteen som skulle legge fram utkast til valgmanifest på landsmøtet i 1983 og arbeidsprogram i 1985 ble satt ned av sentralstyret høsten 1981. Den ble ledet av Gro

---

¹²² Notat datert 7. desember 1984, undertegnet Magne (etternavnet er uleselig). DNA Dd, boks 291, Arb. ark.

¹²³ Nyhamar (1990) side 498.

¹²⁴ «Velgergaranti», løpeseddel 1985. DNA Dd, boks 292, Arb. ark.

¹²⁵ Statistisk årbok 2000, tabell 252: Helt arbeidsledige etter kjønn, årsgjennomsnitt.

Harlem Brundtland med Thorbjørn Jagland som sekretær.¹²⁶

Ut fra referatene ser det ut som at komiteen møttes med to-tre ukers mellomrom fram til august 1984.¹²⁷ Den holdt sitt første møte på nyåret 1982. Helt fra starten av hadde komiteen fokus på valgprogrammet for stortingsvalget 1985, mens det var mer usikkerhet om hva man ønsket å fylle programarbeidet før kommunevalget i 1983 med. Arbeiderpartiet hadde ingen fast praksis på om man skulle ha et eget kommunevalgprogram som tok for seg hele spekteret av politiske saker eller om man brukte landsmøtet før kommunevalget til å drøfte noen utvalgte aktuelle saker for lokalvalgene uten å nedfelle dette i programform.¹²⁸ Resultatet ble som vi har sett en slags mellomløsning, der man vedtok et kortfattet dokument om temaene bolig, arbeid og helse. Ansvar for å skrive teksten til programmet ble i hovedsak lagt hos de tre utvalgene som hadde ansvar for disse politiske områdene. Formennene for disse utvalgene utgjorde redaksjonsutvalget som sydde dokumentet sammen.¹²⁹ Den lokalpolitiske plattformen ble i liten grad diskutert på møtene i programkomiteen. Arbeidet med dette dokumentet framstår som nokså halvhjertet.

Komiteen brukte mer tid på arbeidsprogrammet som skulle vedtas i 1985. Jeg vil ta for meg bidragene fra de mest sentrale personene i programarbeidet. Gudmund Hernes og Einar Førde spilte en aktiv rolle også i 1985, mens Per Kleppe og Reiulf Steen ikke lenger var med i programkomiteen. Gro Harlem Brundtland og Thorbjørn Jagland, som begge var med i programarbeidet i 1981, var langt mer framtrædende i 1985.

I programarbeidet før landsmøtet i 1981 hadde Brundtland vært vanlig medlem i prinsippprogramkomiteen. Etter dette ble Brundtland partileder, og satt en kort periode som statsminister. Brundtland ble i 1982 leder for arbeidsprogramkomiteen, og var naturlig nok mer sentral i prosessen enn forrige gang. Men sett i forhold til at hun var leder, var hun likevel ikke så synlig. Det ser ut som om Brundtland overlot mye av programarbeidet til Jagland, selv om det ut fra referatene er det vanskelig å si i hvilken grad notatene og disposisjonene Jagland la fram var gjennomdrøftet med Brundtland på forhånd.

Tidlig i programprosessen pekte Brundtland ut helse- og sosialpolitikken og debatten rundt byråkrati og forenkling som områder hun mente ville bli spesielt viktige for programkomiteen.¹³⁰ I byråkratidebatten framsto Gro Harlem Brundtland som en pådriver. På

---

¹²⁶ Arbeiderpartiets beretning 1981-1982 side 9. Øvrige medlemmer var Harriet Andreassen, Egil Knudsen, Tor Halvorsen, Oddrun Pettersen, Knut Frydenlund, Einar Førde, Ulf Sand, Ivar Leveraas, Bjørn Tore Godal, Åse Klundeli Haugen, Kari Gjestebø og Gudmund Hernes. I følge beretningen for 1983 til 1984 ble komiteen gjenvalgt høsten 1983. Da var også Jon Ivar Nåsund og Gunn Vigdis Olsen-Haugen med i komiteen. I sekretariatet satt Thorbjørn Jagland, Frode Forfang og Siri Bjerke.

¹²⁷ Referat fra møte i programkomiteen 12. januar 1982, notat fra Gro Harlem Brundtland til programkomiteen 5. januar 1982, DNA Dd, boks 300, Arb. Ark., og brev til sentralstyrets medlemmer fra partikontoret 14. august 1984, DNA Dd, boks 291, Arb.ark.

¹²⁸ Partisekretær Ivar Leveraas sier dette til programkomiteen ifølge referat fra møtet 12. januar 1982, side 1-2.

¹²⁹ Referat fra møte i programkomiteen 9. desember 1982 side 2.

¹³⁰ Notat fra Gro Harlem Brundtland til programkomiteen 5. januar.1982. DNA Dd, boks 300, Arb. ark.

et møte hvor Rolf Hansen, lederen for arbeidsgruppa som skulle jobbe med demokrati og styring, trakk i tvil om utvalget ville få gjort noe fornuftig med den delen av mandatet som gikk på å «se på vår lovgivning med oppgave å forenkle og fjerne overflødige bestemmelser som står i veien for en ønsket sosial og demokratisk utvikling», ble han irettesatt av Brundtland. Hun sa hun ikke var i tvil om at dette var et arbeid Arbeiderpartiet måtte ta alvorlig, og som man ikke kunne overlate til Willoch-regjeringen alene. Resultatet ble at alle de ulike utvalgene fikk skrevet inn i sine mandater at de skulle jobbe for forenkling og fjerning av overflødige lovbestemmelser.¹³¹

Antibyråkratibevegelsen har lange røtter i Arbeiderpartiet. På 1970-tallet kom byråkratikritikken til uttrykk gjennom kampanjen «Demokrati i hverdagen» som partiet arrangerte sammen med LO. Byråkratiet ble her oppfattet som et hinder for reelt demokrati, ved at et ekspertvelde hadde overtatt beslutningsmyndighet fra de folkevalgte. Motstand mot sentralisering var tett vevd sammen med de antibyråkratiske strømningene.¹³²

Byråkratikritikken på 1980-tallet som Gro Harlem Brundtland var en talsperson for, var på den ene siden en videreføring av antibyråkratibevegelsen fra 1970-tallet, men hadde samtidig klare forskjeller fra denne. Typiske trekk ved antibyråkratismen på 1980-tallet var fokuset på å gjøre systemet enklere for forbrukerne - eller «kundene» - og synspunktet om at effektivisering var nødvendig for å få mer velferdsproduksjon for pengene. Antisentralisering og kritikk av at for mange beslutninger ble tatt av eksperter var derimot mindre viktig enn på 70-tallet.

Thorbjørn Jagland er den personen som etterlot seg mest skriftlig materiale fra denne programprosessen. Dette skyldes delvis at han virket som sekretær for komiteen. Han førte referater fra komitémøtene, og lagde forslag til disposisjoner for programmet og kapitler. Men Jaglands arbeid med programmet går ut over den tradisjonelle sekretærrollen. Han kom med en rekke politiske innspill i notatene til komiteen. Eksempelvis leverte han i februar 1984 et notat om sysselsettingspolitikken der han kom med sine vurderinger av flere på denne tiden nokså brennbare temaer: Kapitaldannelse, mulig opprettelse av et statlig oljefond, arbeidstidsnedsettelse og bedriftsdemokrati.¹³³

Gudmund Hernes formulerte store deler av teksten til prinsippprogrammet som ble vedtatt i 1981. Det gjorde han ikke før landsmøtet i 1985 - men likevel var han en sentral premissleverandør i programprosessen. Hernes spilte rollen som en slags «djevelens advokat» som pekte på problemer partiet hadde og etterlyste med fokus på langsiktige strategier framfor dagsaktuelle saker.

Hernes stilte på et av møtene i slutten av 1982 blant annet spørsmål ved den

---

¹³¹ Referat fra møte i programkomiteen 15. mars 1982 side 2-3.

¹³² Grøndahl, Øyvind i «Forvaltning for politikk», Grønlie (1999) side 244-247.

økonomiske forståelsen som preget Arbeiderpartiet: «Gudmund tok opp sysselsettingspolitikken. Han hadde en fornemmelse av at vi tenker for konvensjonelt. Måten vi tenker på, er at vi i krisetider ikke har råd til noe. Dette er en helt forkjært problemstilling. Når det er krise, burde vi ha råd til ting vi ellers ikke har råd til. Spørsmålet er om vi kan lage et program for å løse viktige samfunnsoppgaver finansiert av de pengene vi bruker til trygd og arbeidsmarkedstiltak. Det var enighet om at disse synspunktene bør ligge til grunn for arbeidet med landsmøtedokumentet».¹³⁴ Hernes argumenterte altså for en klassisk motkonjunkturpolitikk der staten bruker mer penger i dårlige tider - en politikk Arbeiderpartiet hadde forlatt i årene 1977-1981. Han fikk overraskende nok støtte fra resten av programkomiteen i dette. Som vi har sett ble budskapet om at Norge hadde råd til å gjøre noe med arbeidsløsheten og måtte satse på utbygging av nye velferdstiltak i nedgangstider sentralt i programmene fra 1983 og 1985.

Einar Førde var ikke like sentral i programarbeidet før landsmøtet i 1985 som da han ledet prinsippprogramkomiteen før landsmøtet i 1981. Førde framsto i denne perioden ikke som en av de klareste talspersonene for nyorientering av partiets politikk. Han tok klart avstand mot privatisering, og mente Arbeiderpartiet burde vurdere å deprivatisere noen tjenester når man kom tilbake i regjering, for eksempel legetjenester og apotekene.¹³⁵

4.3.2 Aktiv «grasrot»

Programkomiteens forslag til arbeidsprogram for 1986-1989 ble sendt ut til sentralstyrets medlemmer i august 1984.¹³⁶ Det ble så distribuert til medlemmene i partiet. Til landsmøtet i 1985 kom det inn 1.300 endringsforslag til arbeidsprogrammet, noe som var en tredobling sammenlignet med programbehandlingen i 1981.¹³⁷ 10.000 mennesker hadde i 1984 deltatt eller deltok på studieringer om programutkastet.¹³⁸ En studierettledning til programmet med spørsmål til diskusjon var utarbeidet av Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF).

Det ble ikke arrangert rådslag om programmet slik man gjorde med prinsippprogrammet i 1981. Dette kan skyldes at man oppfattet det å vedta et arbeidsprogram som en mer hverdagslig sak enn å vedta nytt prinsippprogram.

4.3.3 Økonomisk politisk utvalg - et rop om moderasjon

Arbeiderpartiet har til en hver tid en rekke faste utvalg satt ned av sentralstyret med ansvar for ulike politiske temaer. Høsten 1983 oppnevnte sentralstyret eksempelvis 17 faste utvalg

---

¹³³ Notat fra Thorbjørn Jagland til programkomiteen 21. februar 1984. DNA Dd, boks 147, Arb. ark.

¹³⁴ Referat fra møte i programkomiteen 20. desember 1982 side 1-2.

¹³⁵ Ibid side 4.

¹³⁶ Brev til sentralstyrets medlemmer fra partikontoret 14. august 1984. DNA Dd boks 291, Arb. ark.

¹³⁷ Arbeiderpartiets beretning 1985-86 side 5.

¹³⁸ Arbeiderpartiets beretning side 1983-1984 side 37.

ved siden av programkomiteen, og tre ad hoc-utvalg.¹³⁹

Mange av disse utvalgene spilte en sentral rolle i programprosessen før landsmøtet i 1985. Åtte av utvalgene utarbeidet temahefter på sine områder. Jeg har tatt for meg heftet om økonomisk politikk. Notatet ble utarbeidet av økonomisk-politisk utvalg som et innspill til programarbeidet.¹⁴⁰

Utvalget slo fast at vekstutsiktene for norsk økonomi var beskjedne de nærmeste årene, tross den internasjonale konjunkturoppgangen. Den viktigste oppgaven på kort sikt var i følge utvalget å få ned den høye arbeidsledigheten. Gruppen konkluderte med at det gode driftsresultatet med utlandet gjorde det forsvarlig med en «noe mer ekspansiv økonomisk politikk».¹⁴¹ I følge rapporten innebar en politikk for full sysselsetting at det vil være nødvendig å skape om lag 250.000 nye arbeidsplasser fra 1980 til 1990. Andre mål og oppgaver måtte skyves til side når de kom i konflikt med målet om full sysselsetting.¹⁴² Med den svake veksten som var ventet i årene framover, mente utvalget alternativet var enten økt skattenivå eller lavere offentlig fellesforbruk.¹⁴³

Utvalget argumenterte for at arbeidstidsforkortelser kunne ha en positiv sysselsettingseffekt, forutsatt at det ikke ble gitt full lønnskompensasjon. Gruppen mente man i første omgang burde prioritere lik arbeidstid for arbeidere og funksjonærer, og at dette var den eneste arbeidstidsforkortelsen det ville være rom for i perioden 1986-1989.¹⁴⁴ En mer fleksibel pensjonsalder ble også støttet, men dette ble i liten grad konkretisert, og det gikk ikke klart fram om utvalget mente det er rom for en slik ordning allerede i denne perioden.

Utvalget argumenterte for en noe redusert næringsstøtte for å gi rom for høyere offentlig forbruk. Medlemmene pekte på at støtten per årsverk var høy innenfor jordbruk, fiske, statsbedrifter og verft.¹⁴⁵

Økonomisk-politisk utvalg hadde en stor andel fagøkonomer. Mange av medlemmene fikk senere sentrale posisjoner i norsk næringsliv og politikk. Rådene fra dette utvalget var preget av at de kom fra økonomer, blant annet anbefalte de en svært forsiktig bruk av oljepenger. Dette rådet ble i liten grad fulgt av resten av partiet. Programkomiteen la opp til en omfattende utbygging av velferdstilbudene, som i stor grad måtte finansieres av

---

¹³⁹ Ibid. side 9-13. Antallet slike utvalg varierer fra år til år, og det er derfor vanskelig å si eksakt hvor mange utvalg som deltok i utformingen av arbeidsprogrammet.

¹⁴⁰ «Den økonomiske politikken», 1984. Trykt hefte som innspill til programarbeidet fra økonomisk-politisk utvalg, Arb.ark. Utvalget besto på dette tidspunktet av Ulf Sand (formann), Tove Strand Gerhardsen (sekretær), Juul Bjerke, Tore Lindholt, Petter J. Bjerve, Bernt H. Lund, Olav Bjerkholt, Bjørn Skogstad Aamo, Kari Gjestebø, Svein Longva, Harald Henriksen, Norvald Mo, Tone B. Jamholt, Gro Hillestad Thune, Karen Helle, Anne-Lise Bakken, Nils Totland, Tor Halvorsen, Arne Øien, Gunnar Bramness, Marit Nybakk Aarseth, Øistein Gulbrandsen, Lene Løken, Hans Raastad, Walborg Krosshaug og Torstein Moland.

¹⁴¹ Ibid side 12.

¹⁴² Ibid. side 13. Hittil i tiåret (t.o.m. 1983) var det ifølge utvalget skapt 40.000 arbeidsplasser (s.55).

¹⁴³ Ibid. side 24.

¹⁴⁴ Ibid side 39-41.

¹⁴⁵ Ibid side 47.

oljepenger, og denne tendensen ble ytterligere forsterket etter at programmet hadde vært ute på høring i partiorganisasjonen og var blitt behandlet av landsmøtet. For eksempel gikk det endelige programmet langt utover utvalgets anbefalinger når det gjaldt arbeidstidsreduksjoner og pensjon.

Utvalget anbefalte å kutte næringsstøtten til jordbruk, fiske, statsbedrifter og verftsindustrien. Heller ikke dette rådet ble fulgt av resten av partiet, som også så ut over de rent økonomiske hensynene for å ivareta for eksempel distriktspolitiske hensyn.

På andre områder fikk utvalget gjennomslag for sitt syn, for eksempel når det gjaldt å gjøre full sysselsetting til det overordnede målet.

4.3.5 Landsmøtet i 1985 - opprør mot ansvarligheten

Arbeiderpartiets 50. ordinære landsmøte ble holdt i Folkets Hus i Oslo 21. til 24. mars 1985. I sin tale om den politiske situasjonen og arbeidsprogrammet, argumenterte Gro Harlem Brundtland for at Norge trengte ny vekst, og at det var nødvendig å gjenreise den fulle sysselsettingen for å få til dette. Målet var å bringe ledigheten ned til nivået den lå på fram til 1981.¹⁴⁶ Dette skulle gjøres ved økt offentlig pengebruk i helsesektoren, eldreomsorgen, til barnefamiliene og ved mulighet for tidligpensjon.¹⁴⁷

Brundtlands forhold til offentlig pengebruk framstår som uavklart og tvetydig. Partilederen harselerte på den ene siden med Sosialistisk Venstreparti: «SVs landsmøte er et skrekkens eksempel på hva vi ikke kan gjøre: Strø pengene ut til alle gode formål», samtidig som hun skyndte seg å legge til: «La det være klart at programkomiteen ikke står på regjeringens linje om at det gjelder å holde mest mulig igjen på de offentlige utgiftene. Det vet vi skaper arbeidsløshet. Men vi skaper heller ikke ny sysselsetting ved å la utgiftene vokse på alle områder». ¹⁴⁸ Den riktige medisinen var altså i følge doktor Gro mer penger til utvalgte sektorer. Forslaget til arbeidsprogram som hun var med på å legge fram på landsmøtet, bar imidlertid i liten grad preg av prioritering mellom de ulike sektorene. Det bar heller preg av mer til alt.

På ett område oppfordret imidlertid Brundtland landsmøtet sterkt om å besinne seg: Nå det gjaldt pensjonsspørsmålet. Her hadde det vært knyttet stor spenning til landsmøtets vedtak i forkant, og fagbevegelsen hadde engasjert seg sterkt. Programkomiteen la opp til mulighet for tidligpensjonering fra 64 år, men ingen reduksjon i den generelle pensjonsalderen. Brundtland sa at det var mulig å endre innretningen på pensjonsaldersspørsmålet, men at dette ikke kunne komme i tillegg til det programkomiteen

---

¹⁴⁶ Landsmøteprotokollen 1985 side 19.

¹⁴⁷ Ibid. side 18.

¹⁴⁸ Ibid. side 20.

hadde foreslått.¹⁴⁹ Landsmøtet ville det imidlertid annerledes. Tidligere partileder Reiulf Steen foreslo at den generelle pensjonsalderen skulle settes ned til 65 år, med mulighet for tidligpensjonering allerede fra 62 år.¹⁵⁰ Flere talere støttet kravet om en generell reduksjon i pensjonsalderen. Gro Harlem Brundtland innså at slaget var tapt, og som leder av redaksjonskomiteen gikk hun inn for å senke den generelle pensjonsalderen til 66 år, med et mål om gradvis nedtrapping, samtidig som man innførte muligheten for tidligpensjon fra 64 år. Forslaget ble vedtatt, og Steen roste snuoperasjonen som «en av de fineste og viktigste beslutningsprosesser jeg har deltatt på i et landsmøte».¹⁵¹

Mens landsmøtet i 1985 på de fleste områder bar preg av en tradisjonell venstresideprofil, ble retorikken på et område flyttet i en mer sentrumspreget retning. I sin avslutningstale slo partiveteranen Einar Gerhardsen et slag for bruken av ordet «sosialdemokrati» framfor «sosialisme» om Arbeiderpartiets politikk: «Jeg la merke til at Gro i sin tale konsekvent brukte ordet sosialdemokrat og sosialdemokrati. Ivar Leveraas fulgte opp. Kanskje vil det være riktig oftere å bruke ordet sosialdemokrat. Da vil vi komme på linje med de andre nordiske arbeiderpartiene, og med de andre partiene i Den sosialistiske internasjonale, der vi er med.»¹⁵² Jeg kommer i kapittel 6 tilbake til hvordan «sosialdemokrati» etter hvert erstattet «sosialisme» og «demokratisk sosialisme» også i partiets programmer.¹⁵³

4.4 Konklusjon - Pendelen svinger tilbake

Valgmanifestet fra 1983 og arbeidsprogrammet fra 1985 representerte et klart brudd med den forsiktige offentlige pengebruken Arbeiderpartiet sto for i 1981. I opposisjonsperioden gikk Arbeiderpartiet tilbake til en tradisjonell keynesiansk motkonjunkturpolitikk. Partiet kom med svært omfangsrike løfter om utbygging av velferdsstaten, for eksempel i «velgergarantien» fra 1985.

Både i 1981, 1983 og 1985 ble full sysselsetting framholdt som hovedmålet i den økonomiske politikken. Virkemidlene partiet var villig til å ta i bruk for å hindre arbeidsløshet framsto imidlertid som mer aktive i 1983 og 1985 enn i 1981. Et eksempel på dette, er punktet i manifestet fra 1983 om at tilskuddet til oppretting av enkeltarbeidsplasser kunne være opptil 90 prosent.

Programmet fra 1985 inneholdt en formulering om behovet for statlig eierskap som vi ikke fant i 1981. Her ble det slått fast at det var naturlig at staten engasjerte seg direkte på

---

¹⁴⁹ Ibid. side 27.

¹⁵⁰ Ibid side 69.

¹⁵¹ Ibid side 168.

¹⁵² Ibid. side 195.

¹⁵³ I arbeidsprogrammet fra 1985 ble «demokratisk sosialisme» brukt bare én gang på side 19. Ordet «sosialdemokrati» forekom ikke.

eiersiden i virksomheter som jobbet med naturressurser som olje, gass, mineraler, vannkraft og trevirke.¹⁵⁴

Årsakene til dreiningen i den økonomiske politikken kan være flere. For det første har vi den åpenbare forskjellen at Arbeiderpartiet i 1981 hadde sittet sammenhengende i regjeringsposisjon i åtte år, mens partiet i 1983 og 1985 var i opposisjon. Mens regjeringspartiet Arbeiderpartiet måtte ta ansvar for helheten i det økonomiske opplegget, kunne det samme partiet noen år senere kritisere fra utsiden.

For det andre var de økonomiske forutsetningene blitt kraftig endret i løpet av første halvdel av 1980-årene. Arbeidsløsheten hadde økt jevnt og trutt fra beskjedne 22.000 personer i 1980 til en foreløpig topp på 67.000 i 1984.¹⁵⁵ Det gjør vektleggingen av sysselsetting i 1983 og 1985 lett å forstå. Bruttonasjonalproduktet hadde en svak vekst de første årene av 1980-tallet, men fra 1983 til 1985 var den økonomiske veksten kraftig.¹⁵⁶ Dette kan forklare hvorfor Arbeiderpartiet i 1985 vurderte fremtidsutsiktene som lyse, men ikke hvorfor Arbeiderpartiet i 1983 inntok en helt ny holdning til offentlig pengebruk i krisetider. Denne snuoperasjonen var uttrykk for en endring i den politiske profilen, og ikke et produkt av de økonomiske konjunktorene.

Vi har sett at det var stor uenighet mellom de ulike organene i partiet om finanspolitikken. Ekspertene og økonomene i økonomisk-politisk utvalg mente det var rom for en liten økning i den offentlige pengebruken, men advarte mot frislipp. Partileder Gro Harlem Brundtland kom med tvetydige signaler, men hun og resten av programkomiteen var klart rausere med pengepungen i 1983 og 1985 enn i 1981. «Grasrota» i partiet hadde ingen forståelse for formaningene om moderasjon, og klarte å trekke programmet langt i retning av flere og mer konkrete velferdssatsinger. Under programbehandlingen i 1985 var grunnplanet i partiet mer aktivt og fikk større gjennomslag enn før landsmøtet i 1981.

Mine funn underbygger Svein Roald Hansens hypotese om at opposisjonsårene 1981-1985 representerte et tilbakeslag for nyorienteringen i Arbeiderpartiet. Neste kapittel vil vise at tilbakeslaget bare ble midlertidig.

---

¹⁵⁴ Arbeidsprogrammet 1985 side 11.

¹⁵⁵ Statistisk årbok 2000 tabell 250 Helt arbeidsledige etter kjønn, årsgjennomsnitt.

5. 1985-1986: Frihet til å kjøpe melk og brød etter klokka fem

5.1 Arbeiderpartiets motoffensiv

Ved stortingsvalget i 1985 fikk Arbeiderpartiet 40,8 prosent av stemmene, en framgang på 3,6 prosentpoeng siden valget i 1981.¹⁵⁷ Selv om Arbeiderpartiet gikk fram, beholdt de borgerlige partiene regjeringsmakten med støtte fra Fremskrittspartiets to representanter. Dette var en stor skuffelse for Arbeiderpartiet. Partiet forberedte seg på fire nye år i opposisjon, og bare noen uker etter valgnederlaget lanserte det sin motoffensiv: «frihetskampanjen». I dette kapitlet vil jeg ta for meg innholdet i denne kampanjen, undersøke om kampanjen representerer et brudd eller kontinuitet sett opp mot arbeidsprogrammet som Arbeiderpartiet hadde gått til valg på høsten 1985, se på hvem som sto bak kampanjen og stille spørsmål om hvorfor den ble lansert akkurat på dette tidspunktet.

«Frihetskampanjen» var ikke basert på et politisk program. Jeg vil likevel argumentere for at kampanjen er relevant å belyse i denne oppgaven, fordi den berører og omdefinierer partiets programmatisk profil, og slik sett er sentral for å forstå Arbeiderpartiets nyorientering på 1980-tallet. Frihetsdebatten var dessuten ment å legge grunnlaget for arbeidet med nytt arbeidsprogram som skulle vedtas på landsmøtet i 1989 og var en avgjørende premissleverandør for det lokalpolitiske manifestet som ble vedtatt i 1987.¹⁵⁸

Vi har tidligere sett at frihetskampanjen er svært lite omtalt i litteraturen som finnes om Arbeiderpartiet på 1980-tallet. Den mest omfattende referansen finner vi hos Edgeir Benum: «Etter stortingsvalget i 1985 lanserte partiet «Aksjon frihet». Der ble ideologisk fornyelse varslet. Debatthefter ble sendt ut i partiorganisasjonen - hele partiet skulle trekkes med i en endring som hadde vært i gang i partiets ledende kretser i bortimot 10 år.»¹⁵⁹

Thorbjørn Jagland vurderer Frihetskampanjen som hovedgrunnen til at Arbeiderpartiet klarte omstillingen til en ny tid og dermed gradvis fikk høyrebølgen under kontroll. Han beskriver denne kampanjen som det avgjørende skrittet i Arbeiderpartiets nyorientering på 1980-tallet.¹⁶⁰ Svein Roald Hansen oppfatter derimot frihetskampanjen som en tilbakevending til den kursen Arbeiderpartiet hadde staket ut før nederlaget i stortingsvalget i 1981, og er altså mer på linje med Edgeir Benums fremstilling.¹⁶¹

I dette kapitlet vil jeg undersøke hvilken av disse to versjonene som har mest for seg.

---

¹⁵⁶ Statistisk sentralbyrå: Bruttonasjonalprodukt etter anvendelse 1865-2004.

¹⁵⁷ Arbeiderpartiets beretning 1985-86 side 5.

¹⁵⁸ Ibid. side 28.

¹⁵⁹ Benum (1998) side 134.

¹⁶⁰ Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006, side 1 i det transkriberte intervjuet.

5.2 Aksjon frihet: Fra konfeksjon til skreddersøm

Både Thorbjørn Jagland og Svein Roald Hansen beskriver frihetskampanjen som et forsøk på å gjenerobre frihetsbegrepet fra høyresiden. Jagland peker på at de borgerlige partiene hadde greid å ta monopol på enkeltmenneskets frihet, mens Arbeiderpartiet ble oppfattet som partiet som sto for alle de kollektive ordningene som begrenset denne friheten. Med frihetskampanjen ville Arbeiderpartiet ifølge Jagland vise at enkeltmenneskets frihet var best sikret når man hadde kollektive ordninger og et sterkt felleskap. Samtidig var det et mål å bidra til en debatt om hvordan disse kollektive ordningene kunne reformeres og bli sterkere.¹⁶²

Svein Roald Hansen mener frihetskampanjen innebar en erkjennelse av at man innenfor et sterkt felles ansvar for utdanning, helse og omsorg måtte skape større frihet for individuelle valg: «Man var på vei over fra konfeksjonssøm til mer skreddersøm. Det var en del av den friheten folk ville ha. Både når det gjaldt muligheten til å kjøpe melk og brød etter klokka fem om kvelden, fordi kvinnene kom ut i yrkeslivet, og det at man måtte spille på lag med det vi kalte tredje sektor ved utviklingen av helsetilbud og barnehagetilbud. Det var nødvendig å komme bort fra tanken om at alt vi skulle gjøre i fellesskap skulle gjøres i kommunal eller statlig regi.»¹⁶³

Frihetsdebatten preget Arbeiderpartiet i hele stortingsperioden fra 1985 til 1989, men den mest intense kampanjefasen foregikk i 1986 og 1987. Kampanjestart ble satt til 10. april 1986. Den ble markert med pressekonferanse og annonser i avisene. Fylkes- og kommunepartiene avholdt standsaksjoner, og det ble gjennomført møter med innledere rundt omkring i fylkene.¹⁶⁴ Frihetskampanjen hadde også en kulturell del, der det blant annet ble utlyst kunstkonkurranser, tegnekonkurranser og sangkonkurranser med «frihet» som gjennomgangstema. Frihetskampanjen fortsatte inn i 1987, som en integrert del av feiringen av Arbeiderpartiets 100-årsjubileum. Sentralstyret fikk i første omgang ansvaret for gjennomføringen av frihetskampanjen.¹⁶⁵ Senere ble det satt ned en egen styringsgruppe som fikk det praktiske ansvaret for kampanjen. Seks temaer ble valgt ut for debatten: Velferdsstatens framtid, arbeidstidspolitikk, utdanningspolitikk, boligpolitikk, økonomisk demokrati og miljøpolitikk. I forbindelse med frihetskampanjen ble det gitt ut temahefter om frihet på disse seks områdene samt heftet «Åpent parti». Det sistnevnte heftet var en del av en kampanje om organisasjonsutvikling som ble startet høsten 1987 og som ble betraktet som en del av frihetskampanjen. Debattheftene om frihet var ment brukt på partimøter for å

---

¹⁶¹ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006, side 1 i det transkriberte intervjuet.

¹⁶² Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006, side 1 i det transkriberte intervjuet.

¹⁶³ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006, side 1 i det transkriberte intervjuet.

¹⁶⁴ Notat fra partikontoret til sentralstyret 19. november 1985. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb. ark.

¹⁶⁵ Protokoll fra Arbeiderpartiets landsstyremøte 4.-5. oktober 1985 side 3, DNA Dd, boks 17, Arb.ark.

styrke partilagenes rolle i organisasjonen.

Partileder Gro Harlem Brundtland lanserte selv frihetskampanjen i en tale om den politiske situasjonen til landsstyremøtet den 4. oktober 1985. Kampanjen var ikke fundert i noe skriftlig dokument da den startet opp, og jeg har derfor valgt å legge vekt på denne talen. Brundtland ga kampanjen navnet «Aksjon frihet». Hun viste til at den enkeltes frihet hadde stått sentralt i den debatten som Høyrebølgen hadde avfødt. Brundtland tok til orde for en «sosial og økonomisk frihet for de mange» som ikke måtte bli «økt frihet for de få, på Børsen, på boligmarkedet, i helsevesenet og i deler skoleverket».¹⁶⁶

Partilederen slo fast at Arbeiderpartiet var frihetspartiet i norsk politikk. Hun delte Arbeiderpartiets historie opp i to tidsperioder, der «det første århundre» ble brukt til å bygge opp velferdsstaten, mens Arbeiderpartiet i «det nye århundre» i sterkere grad ville sette enkeltmennesket i sentrum.¹⁶⁷ De viktigste byggesteinene i velferdsstaten var ifølge Brundtland på plass. Fokus skulle nå være på innholdet i velferdssamfunnet, på kvalitet og form, i stedet for å utvide med helt nye oppgaver. I denne konteksten plassert hun også kampen for mindre byråkrati og en mer effektiv stat: «Vi skal ikke lukke øynene for at den sterke utbyggingen av offentlig sektor også kan ha skapt en følelse av maktesløshet og frihetsberøvelse. Virkemidler kan ha overlevd seg selv. Byråkratiet kan ha vokst mer enn nødvendig.»¹⁶⁸

Brundtland slo fast at Arbeiderpartiet ønsket fornyelse i offentlig sektor, reformer i arbeidstidsbestemmelser og åpningstider som ga folk større handlefrihet, og reformer i arbeidslivet og utdanning som ville gi folk nye muligheter til å realisere seg selv.

Brundtlands retorikk ved lanseringen av frihetskampanjen lå i skjæringspunktet mellom det tradisjonelle sosialistiske frihetsbegrepet der man legger vekt på frihet fra økonomisk og sosial undertrykkelse gjennom kollektive ordninger og høyresidens tradisjonelle fokus på enkeltindividets frihet på bekostning av kollektivet.

Jeg har tatt for meg debattheftet om velferdsstatens framtid, «Velferd sammen - en politikk for frihet», for å belyse kampanjens innhold nærmere. Heftet ble gitt ut i april 1986 - en måned før Arbeiderpartiet på ny inntok regjerningskontorene og samtidig som frihetskampanjen ble offisielt startet. I innledningen ble det slått fast at dette ikke var et programskrift, men et debatthefte. Heftet ble ført i pennen av Rolf Lasse Lund fra Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF), men bygde også delvis på bidrag fra Anne-Lise

---

¹⁶⁶ Manuskript fra Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyremøtet 4.-5. oktober 1985 side 11. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

¹⁶⁷ «Det første århundre» viser her til perioden 1887-1987, mens «det nye århundre» strekker seg fra 1987-2087.

¹⁶⁸ Manuskript fra Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyremøtet 4.-5. oktober 1985 side 11. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

Bakken og Knut Røed. Innledningsvis stilte man spørsmål om «velferdsstaten (...) har gjort solidariteten anonym og upersonlig. Er byråkrati og regelverk en trussel mot vår frihet?»¹⁶⁹ I heftet ble det fremmet et mer «tradisjonelt» syn på frihet, der frihet ble betraktet mer ut fra fellesskapet enn individet, enn det som var tilfellet i Brundtlands tale.

I et interessant kapittel med navnet «Alternativ til privatisering» og underoverskriften «offentlig ansvar er ikke offentlig drift» ble det slått fast at Arbeiderpartiet ikke kunne svare på høyresidens privatiseringsframstøt «ved å rope på mer stat».¹⁷⁰ Fem alternative strategier til privatisering ble skissert:

- 1) Modernisering og effektivisering av offentlig sektor. Dette var et nødvendig satsningsområde for arbeiderbevegelsen for å sikre bedre kvalitet på offentlige tjenester og for å forhindre privatisering. Effektivisering handlet ikke om å spare penger, slik det gjorde for høyresiden.
- 2) Utvikle selvforvaltningsprinsipper i offentlig sektor. Man så for seg et system med økt tillit til de ansatte, der oppgaver ble delegerert og desentralisert.
- 3) Utvikle «sosiale kontrakter» på områder der det offentlige burde ha ansvar, men ikke nødvendigvis være utøver. Idretten ble her brukt som et eksempel. Staten burde opprette kontrakter for å forhindre kommersialisering og sikre bredde, men idretten skulle ikke være drevet i offentlig regi.
- 4) Utvikle samvirketankegangen videre. Her ble det pekt på at samvirkeløsninger kunne være aktuelle alternativer både til privatkapitalistisk drift, som for eksempel av et kabelselskap, og til offentlig drift av for eksempel barnehager, eldrecentre og ungdomsklubber.
- 5) Drøfte hvilke oppgaver som kunne gis folkelige organisasjoner og opplysningsforbundene. Den omfattende kursvirksomheten og folkeopplysningen som disse organisasjonene bedrev ble trukket fram som «et av vårt samfunns fineste og rikeste kulturtrekk».¹⁷¹

I avslutningsavsnittet het det at det ikke var tiltrekkelig å diskutere mer eller mindre stat, men at man også måtte diskutere hva slags stat. Det var i følge debatheftet nødvendig med en ny gjennomgang av forholdet mellom individ, stat og samfunn.

5.3 Klart brudd med «Ny vekst for Norge»

Frihetskampanjen ble lansert bare et halvt år etter at valgprogrammet «Ny vekst for Norge» ble vedtatt og under én måned etter at valgkampen var over. Likevel var det store forskjeller mellom retorikken som ble brukt i valgprogrammet og i taler og debathefter om frihetskampanjen. Frihetskampanjen framsto i liten grad som forankret i den omfattende

---

¹⁶⁹ Debattheftet «Velferd sammen» april 1986 side 2.

¹⁷⁰ Ibid. side 15-16.

prosessen i hele partiet med å lage nytt arbeidsprogram.

Arbeiderpartiets valgprogram fra 1985 inneholdt riktignok et eget avsnitt om frihet, men programmet hadde en mer tradisjonell sosialistisk frihetsretorikk enn den som ble brukt i den nye frihetskampanjen, spesielt i Gro Harlem Brundtlands lanseringstale. I programmet ble det blant annet slått fast at «Frihet er en av bærebjelkene i den demokratiske sosialismen.»¹⁷² Det ble lagt mindre vekt på enkeltindividets frihet enn i kampanjen som ble lansert senere samme år.

I frihetskampanjen ble det som vi har sett lagt vekt på fornyelse og effektivisering av offentlig sektor med fokus på brukerne og økt service-innstilling. Dette var et tema som også hadde vært oppe i programprosessen før landsmøtet i 1985. I arbeidsprogrammet fra 1985 ble det tatt forbehold om at de ansatte i offentlig sektor måtte trekkes aktivt inn i omstillingsprosessen og at det var viktig å unngå underbemanning. Disse forbeholdene var i mindre grad framme i talene og materiellet i forbindelse med frihetskampanjen. Formuleringer som at den sterke utbyggingen av offentlig sektor «kan ha skapt en følelse av maktesløshet og frihetsberøvelse» er også sterkere enn dem vi fant i arbeidsprogrammet.

Et sentralt tema i frihetskampanjen var større frihet til å organisere sin egen arbeidstid og fritid. I programprosessen før landsmøtet i 1985 var det en omfattende diskusjon om arbeidstidsforkortelser. I programmet viste man til at prinsippprogrammet satte 6-timersdagen som et langsiktig mål. Det ble argumentert for at daglig nedkorting av normalarbeidsdagen var den beste måten å ta ut arbeidstidsforkortelser på, men at enkelte grupper, som pendlere, kunne ha behov for andre ordninger.¹⁷³ Programmet slo fast at Arbeiderpartiet ikke ville gi slipp på normalarbeidsdagen. Dette sto i klar kontrast til Gro Harlem Brundtlands tale om frihetskampanjen, der hun argumenterte for større fleksibilitet i organiseringen av arbeidsdagen, blant annet fordi stadig flere familier var blitt avhengige av to inntekter: «dermed blir samordningen av ulike former for arbeid og andre gjøremål mer innfløkt hvis vi alle skal jobbe fra 8 til 16».¹⁷⁴ Uttalelser som dette skapte usikkerhet om hvorvidt Arbeiderpartiet fortsatt ville forsvare normalarbeidsdagen, og om man fortsatt betraktet 6-timersdag for alle arbeidstakere som et langsiktig mål. 6-timersdagen var også i fokus i Arbeiderbladets dekning av Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyret 4. oktober 1985. Her uttalte Brundtland: «6-timersdagen vil inspirere i kampanjen, men det må legges vekt på fleksibilitet slik at ikke alle skal tvinges til å jobbe seks timer».¹⁷⁵

Ved lanseringen av frihetskampanjen sa Gro Harlem Brundtland også at hun ønsket

---

¹⁷¹ Ibid. side 23.

¹⁷² Arbeidsprogrammet 1985 side 19.

¹⁷³ Ibid. side 28.

¹⁷⁴ Manuskript fra Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyret 4. - 5. oktober 1985 side 13. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

¹⁷⁵ Arbeiderbladet 5. oktober 1985.

reformer i åpningstidene, og at folks ønske om større handlefrihet i hverdagen gjorde det nødvendig å «bryte den nære forbindelsen mellom arbeidstid og åpningstider som vi har i dag». ¹⁷⁶ Punktet om utvidete åpningstider i varehandelen sto også i arbeidsprogrammet fra 1985, men budskapet ble sterkere vektlagt nå enn tidligere.

Formuleringene om åpningstider, mer individuelt tilpasset arbeidstid og effektivisering og serviceorientering i offentlig sektor har klare likheter med ordlyden vi fant i langtidsprogrammet fra 1981. Arbeiderpartiet rakk aldri å gjennomføre dette programmet på grunn av regjeringsskiftet høsten 1981, men med frihetskampanjen ble det hentet fram igjen og forsterket.

Når det gjelder grensdragningen mellom offentlig og privat drift, finner vi nye tanker i debattheftet om velferdspolitik. Her ble det slått fast at Arbeiderpartiet ikke kunne svare på høyresidens privatiseringsframstøt «ved å rope på mer stat» - en ganske presis oppsummering av hva man hadde gjort i arbeidsprogrammet fra 1985. I stedet ble ulike mellomløsninger til tradisjonell statlig og privat drift trukket fram som positivt, for eksempel samvirkeløsninger og kontrakter med private aktører. Samvirketenkningen var ikke ny for Arbeiderpartiet. Partiet har vært en varm forsvarer av for eksempel samvirkelagene og boligkooperasjonene. Men velferdstjenester som barnehager og eldreentre hadde partiet vært tilhenger av å beholde i statlig regi. I forbindelse med frihetskampanjen ble det tatt til orde for at nettopp slike velferdstilbud kunne organiseres etter samvirkeprinsipper. For eksempel kunne barnehager drives av foreldrene eller en frivillig organisasjon, og ikke nødvendigvis i kommunal regi. ¹⁷⁷

Mens arbeidsprogrammet fra 1985 innebar en kraftig utvidelse av velferdsstaten, var løftene som ledelsen kom med i forbindelse med frihetskampanjen mer dempet. Gro Harlem Brundtland la i sin tale vekt på at Arbeiderpartiet i «det første århundre» brukte all sin kraft til å bygge opp velferdsstaten. I «det nye sosialdemokratiske århundret» skulle mer fokus rettes mot velferdsstatens kvalitet, innhold og form. ¹⁷⁸

5.4 Aktørene i frihetsdebatten

5.4.1 Arkitekten bak frihetskampanjen

Et interessant spørsmål er hvorvidt Gro Harlem Brundtland selv tok initiativet til frihetskampanjen. I talen hun holdt for landsstyret, framsto det som om «Aksjon Frihet» var

---

¹⁷⁶ Manuskript fra Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyret 4.-5. oktober 1985 side 12-13. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

¹⁷⁷ Debattheftet «Velferd sammen» april 1986 side 23.

¹⁷⁸ Manuskript fra Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyret 4.-5. oktober 1985 side 11-12. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

hennes egen idé. Brundtlands sekretær og taleskriver i denne perioden, Svein Roald Hansen, husker ikke hvordan denne konkrete talen ble til. Han forteller imidlertid at vanlig prosedyre var at Brundtland ga muntlige innspill til hvilket innhold hun ønsket i talen, men at den skriftlige utformingen ble utført av enten ham eller Thorbjørn Jagland, eller de to i fellesskap. Før spesielt viktige taler hendte det at Brundtland kladdet avsnitt eller hele talen for hånd.¹⁷⁹ I følge Hansen ble frihetskampanjen støttet av hele partiledelsen. Han husker ikke at det var noen enkelt person som tok spesielt initiativ til kampanjen: «Det var ingen uenighet om det. Det var et felles formål. Ivar Leveraas var partisekretær på denne tiden, Thorbjørn Jagland var utredningssekretær på partikontoret og Martin Kolberg var der. De var aktivt med i det. Einar Førde som nestleder var aktivt med i det, og Gro, selvsagt, som leder.»¹⁸⁰

At Thorbjørn Jagland var helt sentral i utformingen av frihetskampanjen underbygges av et notat fra Jagland til partiledelsen datert 30. september 1985, altså fire dager før Gro la fram forslaget om en kampanje for landsstyret. I notatet lanserte Jagland tanken om en kampanje knyttet til Arbeiderpartiets hundreårsjubileum i 1987: «Jeg vil foreslå at vi lager en kampanje omkring «sosialdemokratiets nye århundre» høsten 1986 og vinteren 1987. (...) Som arbeidstittel kaller jeg aksjonen AKSJON FRIHET».¹⁸¹ I notatet skilte Jagland mellom «det gamle århundre», der Arbeiderpartiet brukte all sin kraft på å dekke behov gjennom fellesskapsløsninger, og «det nye århundre» der enkeltmennesket skulle settes i forgrunnen. På punkt for punkt var budskapet nesten ordrett det samme som i Gro Harlem Brundtlands tale. Ut fra dette notatet ser det ut som om Thorbjørn Jagland var selve hjernen bak Arbeiderpartiets frihetskampanje. Dette underbygges av at han gjennomgående bruker pronomenet «jeg» gjennom notatet.

Jagland bekrefter i intervju at han var arkitekten bak frihetskampanjen. På mitt spørsmål om hvem som tok initiativ til kampanjen, svarer han følgende: «Jeg (...) hadde hatt en god del kontakt med andre partier i de nordiske land, men også en del andre partier med en sosialistisk plattform, og så at de jobbet med lignende spørsmål. Jeg skrev da et notat til partiledelsen om disse tingene som de fattet interesse for. Så ble jeg satt til å jobbe videre med det, og så utkrystalliserte dette seg.»¹⁸²

Jagland forteller at hans idé om en slik frihetskampanje ble møtt med en viss skepsis i den øvrige partiledelsen: «Det var jo på sett og vis en litt fremmed tanke, at vi var det partiet som skulle stå for frihet. Selv det var det jo noen som stusset over. Skulle ikke vi bare slåss for fellesskap eller solidaritet? Og det er klart det kom opp en del temaer også som var litt kontroversielle, jeg husker blant annet jeg spurte om det ikke kunne være klokt å godta

---

¹⁷⁹ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006, side 2 i det transkriberte intervjuet.

¹⁸⁰ Ibid. side 1.

¹⁸¹ Notat fra Thorbjørn Jagland til partiledelsen 30. september 1985. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

private innslag når det gjaldt barnehager i denne fasen for å få til en raskest mulig utbygging, og det var jo selvsagt uvant og kontroversielt.»¹⁸³

På spørsmål om hvilken rolle partileder Gro Harlem Brundtland spilte i utarbeidelsen av frihetsbudskapet, svarer Jagland: «Hun var med på notene, men hun var ikke noen drivkraft i det. Hun var ikke den som lanserte nye ideer, vil jeg si. Det overlot hun til meg, å være kreativ og komme med notater. Men hun var veldig med på det, også Einar Førde, vi hadde mye diskusjoner om dette vi tre.»¹⁸⁴

Intervjuet med Thorbjørn Jagland og notatet han skrev i 1985, etterlater liten tvil om at Jagland var helt sentral i utformingen av frihetskampanjen og at den ble til på hans initiativ.

5.4.2 Fagbevegelsen strittet imot

I debatten etter Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyret, var det ifølge protokollen «alminnelig tilslutning til lederens forslag om en kampanje med frihet som det sentrale innhold.» Landsstyreprotokollen inneholder ikke referat fra debatten etter partilederens tale. Men i neste nummer av partiavisen «Aktuelt Perspektiv» ble frihetskampanjen viet stor oppmerksomhet på førstesiden og inni avisen under overskriften «Frihet for alle» og stikkittelen «Enkeltmennesket i sentrum i «sosialdemokratiets nye 100 år». Her ble også innlegg fra noen av landsstyremedlemmene gjengitt, og det gikk fram at det var en viss debatt om frihetskampanjen. Sentralstyremedlemmene Jens Stoltenberg og Sissel Rønbeck ble referert som positive til Brundtlands forslag til kampanje: «Det er ingen motsetning i individets frihet og solidaritet og felles ansvar. Fellesskapsløsningene er en forutsetning for individets frihet», sa Stoltenberg.¹⁸⁵

Mest kritisk var tidligere industriminister Lars Skytøen, som på dette tidspunktet satt i sentralstyret og var leder i fagforbundet Jern og Metall: «Lars Skytøen, sentralstyret understreket at vi i debatten om frihetsbegrepet og sosialdemokratiets nye hundre år må være nøyaktige i grunnlaget som det innbys til debatt på. Han trodde ikke at det går an å føre en slik debatt uten at man klart sier hvor partiet står ideologisk, og understreket behovet for fortsatt solidaritet, ansvar og kollektive løsninger. På noen områder mente han at forslaget kan være et minefelt i forhold til fagbevegelsen og nevnte spesielt arbeidstidsspørsmålet. - Vi skal vokte oss for å gå inn i en diskusjon om arbeidstidsbestemmelser på premisser skapt av de mest ytterliggående, sa han.»

Også Arbeiderbladet la vekt på fagbevegelsens reaksjoner i sin dekning av

---

¹⁸² Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006, side 1 i det transkriberte intervjuet.

¹⁸³ Ibid. side 2.

¹⁸⁴ Ibid. side 2.

¹⁸⁵ Aktuelt Perspektiv 12. oktober 1985.

landsstyremøtet. Under tittelen «Minefelt for fagbevegelsen» påpekte avisen at debatten om åpningstider og organisering av arbeidsdagen var vanskelig å svelge for LO. Avisen skrev at partileder Gro Harlem Brundtland hadde fått spørsmål om fagbevegelsens syn på den nye kampanjen på en pressekonferanse under landsstyremøtet. Her svarte Brundtland: «Vi legger opp til en debatt med utfordringer, nytenkning og forsøksordninger. Vi vil koble arbeidstakernes og brukernes interesser. Den debatten vil fagbevegelsen ta».¹⁸⁶

Men det var i virkeligheten en langt mer utbredt skepsis i LO til det nye budskapet i frihetskampanjen enn det Brundtland ville gi inntrykk av. Spesielt var Handel og Kontor bekymret over at Arbeiderpartiet tok til orde for lengre åpningstider.¹⁸⁷ Norsk Kommuneforbund reagerte kraftig på at Arbeiderpartiet i forbindelse med frihetskampanjen godtok bygging av private barnehager.¹⁸⁸ Mye tyder på at også LO-ledelsen i starten møtte frihetskampanjen med en kald skulder, eller kanskje direkte motarbeidet aksjonen.¹⁸⁹ I et notat fra Martin Kolberg til partiledelsen, ga Kolberg uttrykk for bekymring over LOs rolle i og engasjement for kampanjen. Den konkrete foranledningen var at Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) før årsskiftet hadde stilt seg generelt positive til aksjonen og sagt seg villig til å stå for produksjonen av materialet. På AOFs budsjett for 1986 var det imidlertid ikke ført opp noen post for midler til frihetskampanjen. En ansatt i AOF hadde opplyst til Kolberg at han hadde problemer med å innstille på at fondsmidler skulle brukes til tiltak knyttet til frihetsdebatten, på grunn av «signaler» han hadde fått fra LO. Det viste seg at AOF opprinnelig hadde budsjettet med å bruke penger på frihetskampanjen, men at LO hadde strøket denne bevilgningen.¹⁹⁰ Kolberg mente det nå var helt nødvendig med en grundig gjennomgang med LO om frihetsdebatten, ikke bare på grunn av de økonomiske vanskelighetene. Et møte med LOs distriktssekretærer hadde gitt Kolberg inntrykk av at disse var positive til kampanjen, men at de nærmest hadde fått beskjed om å vente med å engasjere seg i kampanjen til de hadde fått nærmere beskjed fra LO sentralt.¹⁹¹

Mye tyder på at uoverensstemmelsen med LO om frihetskampanjen etter hvert ble løst, ettersom alt materiell knyttet til kampanjen er gitt ut av Arbeidernes Opplysningsforbund. Rolf Lasse Lund, som var ansatt i AOF, ble også lånt ut til å arbeide

---

¹⁸⁶ Arbeiderbladet 5. oktober 1985.

¹⁸⁷ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006, side 1 i det transkriberte intervjuet.

¹⁸⁸ Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006, side 2 i det transkriberte intervjuet.

¹⁸⁹ Tor Halvorsen var leder av LO fra 1977 til 1987. Halvorsen døde midt i sin tredje periode som LO-leder, 4. november 1987. Nestleder Leif Haraldseth fungerte som leder mens Halvorsen var sykmeldt. Han ble valgt av representantskapet som LO-leder for resten av kongressperioden, det vil si fram til 1989, da Halvorsen døde. Kilde: www.frifagbevegelse.no/lo-aktuelt.

¹⁹⁰ Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) ble stiftet i 1931. Ingen eier AOF, det er en medlemsorganisasjon der blant annet LO, fagforbundene og Arbeiderpartiet er med. LO og Arbeiderpartiet møter med fem personer hver i AOFs representantskap, mens de andre medlemsorganisasjonene møter med én. AOFs styre er satt sammen av representanter fra partiet, fagforbundene og LO sentralt. Kilde: E-post fra informasjonsmedarbeider Grete Røinaas i AOF 15. november 2006.

¹⁹¹ Notat fra Martin Kolberg datert 30. januar 1986. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

spesielt med frihetskampanjen, og forfattet det første av debattheftene som ble gitt ut i forbindelse med kampanjen.

5.4.3 Nye miljøer trekkes inn

Et interessant trekk ved frihetsdebatten, er at den ble ført utenfor de etablerte partikanalene og at nye miljøer ble trukket inn i arbeidet. I forbindelse med startskuddet for kampanjen, ble det tatt et spesielt initiativ overfor sosialdemokrater i universitetsmiljøene. Et helgeseminar ble holdt på Skiphelle ved Drøbak. Her deltok spesielt inviterte akademikere fra Universitetene i Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø samt noen representanter fra partiledelsen. Av seminarprogrammet går det fram at deltagerne blant annet kunne få med seg foredragene «Modernisme og post-modernisme» av Hans Skjervheim, «Modernitet, frihet og sosialdemokrati» av Gunnar Skirbekk og «Normenes krise» av Nils Gilje.

Seminarledere var Thorbjørn Jagland og Rolf Kr. Larsen fra Arbeidernes Opplysningsforbund. Larsen skriver i en entusiastisk oppsummering: «Det gikk som arrangement helt knirkefritt og var som seminar meget interessant og lærerikt. Det ble også fra deltagerne side gitt mange lovord. Undertegnede tror at den gruppe medlemmer og sympatisører vi her har er en verdifull gruppe for oss. Det bør overveies å knytte sterkere og bedre forbindelser med dem i framtida når viktige politiske spørsmål skal drøftes.»¹⁹² Hvilke konkrete innspill som seminaret resulterte i går ikke fram av referatet.

Kontrasten i arbeidsform til tidligere programprosesser er slående. Mens man for eksempel i prinsippprogramdebatten før landsmøtet i 1981 hadde lagt vekt på å få vanlige partimedlemmer til å uttale seg gjennom «rådslag», var det nå elitemedlemmer ved universitetene som ble rådspurt. Grasrota i partiet ble forvist til å føre frihetsdebatten ute i lokallagene med utgangspunkt i temahefter, og de ble ikke oppfordret til å sende inn sine synspunkter til partikontoret.

5.5 Hvorfor frihetskampanje i 1985?

Gro Harlem Brundtland trakk i sin tale til landsstyret linjen til Arbeiderpartiets hundreårsjubileum i 1987, og sa at kampanjen skulle holdes i tilknytning til partijubileet og kommunevalget i 1987. I et internt notat argumenterte partisekretær Ivar Leveraas, leder av partiets jubileumskomiteé, også for at det var heldig å knytte 100-årsjubileet og frihetskampanjen sammen: «Den dagsaktuelle og framtidsrettede delen av jubileumsmarkeringene, bør bindes sammen med «Frihetskampanjen» og begrepet «et nytt sosialdemokratisk århundre». (...) Det kan bidra til en vitalisering av partiet og til en mer

---

¹⁹² «Foreløpig rapport om Universitets-seminar på Skiphelle», udatert notat fra Rolf Kr. Larsen. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

«moderne» profil.»¹⁹³

Det er naturlig for et parti å tenke stort i forbindelse med et hundreårsjubileum og se seg både tilbake og framover. Men det er grunn til å stille spørsmål ved om det også kan være andre årsaker til at Arbeiderpartiet slo inn på en slik kurs akkurat i oktober 1985. Vi har sett at programmet Arbeiderpartiet gikk til valg på i 1985 hadde fokus på utgiftssiden av statsbudsjettet og lansering av en rekke nye velferdsreformer. Også den såkalte «velgergarantien» partiet utstedte før stortingsvalget gikk i denne retningen. Partiets profil før valget bar i liten grad preg av fornyelse. Arbeiderpartiet oppnådde et godt valgresultat, men skuffelsen var stor over at man ikke igjen greide å erobre regjeringskontorene.

Notatet fra Thorbjørn Jagland er interessant ikke bare fordi det peker ut ham som arkitekten bak kampanjen, men også fordi det dokumenterer at initiativet til en kampanje knyttet til frihetsbegrepet kom fra den sentrale partiledelsen først etter valgnederlaget i begynnelsen av september 1985.¹⁹⁴ Svein Roald Hansen bygger opp under dette inntrykket. Han beskriver kampanjen som et direkte resultat av valgnederlaget: «Det sprang nok ut av at vi så for oss at det kunne gå fire år til i opposisjon. Frykten var at hvis Høyre hadde funnet ut av det med Fremskrittspartiet og sittet i fire år, så ville de i enda sterkere grad feste stampelet om frihetsbegrepet, altså det var de som representerte folks frihetsmuligheter.»¹⁹⁵

Høyre og deres samarbeidspartnere hadde ført en individorientert liberalistisk politikk som var et klart brudd med den kursen Arbeiderpartiet hadde stått for i etterkrigsårene, og ble belønnet av velgerne. Arbeiderpartiets nye profil etter stortingsvalget kan tolkes som et direkte resultat av valgresultatet og høyrepartienes suksess i første halvdel av 1980-tallet. At frihetskampanjen ble lansert først etter stortingsvalget kan også skyldes at partiet oppfattet det som risikabelt å framstå i nye klær like før et avgjørende stortingsvalg.

Thorbjørn Jagland forklarer lanseringen av frihetskampanjen i oktober 1985 slik: «Det var fordi vi da følte at vi var i ferd med å komme på offensiven igjen. Vi hadde gjort et godt valg i 1985, og vi måtte bruke det støtet der til å komme oss videre. Det gjaldt ikke å hvile på laurbærene, men å prøve å ta tyren ved hornene og gå inn i alle de spørsmålene vi så lå der og som kanskje var til hinder for at Arbeiderpartiet fikk ytterligere framgang.»¹⁹⁶

---

¹⁹³ Notat fra Ivar Leveraas til sentralstyret datert 9. desember 1985. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

¹⁹⁴ Notat fra Thorbjørn Jagland til partiledelsen 30. september 1985. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

¹⁹⁵ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006. Side 1 i det transkriberte intervjuet.

¹⁹⁶ Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006. Side 1 i det transkriberte intervjuet.

5.6 Konklusjon - Inspirert av langtidsprogrammet og Willoch-perioden

Vi har sett at budskapet i frihetskampanjen på avgjørende områder skilte seg fra innholdet i arbeidsprogrammet fra 1985. Blant annet var enkeltindividets frihet til å gjøre sine egne valg mer sentralt i det frihetsbegrepet som ble brukt i den nye kampanjen, og Arbeiderpartiet gikk inn for en liberalisering blant annet når det gjaldt organisering av arbeidstiden og åpningstider i butikkene. Partiet framsto som mer kompromissløst i kampen mot byråkrati og for effektivisering av offentlige tjenester, og var også blitt mer positivt til privat tjenesteproduksjon og samvirkemodeller.

Generelt var frihetskampanjen preget av et ønske om å signalisere nytenkning som vi i mindre grad fant i programprosessen fra 1985. Denne endringen kan delvis skyldes at heftene produsert i forbindelse med frihetskampanjen og de politiske programmene var ulike typer dokumenter. Forfatterne bak materialet til frihetskampanjen kunne formulere seg friere fordi de ikke skrev et politisk program som ville forplikte partiets stortingsgruppe de neste fire årene. Dessuten hadde ikke dokumentene vært gjennom den omfattende organisatoriske behandlingen og landsmøtebehandlingen som partiprogrammene. Vi har sett at universitetsmiljøene ble trukket med i det politiske arbeidet i forbindelse med frihetskampanjen. At kjente akademikere ble rådspurt i stedet for tillitsvalgte i partiet, vitner i seg selv om et ønske om å tenke nytt. Det kan også ha bidratt til at kampanjens innhold og form ble annerledes enn tidligere programmer.

Thorbjørn Jagland var den sentrale pådriveren for å sette i gang frihetskampanjen. Daværende partileder Gro Harlem Brundtland og Einar Førde ble viktige formidlere av frihetskampanjens budskap, men var ikke like sentrale i utformingen. Fagbevegelsen var den sentrale motkraften til nyorienteringen som frihetskampanjen representerte. Både Fagforbund som Handel og Kontor, Norsk Kommuneforbund, Jern og Metall og den sentrale LO-ledelsen satte seg på bakbeina i startfasen, men denne motstanden ble svakere etter hvert.

Ideen om å starte frihetskampanjen ble første gang lansert i et notat 30. september 1985, og kampanjestart ble satt til 10. april 1986. Vi har sett at årsaker til at en kampanje knyttet til frihetsbegrepet ble satt i gang på dette tidspunktet kan være sammensatte: Arbeiderpartiet greide ikke å sikre seg regjeringsmakten høsten 1985, til tross for at det serverte velgerne svært omfattende løfter i arbeidsprogrammet og velgergarantien. Arbeiderpartiet hadde så vidt begynt å planlegge sitt hundreårsjubileum, og ønsket å framstå som vitalt og nyskapende i denne forbindelse. Thorbjørn Jagland peker selv på at han som utredningssekretær hadde mye kontakt med sosialdemokratiske partier i andre land, og at han ble inspirert av at de syslet med lignende debatter.

Svein Roald Hansen framholder som vi så innledningsvis at den politiske profilen som

ble utviklet i forbindelse med frihetskampanjen var en videreføring av nyorienteringen som ble satt i gang i 1981. Formuleringene i arbeidsprogrammet og prinsippprogrammet vedtatt i 1981 pekte i liten grad fram mot frihetskampanjen, men langtidsprogrammet fra 1981 har klare paralleller med frihetskampanjen. I dette programmet ble behovet for lengre åpningstider, mer individuelt tilpasset arbeidstid og mer serviceorientering i offentlig sektor tatt opp, om enn på en mer forsiktig måte enn under frihetskampanjen.

Mange av løsningene Arbeiderpartiet presenterte i forbindelse med frihetskampanjen framsto som kopier av politikken de to Willoch-regjeringene hadde ført i perioden 1981 til 1985. Både lengre åpningstider, mer vektlegging av private løsninger og avbyråkratisering og effektivisering var sentrale deler av høyresidens budskap i disse årene. Det virker som om høyrepartienes år i regjering og deres suksess med budskapet om enkeltindividets frihet var en sentral faktor bak Arbeiderpartiets lansering av frihetskampanjen. Thorbjørn Jagland bekrefter også langt på vei dette: «...vi så behovet for at arbeiderbevegelsen skulle prøve å gjenerobre frihetsbegrepet. Det var noe som høyresiden hadde tatt monopol på: at det var de som var for enkeltmenneskets frihet, mens det var vi som sto for alle de kollektive ordningene som begrenset enkeltmenneskets frihet.»¹⁹⁷

Hele ideen bak at Arbeiderpartiet skulle lansere en kampanje med utgangspunkt i begrepet «frihet» framstår som et forsøk på å gjenvinne initiativet og stjele tilbake det som hadde vært høyresidens kanskje mest vellykkede retoriske grep i første halvdel av 1980-årene. Frihetskampanjen hadde helt klart en forbindelseslinje til langtidsprogrammet fra 1981, men å beskrive den som en ren tilbakevedning til kursen Arbeiderpartiet hadde ført fram til stortingsvalget i 1981, slik Hansen gjør, er ikke riktig. Til det var kampanjen for sterkt inspirert av de to Willoch-regjeringenes år ved makten.

6. 1987: «Vi må tørre å slakte noen hellige kuer»

6.1 Det store vendepunktet?

Høyre/KrF/Venstre-regjeringen ledet av Kåre Willoch var etter stortingsvalget i 1985 avhengig av Fremskrittspartiets to representanter for å ha flertall i Stortinget. Dette skapte større og større problemer for partiene utover i perioden. Samtidig kom det mot slutten av 1985 klare signaler om at norsk økonomi bevegde seg mot en krise. I 1986 stupte oljeprisene i fritt fall, og Norges handelsbalanse med utlandet ble kraftig forverret.¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006 side 1.

¹⁹⁸ Furre (1996) side 438.

Våren 1986 la Willoch-regjeringen fram en innstramningspakke som fikk betegnelsen «påskepakka». Her foreslo man blant annet å øke bensinavgiften med 35 øre literen.¹⁹⁹ Etter flere ukers harde forhandlinger valgte Willoch å stille kabinettsspørsmål på bensinavgiften.

Jostein Nyhamar skriver at det var delte meninger i Arbeiderpartiet om hvorvidt det var fornuftig av partiet å overta regjeringsmakten på dette tidspunktet. Norsk økonomi var i en svært vanskelig situasjon, og en ny Ap-regjering ville måtte sette i verk en rekke upopulære innstramningstiltak. Dessuten var den parlamentariske situasjonen vanskelig og Arbeiderpartiet ville være avhengig av sentrumpartiernes godvilje for å styre. Partiet endte likevel med å felle Willoch-regjeringen ved å stemme imot økningen i bensinavgiften sammen med SV og Frp.²⁰⁰

Gro Harlem Brundtlands andre regjering ble utnevnt 9. mai 1986. Som vi så i avsnitt 2.3.3, mener Berge Furre at Brundtland II-regjeringen gjennomførte den kraftigste snuoperasjonen i den økonomiske politikken siden andre verdenskrig.²⁰¹ Bare to dager etter at regjeringen tiltrådte, ble krona devaluert med 12 prosent. Ved fremleggelsen av revidert nasjonalbudsjett i slutten av mai kom nye innstramningstiltak i form av skatte- og avgiftsskjerper. Forslagene ble fulgt opp med et svært stramt statsbudsjett for 1987. Omleggingen av den økonomiske politikken gikk videre i 1987 og 1988, og i noe mindre grad også i 1989.²⁰² Et lyspunkt i den vanskelige økonomiske situasjonen var at arbeidsløsheten sank. I toppåret 1984 var over 66.000 mennesker registrert som helt arbeidsledige, mens tallet var sunket til vel 36.000 og i overkant av 32.000 i henholdsvis 1986 og 1987.²⁰³

I forrige kapittel så vi at Arbeiderpartiets frihetskampanje innebar en kraftig omlegging av partiets politiske profil i forhold til arbeidsprogrammet fra 1985. I dette kapitlet vil jeg undersøke hvorvidt valgmanifestet som ble vedtatt på landsmøtet i 1987 var inspirert av frihetskampanjen, og om valgmanifestet representerte budskapet fra frihetskampanjen i en moderert eller forsterket form.

Landsmøtet i 1987, som ble holdt i Folkets Hus 26. til 29. mars samtidig som Arbeiderpartiet feiret sitt hundreårs-jubileum, ble i mediene omtalt som et vendepunkt for Arbeiderpartiet. Arbeiderbladet brukte tittelen «Slakter hellige kyr» i sin omtale av Einar Førdes tale om valgmanifestet.²⁰⁴ Dagbladet skrev etter landsmøtet at Arbeiderpartiet hadde fått sitt «Bad Godesberg».²⁰⁵ Også i litteraturen om Arbeiderpartiet på 1980-tallet er

---

¹⁹⁹ Ibid. side 427.

²⁰⁰ Nyhamar (1990) side 504.

²⁰¹ Furre (1996) side 427.

²⁰² Nyhamar (1990) side 509.

²⁰³ Statistisk årbok 2000, tabell 252: Helt arbeidsledige, etter kjønn.

²⁰⁴ Gjengitt i Arbeiderbladet 28. mars 1987.

²⁰⁵ Gjengitt i Aktuelt Perspektiv 4. april 1987. «Bad Godesberg» spiller her på det tyske sosialdemokratiske partiets SPDs kongress i 1959, der partiet brøt med marxismen og aksepterte markedets rolle og privat eierskap. Kilde: Driver og Martell (2002) side 91.

landsmøtet i 1987 mye omtalt. Forfatterne er ikke enige i vurderingen av hvor sentralt dette landsmøtet var i omleggingen av Arbeiderpartiets politikk på 1980-tallet. Rune Slagstad skriver for eksempel: «Den ideologiske modernisering ble slutført på landsmøtet i 1987 - Arbeiderpartiets hundreårsdag. Gro Harlem Brundtland innledet «sosialdemokratiets andre århundre» med å slakte noen av sosialdemokratiets hellige kyr, blant dem statsmonopolene».²⁰⁶ Jostein Nyhamar, derimot, toner ned 1987-landsmøtet. I hans bok heter det: «...de borgerlige avisene overdramatiserte det som skjedde på landsmøtet i 1987. Landsmøtet konfirmerte i mangt og mye den politikken som hadde vært ført de siste år. Det ga legitimitet til holdningsforskyvninger som allerede hadde funnet sted.»²⁰⁷ Edgeir Benum legger seg på samme linje som Nyhamar. Han karakteriserer landsmøtet i 1987 som «en foreløpig oppsummering som også gjorde dreiningen i partiet mer offentlig kjent».²⁰⁸

Et spørsmål jeg vil forsøke å besvare er derfor: Har Ap-landsmøtet i 1987 blitt tillagt urettmessig stor betydning i ettertid, eller var dette et avgjørende vendepunkt for partiet?

Landsmøtet i 1987 var det første forum der «grasrota» i partiet fikk si sin mening om de nye tankene som var presentert i forbindelse med frihetskampanjen. Hvordan var reaksjonen på nyorienteringen blant landsmøtedelegatene, og hvordan var deres reaksjoner på ledelsens taler som pressen beskrev som «slakting av hellige kyr»?

6.2 Frihetskampanjen i programform

6.2.1 «Oppgaver som har vært offentlige behøver ikke være det for alltid.»

På landsmøtet i 1987 vedtok Arbeiderpartiet et valgmanifest for kommune- og fylkestingsvalget samme høst. Manifestet var på bare åtte sider. I likhet med det lokalpolitiske manifestet fra 1983 var dette ikke ment å være et program som tok for seg hele spekteret av politiske saker, men et dokument som gjorde opp status på noen bestemte politikkområder.

Programmet var gjennomsyret av retorikken fra frihetskampanjen. Valgmanifestet kan på mange måter sees på som frihetsdebatten i programform. Innledningskapittelet het «velferd gir frihet», og trakk opp som hovedmålsetning at «Arbeiderpartiet vil et samfunn med størst mulig frihet og trygghet for den enkelte».²⁰⁹ Det ble lagt vekt på at samfunnet hadde gått gjennom store endringer de siste tiårene, og at omorganisering av velferdssamfunnet derfor ville være en hovedoppgave i tida framover. Blant annet ble det pekt på at næringsstøtte og overføringer til enkeltindivider la beslag på en for stor del av

---

²⁰⁶ Slagstad (2001) s. 507.

²⁰⁷ Nyhamar (1990) s. 527.

²⁰⁸ Benum (1998) side 134.

²⁰⁹ Valgmanifestet 1987 side 1.

statens inntekter, og at disse utgiftene måtte gjennomgås med et kritisk blikk. I likhet med Brundtlands budskap under lanseringen av frihetskampanjen, la programmet vekt på at fellesgoder måtte rettes inn mot brukernes behov, og at åpningstidene måtte tilpasses dagens livsmønster.

Mest oppmerksomhet vakte ikke uten grunn avsnittet som tar for seg grensedragningen mellom offentlig og privat sektor: «Det offentlige skal ha hovedansvar for at grunnleggende velferdsbehov blir dekket. Men ikke alle oppgaver må løses gjennom det offentlige. Oppgaver som en gang har vært offentlige behøver ikke være det for alltid.» Videre het det: «Valget mellom offentlig eller privat drift må gjøres ut fra den driftsform som best tjener brukernes interesser».²¹⁰ I tillegg ble det oppfordret til at flere oppgaver burde løses gjennom et samarbeid mellom offentlig og privat sektor, for eksempel gjennom ulike samvirkemodeller.

6.2.2 Fokus flyttet siden 1985

Sammenligner vi med programmene fra 1983 og 1985 og budskapet fra ledelsen på landsmøtene disse årene, ser vi at det nye valgmanifestet inneholdt ny politikk og retorikk på mange ulike områder. Politikken fokus var flyttet. Mens manifestet fra 1983 tok for seg temaene bolig, helse og arbeid, var omorganisering av offentlig sektor og ny grensedragning mellom privat og offentlig sektor hovedpunkter i programmet fra 1987. Valgmanifestet fra 1987 hadde egne avsnitt om helse, bolig, eldre og barn, men disse var plassert etter avsnittene om omorganisering av velferdsstaten og grensedragningen mellom offentlig og privat, og var mindre utførlige.

Kampen mot arbeidsløshet, som hadde blitt trukket fram som den viktigste politiske saken for Arbeiderpartiet i 1983 og 1985, var i det nye programmet skjøvet helt i bakgrunnen, og bare nevnt med én setning.²¹¹ I 1983 la kampen mot arbeidsløshet beslag på en tredjedel av det lokalpolitiske manifestet. At sysselsetting var et mindre sentralt tema i 1987 enn tidligere, kan blant annet forklares med at arbeidsløsheten hadde gått ned hvert år siden toppåret 1984. Det er likevel verdt å merke seg at arbeidsløsheten i 1987 var klart høyere enn den hadde vært i 1981.²¹² I programmet fra 1981 var kampen for full sysselsetting likevel et mer sentralt tema enn den var i valgmanifestet for 1987. Dette kan tyde på at kampen mot arbeidsløshet hadde fått lavere prioritet i Arbeiderpartiet i løpet av 1980-tallet.

De økonomiske rammene for offentlig sektor var endret. I valgmanifestet fra 1987 het det: «Offentlige budsjetter kan totalt sett ikke regne med stor vekst. Det kreves stor vilje

---

²¹⁰ Ibid. side 3.

²¹¹ Ibid. side 1: «Den økonomiske politikken må sikre at retten til arbeid blir reell for alle».

til nytenkning, omfordeling og omorganisering».²¹³ Dette står i skarp kontrast til budskapet i programmet fra 1985, der det het at Norge var et rikt land som hadde råd til en vesentlig utbygging av velferdstilbudet og at en ekspansiv finanspolitikk var nødvendig for å skape vekst i nedgangskonjunkturer. Den nye linjen Arbeiderpartiet la seg på i finanspolitikken, framstår som en retur til posisjonen partiet hadde i perioden før regjeringsskiftet i 1981. Den ekspansive politikken som ble forfektet i årene 1981-1985 var nå forlatt. Formuleringene i valgmanifestet om offentlig pengebruk gjenspeiler den praktiske politikken Brundtland II-regjeringen hadde ført siden maktovertagelsen i mai 1986. Endringen på dette området må sees i sammenheng med både den økonomiske nedgangskonjunkturen Norge hadde vært inne i i perioden 1985-1987 og at Arbeiderpartiet byttet side av bordet og ble regjeringsparti med ansvar for helheten i den økonomiske politikken. Men vi så i forrige kapittel at Gro Harlem Brundtland allerede i sin tale om frihetskampanjen i oktober 1985 varslet mer forsiktig offentlig pengebruk enn partiet hadde gått inn for i valgkampen samme år.

Valgmanifestet fra 1987 var mer individorientert enn de tidligere programmene, med vektlegging av brukernes behov og åpningstider i private og offentlige virksomheter tilpasset at både menn og kvinner nå var yrkesaktive. De ansattes rettigheter ble i mindre grad betont i kapitlene om omorganisering av offentlig sektor enn i arbeidsprogrammet fra 1985.

Terminologien som ble brukt for å karakterisere partiets ideologi var ny. For første gang ble ordet «sosialdemokrati» brukt i et av Arbeiderpartiets programmer. Vi så i kapittel 4 at denne begrepsbruken gradvis snek seg inn i muntlige fremstillinger og blant annet ble brukt av flere av partitoppene på landsmøtet i 1985. På forsiden av valgmanifestet var en plakat med budskapet «Sosialdemokrati fordi vi trenger hverandre» avbildet. Dette ble også brukt som slagord på annet valgmateriell før kommune- og fylkestingsvalget i 1987.

Vi har sett at det lokalpolitiske manifestet fra 1987 inneholdt mye nytt i forhold til programmene fra 1983 og 1985. Men var innholdet i valgmanifestet en ren gjentakelse av budskapet i frihetskampanjen? På mange områder tok valgmanifestet opp i seg budskapet fra frihetskampanjen, for eksempel når det gjaldt individorienteringen, effektivisering av offentlig sektor og åpningstider. Men noe av innholdet i manifestet var også nytt i forhold til frihetskampanjen: For det første gikk manifestet fra 1987 lengre i retning av å åpne for helprivate løsninger. Ved lanseringen av frihetskampanjen oppfordret ledelsen også til å tenke nytt rundt eierformer, men den hadde først og fremst betont den tredje sektor og ulike former for samvirkemodeller. For det andre var det nytt at ordet «sosialdemokrati» ble brukt i et politisk program. For det tredje var betoningen av de økonomiske rammene og en stram

---

²¹² Statistisk årbok 2000, tabell 252: helt ledige etter kjønn.

²¹³ Valgmanifestet 1987 side 1.

finanspolitikk med forsiktig bruk av oljepenger kraftig forsterket.

6.2.3 Markedsstyrt rente og statsbedrifter for fall

På landsmøtet ble det vedtatt to uttalelser om Arbeiderpartiets syn på statens rolle i samfunnet som utdypet problemstillinger det korte valgprogrammet ikke tok for seg. Den ene het «økonomisk politikk og skatt», den andre «Lokalsamfunn/Mo i Rana».

I uttalelsen om økonomisk politikk ble alvoret i Norges økonomiske situasjon understreket: «Det er fortsatt nødvendig med en økonomisk politikk som begrenser vårt totale forbruk. En slik politikk er en forutsetning for lovene om prisstigning, lavere renter og lavere kostnader».²¹⁴ Dette var et uttrykk for den nye økonomiske logikken: Mens man i 1983 fremdeles mente en ekspansiv økonomisk politikk med økt offentlig forbruk var det som skulle til for å få fart på norsk økonomi, ville man nå spare seg ut av den økonomiske krisen.

Uttalelsen tok også for seg rentepolitikken. Her het det: «Arbeiderpartiet går inn for en lavere utlånsrente. Vi ser nå tegn til at rentenivået faller. For å få en lavere utlånsrente må i første rekke de urettferdige virkningene av fradragsretten for gjeldsrenter begrenses ytterligere.»²¹⁵ Politikken med en helt eller delvis politisk styrt rente var nå forlatt. Statsbankene ble ikke nevnt. I 1985 sa man at statsbankene måtte brukes aktivt, og at renta i Husbanken måtte settes ned.

Uttalelsen «Lokalsamfunn/Mo i Rana» må sees i lys av den aktuelle situasjonen med en bølge av økonomiske problemer for og avvikling av statlige bedrifter, spesielt nedleggelsen av store deler av den statlige industrivirksomheten i Mo i Rana. Virksomheten ved Norsk Jernverk ble sterkt redusert og lagt om, mens Koksverket ble lagt ned. Opprettelsen av Jernverket hadde vært en av Arbeiderpartiets store industripolitiske satsninger. I følge Jostein Nyhamar mente mange det var et betydelig ideologisk nederlag at partiet gikk inn for å avvikle det statlige engasjementet i industrien, som det noen tiår tidligere hadde vært pådriveren for å bygge opp.²¹⁶

I uttalelsen pekte Arbeiderpartiet på at mange lokalsamfunn sto overfor store utfordringer til omstilling og nyskaping for å opprettholde sysselsetting og bosetting, spesielt ensidige industristeder. Det ble poengtert at lokalsamfunnene ofte selv ikke hadde ressurser til å løse slike oppgaver. Når det gjaldt den konkrete situasjonen i Mo i Rana, ble det poengtert at regjeringen hadde satt ned et statssekretær- og embedsmannsutvalg som skulle bidra til å avhjelpe situasjonen. I tillegg understreket partiet behovet for at

---

²¹⁴ Landsmøteprotokollen 1987 side 185.

²¹⁵ Ibid. side 185.

²¹⁶ Nyhamar (1990) side 531.

lokalsamfunnet ble tilført nye, framtidsrettede arbeidstilbud ved siden av Norsk Jernverk.²¹⁷

Uttalelsen, som ble enstemmig bifalt av landsmøtet, framstår som svært lite forpliktende for statens del. Det gikk ikke fram hvem sitt ansvar det var å opprette nye arbeidsplasser i Mo i Rana eller hvordan disse skulle finansieres.

6.3 Omlegging med ledertrioen i front

6.3.1 Lite materiale fra programkomiteen

Komiteen som skulle legge fram programutkast til landsmøtene i 1987 og 1989 ble oppnevnt av sentralstyret i slutten av oktober 1986. Arbeidet ble også denne gangen ledet av Gro Harlem Brundtland, med partisekretær Thorbjørn Jagland og nestleder Einar Førde som de andre representantene fra ledelsen.²¹⁸

Den nye utredningssekretæren Siri Bjerke overtok posisjonen Thorbjørn Jagland hadde hatt i den forrige programprosessen som den som lagde utkast til og koordinerte programarbeidet, ettersom Jagland var konstituert som partisekretær for Ivar Leveraas.²¹⁹ Et notat Jagland skrev til etterfølgeren om sammensetning av programkomiteen i slutten av oktober 1986 sier mye om utgangspunktet partiledelsen hadde for programarbeidet: «Med tanke på at frihetskampanjen bør være utgangspunktet for programmene både i 1987 og 1989, vil de bli en mer ideologisk preget enn tidligere år. Personene i komiteen må kunne fange opp dette.»²²⁰ Jaglands la til at helse- og sosialspørsmål og fornyelse av offentlig sektor ville bli særlig viktige spørsmål i begge programmer.

Et programutkast Siri Bjerke leverte fra seg til komiteen i slutten av januar 1987 var svært likt det ferdige programmet. Også det kontroversielle avsnittet om grensedragningen mellom offentlig og privat sektor var i hovedsak likt formuleringen som ble lagt fram for landsmøtet og vedtatt i en noe moderert form.²²¹ Kildematerialet er såpass mangelfullt at det likevel er vanskelig å vite hvorvidt utkastet Bjerke la fram var en presentasjon av hennes egne tanker eller et notat som sammenfattet innspill fra andre komitémedlemmer. For perioden 1987-1989 har jeg som tidligere nevnt hatt tilgang på lite materiale fra programkomiteens arbeid, fordi dokumentene foreløpig ikke er ordnet i Arbeiderbevegelsens

---

²¹⁷ Landsmøteprotokollen side 180.

²¹⁸ Brev til medlemmene i Arbeiderpartiets programkomité 30. oktober 1986. Unummerert boks merket «org.arb/prog.arb 1987-1988», Arb. ark. Øvrige medlemmer var Tor Halvorsen, Jens Stoltenberg, Sissel Rønbeck, Tove Strand Gerhardsen, Gunnar Berge, Anne Lise Hilmen, Kari Nordheim Larsen, Sigbjørn Eriksen, Nils Totland, Bernt Krohn Solvang, Mary Kvidal, Gunnar Myrvang, Sidsel Bauck, Åse Kleveland, Thorvald Stoltenberg og Siri Bjerke (sekretær for utvalget).

²¹⁹ Thorbjørn Jagland overtok formelt som partisekretær etter Leveraas på landsmøtet i 1987.

²²⁰ Notat fra Thorbjørn Jagland til Siri Bjerke datert 20. oktober 1986. Unummerert boks merket «Org.arb/prog.arb 1987-1988», Arb.ark.

²²¹ Vedlegg til brev til programkomiteen 27. januar 1987. Unummerert boks merket «org.arb/prog.arb 1987-1988», Arb. ark.

arkiv. Jeg har derfor ikke hatt muligheten til å gå nærmere inn i komiteens arbeid med valgmanifestet.

6.3.2 Ledelsen sliper knivene

På landsmøtet ble valgmanifestets budskap om at Arbeiderpartiet trengte en ny politisk kurs kommunisert til landsmøtedelegatene gjennom taler fra partileder Gro Harlem Brundtland, påtroppende partisekretær Thorbjørn Jagland og nestleder Einar Førde.

«Vi må tørre å slakte noen hellige kuer», sa Gro Harlem Brundtland i sin tale om den politiske situasjonen.²²² Hennes viktigste bidrag til denne slakteprosessen var uttalelsene hun kom med om reformering av offentlig sektor. Dette hadde som vi har sett også vært et hjertebarn for Brundtland i programprosessen før landsmøtet i 1985. Brundtland tok til orde for at det måtte utvikles mer individuelt tilpassede velferdstilbud: «Ved å utvikle forskjellige tilbud folk kan velge mellom, skal vi bringe konkurransen inn i den offentlige sektor, uten å gi slipp på vårt prinsipielle utgangspunkt.»

Lengst gikk i retning nyorientering gikk Einar Førde. Han advarte partifellene mot å ta lett på den konservative samfunnskritikken: «Tvert om ligg det i tilslutninga til høgrebølgja eit alvorleg varsel om at vi treng diskutere vår eigen kurs. Vi kan ikkje komme unna at høyrebølgja i første rekke er et ideologisk fenomen, og at ho har presentert løysingar som har vore attraktive for svært mange menneske».²²³

Førde mente mye av debatten om Arbeiderpartiets kurs måtte dreie seg om hva staten skulle gjøre, og pekte på at den sosialistiske tradisjonen som Arbeiderpartiet hadde vært en del av ofte hadde ført til løsninger som mange oppfattet som «byråkratiserende og sentraliserende». Han trakk så opp sin fasit for hva som burde være statens oppgaver, og hvilke oppgaver som like godt kunne løses av private aktører. Førde tok til orde for at helse, sosial trygghet og utdanning var så grunnleggende fellesbehov at man ikke kunne tillate kommersialisering. Forsvar, politi, vann, energi, kloakk, renovasjon og kommunikasjon, inkludert post- og teletjenester egnet seg ifølge Førde også dårlig for omfattende privatisering. På alle andre samfunnsområder anbefalte Førde at Arbeiderpartiet ble mindre dogmatiske. «Vi er ikkje mot konkurranse. Vi er heller ikkje mot ikkje-offentlege organisasjons- og eigaformer», framholdt han.²²⁴ Nestlederen ville vitalisere debatten om hva markedet og lovene om tilbud- og etterspørsel kunne brukes til: «Vi må kvitte oss med alle skuldingar om at vi er marknadsfiendtlege».²²⁵

Førde mente at det ikke var noen vei tilbake når det gjaldt utvidete åpningstider i

---

²²² Landsmøteprotokollen 1987 side 18.

²²³ Ibid. side 72.

²²⁴ Ibid. side 73.

²²⁵ Ibid. side 74.

privat og offentlige sektor, og karakteriserte det som en «dødslinje» å forsøke å reversere disse.²²⁶

Også Thorbjørn Jagland sendte ut signaler om en ny kurs. Han tok for seg problemene med å rekruttere unge mennesker til Arbeiderpartiet, og argumenterte for at man måtte akseptere deres mer individuelle tilnærming til politikken til tross for at den kunne oppfattes som egoistisk.²²⁷ Han fortsatte der Einar Førde slapp når det gjaldt grensedragningen mellom offentlig og privat sektor. Jagland tok spesielt for seg det man kan kalle «den tredje sektor» og argumenterte for å bygge ut kooperative driftsformer.²²⁸ Den påtroppende partisekretæren argumenterte også for at offentlig sektor måtte reformeres. Han mente det burde være Arbeiderpartiet som gikk i bresjen med byråkrati-kritikken, og ikke høyresiden. Jagland mente Arbeiderpartiets manglende evne til å gripe fatt i denne viktige debatten kunne være en av årsakene til tilbakegangen det siste tiåret: «Jeg har lurt på om vi her står overfor grunnen til at høyrebølgen vant innpass for våre basisgrupper, særlig industriarbeiderne», sa han.²²⁹

I intervju sier Thorbjørn Jagland i dag at han oppfatter det som skjedde i forbindelse med landsmøtet i 1987 som en klar politisk nyorientering. Han peker på at det kom en holdningsendring når det gjaldt bruk av private aktører i velferdsproduksjonen, for eksempel bygging av barnehager. Dessuten framholder han at globaliseringen og den teknologiske utviklingen førte til at man ikke lenger kunne ha den graden av sentral planlegging som man hadde hatt i Norge: «Det var på en måte slutten for disse svære statlige bedriftene som var styrt nærmest fra Oslo. Det skjedde for eksempel med jernverket i Mo i Rana, Kongsberg våpenfabrikk. Der var det en klar nyorientering.»²³⁰

Jagland mener likevel omleggingen av Arbeiderpartiets politikk framsto utad som mer dramatisk enn det den egentlig var, blant annet på grunn av Einar Førdes tale: «Dette har jeg ikke sagt tidligere, men jeg synes Einar Førde gikk litt for langt i sine formuleringer. Blant annet hadde han noe om markedskreftene som var litt for mye av en hyllest til markedet og som kunne bli oppfattet som en altfor stor snuoperasjon.»²³¹

6.3.3 Fred og fordragelighet på landsmøtet

Landsmøtet i 1987 ble i mediene karakterisert som det mest fordragelige siden 1969.²³²

Sett i lys av den omfattende kursomleggingen det ble tatt til orde for i valgmanifestet og i ledelsens taler, var reaksjonene på landsmøtet oppsiktsvekkende spake. Partiavisen Aktuelt

---

²²⁶ Ibid. side 75.

²²⁷ Ibid. side 148.

²²⁸ Ibid side 157.

²²⁹ Ibid side 159.

²³⁰ Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006, side 3 i det transkriberte intervjuet.

²³¹ Ibid. side 3.

Perspektiv tok for seg denne problemstillingen i første nummer etter landsmøtet: «Borgerlige aviser har vanskelig for å svelge at de nye tankene så smertefritt ble absorbert av landsmøtet. For så vidt forstår vi at de stiller spørsmålstejn ved det, særlig fordi de tror partiledelsens tanker kom helt overraskende på utsendingene. Men det gjorde de jo ikke. Thorbjørn Jagland hadde ikke før overtatt partisekretærstolen i fjor høst, før han sendte ut de første signalene. Her i bladet (som leses fast av så å si samtlige landsmøtedelegater) har vi om og om igjen orientert om de tanker partiets ledelse har gjort seg».²³³

Denne framstillingen er imidlertid bare delvis riktig. Vi har sett at mye av den nyorienteringen det ble tatt til orde for i valgmanifestet og i ledelsens taler på landsmøtet var en gjentakelse av retorikken fra lanseringen av frihetskampanjen nesten to år tidligere. På noen områder var imidlertid endringene mer omfattende i valgmanifestet og på landsmøtet i 1987, for eksempel når det gjaldt aksept av private løsninger. Gro Harlem Brundtlands tale om frihetskampanjen høsten 1985 ble bare holdt for landsstyrets medlemmer, og på grunnplanet i partiet tok det lengre tid før kampanjens budskap nådde frem. Landsmøtet i 1987 var det første fora der partimedlemmer som ikke satt i landsstyret eller sentralstyret kunne gi sin tilbakemelding på innholdet i frihetskampanjen. Sett i lys av dette er det bemerkelsesverdig at så få tok til motmæle mot kursendringen.

Referatene fra debattene og avstemningene etterlater få tegn til en organisert opposisjon, selv om enkeltpersoner protesterte mot ledelsens kursomlegging. Lengst gikk Yngve Mathiesen fra Østfold: «Jeg er skeptisk til den pågående frihetsdebatt der bevegelsen blir støpt i nye forskalingsmaterialer uten vår ideologi. Skal vi bruke forskalingsmaterialer impregnert av høyreparasitt?», spurte han retorisk etter Brundtlands innledning.²³⁴ Men denne typen ytringer hørte til et mindretall. Av i alt 81 delegater som gikk på talerstolen etter Brundtlands innlegg var det bare tre talere som gikk til et prinsipielt angrep på frihetsdebatten og den nye måten frihetsbegrepet ble brukt på. Flere talere roste viljen til nytenkning og fokuseringen på effektivisering av offentlig sektor. Et par talere var kritiske til manglende styring av statsbedrifter og rentepolitikken. I tillegg mente to personer at regjeringen i for stor grad la fram kompromissforslag i Stortinget og gikk bort fra løftene fra arbeidsprogrammet fra 1985. Blant de sistnevnte var fungerende LO-leder Leif Haraldseth.²³⁵

Etter Einar Førdes tale om valgmanifestet, hadde 96 talere tegnet seg. Et par av disse mente Førde skapte usikkerhet om grensene mellom privat og offentlig virksomhet, men dette kom ikke til prege debatten. Den konkrete debatten for og imot private barnehager engasjerte imidlertid mange av landsmøtedelegatene. Arbeiderpartiets kvinnebevegelse

---

²³² Svein Arne Korshamn i Nationen, sitert i Aktuelt Perspektiv 4. april 1987.

²³³ Aktuelt Perspektiv 4. april 1987.

²³⁴ Landsmøteprotokollen 1987 side 40.

²³⁵ Ibid. side 10.

hadde på sin landskvinnekonferanse i forkant av landmøtet gått inn for å åpne for å godta private barnehager som et supplement til offentlig utbygging, men mange av landsmøtedelegatene hadde problemer med å akseptere dette. Under avstemningen gikk et enstemmig landsmøte inn for en kompromissformulering fra Liv Nilsson, sentralstyremedlem og leder av Norsk Kommuneforbund. Her het det: «Valget mellom offentlig og privat drift må gjøres ut fra den driftsform som tjener brukeren best». Den opprinnelige formuleringen fra programkomiteen var: «Valget mellom offentlig eller privat drift må gjøres ut fra den driftsform som best tjener målet. Brukernes behov skal settes i sentrum».²³⁶ Et skjerpene endringsforslag der det het at valget mellom offentlig eller privat skulle gjøres ut fra «hva som tjener samfunnets totale interesser best» ble trukket.²³⁷

Ordlyden i forslagene fra programkomiteen og Liv Nilsson var tilnærmet lik. Heller ikke nestleder Einar Førde hadde problemer med å godta Nilssons forslag. Hva slags forhandlinger og vurderinger som lå bak at forbundslederen og de andre privatiseringskritikerne gikk med på en kompromissformulering som lå så tett opp mot den Einar Førde og resten av programkomiteen ønsket seg, går ikke fram av landsmøteprotokollen. Kanskje var det en strategisk tabbe av Liv Nilsson og hennes støttespillere å godta den. I ettertid ble det i alle fall oppfattet som at landsmøtet i 1987 flyttet grensen for hvilke samfunnsområder det var greit å privatisere, og at det skjedde uten særlig motstand.

6.4 Konklusjon: Sanksjonering av frihetskampanjens budskap

Vi har sett at valgmanifestet fra 1987 var sterkt inspirert av frihetskampanjen. På mange måter var dette manifestet frihetskampanjen i programform. På noen områder bar det nye programmet sterkere preg av nyorientering enn det som var tilfellet i talene som ble holdt og heftene som ble gitt ut i forbindelse med kampanjen: Arbeiderpartiet gikk lenger i retningen av å akseptere private løsninger, ordet «sosialdemokrati» ble for første gang brukt i et program og betoningen av økonomiske rammer og en stram finanspolitikk var sterkere. På landsmøtet i 1987 ble den økonomiske politikken som Brundtland II-regjeringen hadde ført siden mai 1986 altså programfestet, til tross for at den brøt med arbeidsprogrammet fra 1985.

I hovedsak var det som skjedde på landsmøtet i 1987 likevel en videreføring og sanksjonering av den kursen som det ble lagt opp til høsten 1985 da ideen om «Aksjon frihet» så dagens lys. Omleggingen av Arbeiderpartiets politikk begynte for alvor i oktober 1985, og ble gradvis forsterket gjennom 1986 og 1987. På landsmøtet i 1987 ble de nye

---

²³⁶ Ibid side 194.

²³⁷ Ibid side 196.

tankene vedtatt i programform. Svein Roald Hansen beskriver denne prosessen slik: «Man kommer jo aldri til et landsmøte med noe helt overraskende og helt nytt, for da ville man jo ikke fått vedtatt det. Så forankringsprosessen skjer jo i denne perioden mellom landsmøtene.»²³⁸

Min vurdering av 1987-landsmøtets betydning er altså på linje med Edgeir Benum og Jostein Nyhamars: Det viktigste som skjedde var at nyorienteringen som allerede var gjennomført av ledelsen ble godkjent av resten av partiet og gjort offentlig kjent.

På ett område bidro landsmøtet i 1987 likevel til stake ut en ny kurs: Einar Førdes tale om valgmanifestet flyttet grensemarkørene mellom privat og offentlig virksomhet, og konstaterte at private burde slippe til på alle områder der ikke særlige hensyn talte for offentlig drift. I neste kapittel skal vi se at Førdes linje på dette området og formuleringene i valgmanifestet under neste programrevisjon på landsmøtet i 1989 ble stående som partiets politikk uten omkamp.

Hele ledertrioen Gro Harlem Brundtland, Einar Førde og Thorbjørn Jagland framstår som sentrale i fornyelsesarbeidet i forbindelse med landsmøtet i 1987. Men i motsetning til under lanseringen av frihetskampanjen i 1985, da Thorbjørn Jagland gikk i front, var Einar Førde nå igjen den mest sentrale personen. Førdes tale til landsmøtet i 1987 gikk lengst i retning av å slippe til private aktører, og skapte størst overskrifter. Jagland sier han syntes Førde gikk for langt i retning av markedstenkning på dette landsmøtet, og at han mener dette bidro til at det ble skapt et inntrykk av at Arbeiderpartiet forandret seg mer enn det som egentlig var tilfellet.

Grunnplanet i partiet reagerte overraskende spakt på den omfattende omleggingen som ble presentert for dem i det nye valgmanifestet og ledelsens taler. Det var noen spredte protester mot innholdet i frihetskampanjen og mangel på styring fra regjeringens side, og debatten gikk høyt om kommunale versus private barnehager. Landsmøteflertallet aksepterte imidlertid at private skulle få bygge barnehager, og samlet seg om en generell formulering om gresedragningen mellom privat og offentlig sektor som lå tett opp mot det omdiskuterte forslaget fra programkomiteen.

Kan hende angret noen krefter i partiet seg på at de ikke hadde sagt klarere fra om at de ikke likte ledelsens kursomlegging på landsmøtet i 1987. I tiden etterpå økte i alle fall misstemningen ute i partiorganisasjonen. I følge partiavisen *Aktuelt Perspektiv* var en framtreddende, ikke navngitt faglig tillitsvalgt så misfornøyd med utfallet av landsmøtet at han eller hun mente den omfattende omleggingen av partiets politikk burde vært utredet, sendt ut til behandling i partiorganisasjonen og endt opp med landsmøtebehandling i 1989.²³⁹

---

²³⁸ Intervju med Svein Roald Hansen 8. mars 2006, side 3 i det transkriberte intervjuet.

²³⁹ *Aktuelt Perspektiv* 4. april 1987.

Johs. Thue, som var delegat på landsmøtet i 1987, beskriver nesten 20 år senere hvordan Arbeiderpartiet kollektivt lot seg målbinde av Einar Førdes glitrende tale: «Retorisk sett er kanskje dette også den beste politiske talen som er holden i nyare tid, i form og framføring. Vi som var til stades på dette landsmøtet, let oss blinda av denne retorikken, og ettertanken og motførestillingane kom først seinare. I dag er det all grunn til å stogge opp ved innhaldet i denne talen, og den lagnadstunge vegen som blei dratt opp på dette landsmøtet, med Einar Førde som sentral rettleiar og ideologisk vegvisar.»²⁴⁰

I neste kapittel skal vi se hvordan deler av Arbeiderpartiet i likhet med Thue våknet opp fra fortryllesen i årene som fulgte.

7. 1988-1989: Opprør mot arbeidsløsheten

7.1 «En følelse av å være sviktet av sine egne»

Da Arbeiderpartiet overtok regjeringsmakten i mai 1986, trodde de borgerlige partiene at Brundtland II-regjeringen bare skulle bli et kort mellomspill. Men Høyres forsøk på å reise mistillitsforslag mot regjeringen på landsbruksbudsjettet våren 1987 mislyktes da det ikke fikk støtte fra Fremskrittspartiets representanter.²⁴¹ Ap-regjeringen ble derfor sittende til etter stortingsvalget høsten 1989.

Kommune- og fylkestingsvalget i 1987 ble en bitter skuffelse for Arbeiderpartiet. Partiet gikk tilbake med 4,8 prosentpoeng til 36,1 prosent. Men også de andre etablerte partiene gikk tilbake - Høyre aller mest. Valgets store seierherre var Frp, som økte sin oppslutning med 8,5 prosentpoeng til 12,2 prosent.²⁴²

En rekke nedleggelse og omstillinger innenfor den statlige delen av industrien skapte uro utover i stortingsperioden. Kongsberg Våpenfabrikk hadde havnet i store økonomiske problemer, og i 1987 ble deler av virksomheten solgt til private. Jernverket i Mo i Rana gikk gjennom flere kriser på 1970- og 1980-tallet med kostbare statlige redningsaksjoner. Fra 1988 ble det iverksatt en drastisk «slanking» der virksomheten ble kraftig redusert og deler av bedriften solgt ut til private. Statsbedriften Horten verft ble avviklet i 1986, Norsk Koksverk A/S i 1988. Det gamle aluminiumsverket i Tyssedal ble nedlagt, for siden å gjenoppstå som ilmenittverk. Bergverksdriften i Sulitjelma ble avviklet i 1987. Verst stormet det likevel rundt treforedlingsbedriften Tofte i Buskerud, som i praksis var konkurs før

---

²⁴⁰ Kronikk av Johs. Thue i Bergens Tidende 19. august 2005. Thue er tidligere førsteamanuensis ved Sogn og Fjordane distriktshøgskule og jobber i dag som frilansjournalist og forfatter.

²⁴¹ Furre (1996) side 428.

²⁴² Nyhamar (1990) side 527-528.

oppstarten i 1981.²⁴³

Den tøffe innstramningspolitikken som Arbeiderpartiet hadde ført for å motvirke den økonomiske krisen i 1986 og 1987 ble videreført også i 1988. Utover i perioden vokste arbeidsledigheten kraftig, og vinteren 1988/1989 var den økende ledigheten i fokus i den politiske debatten. Mens snittledigheten var nede i 32.391 i 1987, var den steget til 82.911 helt ledige personer to år senere.²⁴⁴ For å øke sysselsettingen la regjeringen opp til et mindre stramt statsbudsjett for 1989, og økt satsing på arbeidsmarkedstiltak. Da ledigheten fortsatte å øke sterkere enn ventet, ble satsingen på slike tiltak ytterligere styrket i januar. I februar ble sysselsettingstiltaket «Arbeid for trygd» satt i verk.²⁴⁵

Den høye arbeidsledigheten satte naturlig nok kraftig preg på landsmøtet 2. til 5. mars 1989 som ble holdt på SAS-hotellet i Oslo. Gro Harlem Brundtland beskriver stemningen på møtet slik i sin memoarbok «Dramatiske år 1986-1996»: «Den såkalte frihetsdebatten vet jeg jo har skapt nye spenninger og mistenksomhet. Verre enn det, hos noen en følelse av å være sviktet av sine egne. Særlig gjelder det for deler av fagbevegelsen.»²⁴⁶

Vi har sett i de forrige kapitlene at nyorienteringen av Arbeiderpartiets politikk som fant sted i forbindelse med frihetskampanjen og landsmøtet i 1987 ble godtatt av partiet med overraskende liten intern opposisjon. I dette kapitlet vil jeg undersøke om slike protester mot omleggingen av partiets politikk kom tydeligere til uttrykk i 1988 og 1989 enn de hadde gjort i årene før.

Arne Strand, som var statssekretær med ansvar for presse og informasjon på Statsministerens kontor i perioden 1987 til 1989, mener omleggingen av Arbeiderpartiets økonomiske politikk som ble startet i 1985 ble reversert fra 1988 og utover på grunn av misnøyen med den økende ledigheten: «Etter det første forsøket på å markedstilpasse politikken, ble politikken lagt om igjen for å komme ledigheten i forkjøpet. Gunnar Berge, som var finansminister den gangen, la om budsjettpolitikken, to ganger i året nesten, nettopp fordi ledigheten steg opp mot 100.000 fram mot valget i 89. Så dette moderniseringsforsøket ble stanset av opplegg for å få ned ledigheten. Regjeringen begynte å bruke penger igjen, som i en mer gammeldags motkonjunkturpolitikk.»²⁴⁷

I dette kapitlet vil jeg undersøke om det er riktig å snakke om en slik tilbakevedning til en mer tradisjonell økonomisk politikk i 1988 og 1989. Bar arbeidsprogrammet vedtatt i 1989 preg av en slik boomerangeffekt, og ga debattene på landsmøtet i 1989 uttrykk for

---

²⁴³ Furre (1996) side 446-447.

²⁴⁴ Statistisk årbok 2000, tabell 252: Helt arbeidsledige, etter kjønn.

²⁴⁵ Hefte «Gjennom krise til ny vekst - 1000 dager» om Arbeiderpartiets tid i regjering 1986-1989 side 22-24. Gjerholm grafisk a.s. Oslo 1989.

²⁴⁶ Brundtland (1998) side 180.

²⁴⁷ Intervju med Arne Strand 12. mars 2004, side 2 i det transkriberte intervjuet.

dette? Eller var arbeidsprogrammet fra 1989 like sterkt inspirert av retorikken fra frihetskampanjen som valgmanifestet fra 1987?

7.2 Arbeidsløsheten tilbake i fokus i arbeidsprogrammet

Arbeidsprogrammet «Krav til innsats for felles framtid» fra 1989 satte ny rekord i antall sider og var til og med lengre enn det svært detaljerte 1985-programmet.²⁴⁸ Grunnet lite kildemateriale om programkomiteens arbeid i perioden 1986-1989, vil jeg i hovedsak bygge dette kapittelet på den endelige versjonen av arbeidsprogrammet fra 1989, landsmøteprotokollen fra 1989 og muntlige kilder.²⁴⁹

Da landsmøtet i 1989 åpnet, hadde Norge i følge de siste beregningene 130.000 arbeidsledige. Arbeidsløsheten var tilbake i fokus også i det nye arbeidsprogrammet, og full sysselsetting ble satt opp som hovedmål. På denne måten hadde programmet fra 1989 mer til felles med det forrige arbeidsprogrammet fra 1985 enn valgmanifestet fra 1987. Men virkemidlene som ble skissert for å få bukt med den stigende ledigheten var mindre aktive enn det som var tilfellet i perioden 1981-1985. I stedet for at staten skulle gå inn direkte og finansiere opprettelsen av nye arbeidsplasser eller stimulere enkelt næringer, vektla man nå indirekte virkemidler som å få til balanse i utenriksregnskapet og holde inflasjonen lav som den beste kuren mot høy ledighet.

Den økonomiske rammen ble trukket opp langt strammere enn hva som var tilfellet i 1985. Mens grunntonen den gangen var «vi har råd til...» var «vi må prioritere» et mantra i 1989-programmet. Viljen til å øke de offentlige budsjettene var imidlertid sterkere i 1989 enn i kriseårene 1986 og 1987. Finansminister og påtroppende nestleder Gunnar Berge sa i sin innledning på landsmøtet: «Det legges opp til kraftig vekst i investeringene både i offentlig sektor og i næringslivet».²⁵⁰

En del av tankegodset fra frihetskampanjen og valgmanifestet fra 1987 var tatt med videre i det nye arbeidsprogrammet, men framsto i en noe moderert form. Betoningen av valgfrihet og fleksibilitet for den enkelte var beholdt, blant annet med fokus på lengre åpningstider. Programmet inneholdt mye om omorganisering og effektivisering av offentlig sektor, men byråkratikritikken var tonet ned sammenlignet med tidligere år. Det ble lagt mer vekt på å trekke med de ansattes organisasjoner i arbeidet enn man hadde gjort i 1987.

Når det gjaldt eierskapsformer inneholdt programmet en sterk vektlegging av samvirkeløsninger og kooperative modeller: «Samvirkeløsninger er god sosialdemokratisk tradisjon. Arbeiderbevegelsen var tidligere drivkraften bak samvirketiltak på en rekke

---

²⁴⁸ Arbeidsprogrammet fra 1989 var 70 sider langt, mens det foregående var på 66 sider.

²⁴⁹ Arbeiderbevegelsens arkiv har overtatt Arbeiderpartiets arkiver for perioden 1986-1989, men har som tidligere nevnt ikke rukket å systematisere disse. Jeg har derfor vært avhengig av velvillige arkivmedarbeidere for å spore opp noen av dokumentene fra denne perioden.

²⁵⁰ Landsmøteprotokollen 1989 side 18.

områder. Vi vil hente fram igjen denne tradisjonen».²⁵¹

Kompromisset om grensedragningen mellom offentlig og privat sektor som ble formulert etter mye debatt på landsmøtet i 1987, ble beholdt nesten ordrett i programmet fra 1989: «Oppgavene som en gang har vært offentlige, trenger ikke alltid være det. På samme måte som heller ikke private oppgaver for alltid må løses privat. Valget mellom offentlig eller privat drift må gjøres ut fra den driftsform som best tjener brukernes interesser. Mange oppgaver kan og må løses utenom offentlige budsjetter eller gjennom et samarbeid mellom offentlige og private krefter.»²⁵² Programmet inneholdt veldig lite om statlig eierskap og utøvelsen av dette, bare et helt vagt punkt.²⁵³

Kloke av skade valgte Arbeiderpartiet langt mindre konkrete og forpliktende formuleringer i det nye programmet enn i 1985 når det gjaldt utbygging av ulike velferdsordninger. Thorbjørn Jagland, som var partisekretær fra 1987 til 1992, karakteriserer den såkalte «velgergarantien» fra stortingsvalget i 1985 som «et konstant problem i regjeringsposisjon».²⁵⁴ Det var en helt bevisst vurdering å unngå å havne i en slik situasjon igjen. I et notat til medlemmene i programkomiteen skrev komitéleder Siri Bjerke: «Vi bør unngå å lage et «løfteprogram». Vi bør i størst mulig grad unngå programfesting av måltall. Slike programmer virker ikke troverdige selv om de er konkrete.»²⁵⁵

7.3 Aktørene i programarbeidet i 1989

7.3.1 «Mye generell surhet og frustrasjon»

Det åpne opprøret kom aldri på landsmøtet i 1987, men i året etterpå bygde misnøyen seg opp i partiet og fagbevegelsen. Jostein Nyhamar skriver at mange mente kompromisslinja regjeringen la seg på bidro til å viske ut partiets profil.²⁵⁶ Dette kom blant annet til uttrykk under organisasjonskampanjen «Åpent parti». Et notat som åpenbart ikke var ment for allmennheten gir et godt innblikk i frustrasjonen på grasrota utover i Gro Harlem Brundtlands andre regjeringsperiode. Notatet summerte opp inntrykket fra kontaktmøtene som hadde vært holdt ute i kommunepartiene fram til midten av mai 1988.²⁵⁷ Her het det blant annet: «De fleste møtene har vært arrangert i tradisjonelle former med gamle arbeidetsanger. Av rapportene ser det ut til å ha vært mye generell surhet og frustrasjon ute og gått.» På en

---

²⁵¹ Ibid. side 36.

²⁵² Ibid. side 35-36.

²⁵³ Ibid. side 15: «Arbeiderpartiet vil (...) Legge forholdet til rette for en effektiv organisering av virksomhet som staten eier helt eller delvis.»

²⁵⁴ Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006, side 6 i det transkriberte intervjuet.

²⁵⁵ Notat fra Siri Bjerke til medlemmene i programkomiteen 18. mai 1987, unummerert boks merket «Org.arb./prog.arb 1987-1988», Arb.ark.

²⁵⁶ Nyhamar (1990) side 517.

²⁵⁷ Notat signert «TAR» datert 18. mai 1988. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb. ark. Den eneste ansatte med disse initialene var på dette tidspunktet Torgunn Aas Reggestad.

del av møtene hadde det vært en «aggressiv holdning til partiet og partikontoret».²⁵⁸

Ankepunktene som ble trukket fram var blant annet at de sentrale politikerne snakket et språk vanlige folk ikke forsto, at folk på grasrota følte seg overkjørt og «klubbet ned» av toppledelsen og at informasjonen var for dårlig. Men også regjeringens politikk fikk gjennomgå. Det ble ramset opp tjue punkter der folk ute i kommunepartiene var spesielt misfornøyde. Blant disse punktene finner vi blant annet:

- Regjeringen fører ikke Ap-politikk. Den kompromisser alt for mye.
- Det bør gripes sterkere inn overfor kapitalkreftene. Bankene får alt for fritt

spillerom. Økonomisk kriminalitet blir ikke straffet hardt nok.

- Renta er for høy! Det er svært uheldig at finansministeren gjentatte ganger lover rentenedgang snart, uten at noe skjer.

- Støtte til innstramningspolitikken, men det må arbeides mer med fordelinga.²⁵⁹

Frustrasjonen dreide seg altså først og fremst om regjeringens praktiske politikk. Men på landsmøtet i 1989 fikk også programpolitikken gjennomgå.

7.3.2 Stormløp på landsmøtet

Jostein Nyhamar mener den kraftige økningen i arbeidsledigheten fra 1988 og utover var et resultat av Brundtland-regjeringens innstramningspolitikk: «Det er ingen tvil om at ledigheten var et produkt av innstramningstiltakene. Regjeringen betalte for en sunnere økonomi med økt arbeidsledighet. Og den gjorde det med åpne øyne. Den visste selvsagt at innstramningen ville gå utover sysselsettingen», framholder han i sjette bind av Arbeiderbevegelsens historie.²⁶⁰ Referatet fra debattene på landsmøtet i 1989 tyder på at denne oppfatningen var utbredt også blant delegatene, og at misstemningen som hadde ulmet i partiet nå kom opp til overflaten. Til tross for fokuset på full sysselsetting i utkastet til arbeidsprogram og en ny tiltakspakke som ble lagt fram på landsmøtet, måtte regjeringen tåle kross kritikk for den høye arbeidsledigheten. Gjennomgangstonen var at situasjonen ville vært verre med en Høyre-regjering, men at man måtte kunne forvente seg en langt mer offensiv politikk for å skape og bevare arbeidsplasser med Arbeiderpartiet i posisjon. Flere delegater etterlyste en mer aktiv industripolitikk framfor omstilling og effektivisering. Det kom oppfordringer om å sette i gang større virksomhet innenfor en del bransjer og framskynde vedtatte offentlige bygge- og investeringsprosjekter. Mange mente i likhet med Nyhamar at innstramningspolitikken som Brundtland II-regjeringen hadde satt i verk etter maktskiftet i mai 1986 var gått for langt, og at kostnadene i form av økt ledighet var blitt for høye. Øyvind Hvattum fra Akershus sa det slik: «Kamerater, det er med beklagelse jeg må

---

²⁵⁸ Ibid. side 1.

²⁵⁹ Ibid. side 3-4.

²⁶⁰ Nyhamar (1990) side 512.

registrere - så langt har Arbeiderpartiets økonomiske politikk brakt arbeidsledighet til Norge. Eller sagt på en annen måte, den har gjeninnført massearbeidsledigheten i vårt land. Arbeid for alle har vært og bør fortsatt være et overordnet mål. Og hvis vi rigger oss til med overordnede mål så må jo en del andre mål bli underordnet og da spør det om ikke handelsbalansen med utlandet må være underlagt vårt overordnede mål, nemlig arbeid for alle. Ja, det spør om ikke også inflasjonen må underlegges et overordnet mål hvis vi ønsker å ha det som et overordnet mål.»²⁶¹

Også regjeringens rentepolitikk fikk gjennomgå. Svein Fjeldheim, Rogaland, mente for eksempel at rentenedsettelsen gikk for sakte: «Og jeg må da si, finansminister, at store deler av den norske befolkning ville sette overmåte stor pris på om du går sterkere tilverks og styrer bankene til en raskere rentenedsettelse.»²⁶² Også i forkant av landsmøtet var det kommet kritikk mot avsnittet om rente- og kredittpolitikk i utkastet til arbeidsprogram. I et brev til programkomiteen skrev kommunal- og arbeidsminister Kjell Borgen at han ikke synes det var riktig å fraskrive seg muligheten til å regulere rentenivået: «Den siste tida har vist at det langt fra alltid er «regjeringens generelle politikk og konkurransen i finansmarkedet» som styrer renten. Formuleringene i programutkastet har en altfor markedsrettet form.»²⁶³

Ellen Stensrud fra Oslo mente arbeidsprogrammet manglet helhetlige industripolitiske linjer. Hun var sterkt kritisk til nedleggelsen av Spigerverket i Nydalen i Oslo, og spurte om regjeringen ville la de ansatte her gå rett ut i arbeidsløshet eller om de hadde noen plan for alternativ sysselsetting.²⁶⁴

Flere av talerne etterlyste en mer offensiv politikk både når det gjaldt statsbedrifter og statsbanker. Peter K. Jacobsen fra Rogaland ønsket at «vanlige kvinner og menn kan få løst alle sine økonomiske behov gjennom statsbanker.»²⁶⁵ Reidun Gravdahl fra Oppland tok til orde for en mer offensiv eierskapspolitikk der staten forpliktet seg til å vise ansvar og la mest mulig av overskuddet bli igjen i de statseide bedriftene. «Et arbeidsprogram for Arbeiderpartiet bør inneholde mer om statsbedriftene enn det som er tilfellet. Vi som arbeider aktivt med industripolitikk på grasrotplan, ble skuffet over all den forvirring og uklarhet som preger dette kapitlet i arbeidsprogrammet.», sa hun.²⁶⁶

Den kraftige misnøyen på landsmøtet med den økonomiske politikken og innsatsen for å bekjempe arbeidsledigheten ga seg imidlertid i overraskende liten grad uttrykk i konkrete debatter knyttet til innholdet i det nye arbeidsprogrammet. Formuleringen om renta som statsråd Borgen oppfattet som «altfor markedsrettet» ble for eksempel beholdt uten noe

---

²⁶¹ Landsmøteprotokollen 1989 side 65.

²⁶² Ibid. side 37.

²⁶³ Brev fra Kjell Borgen til programkomiteen datert 2. august 1988. Unummerert boks merket «org.arb/prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

²⁶⁴ Landsmøteprotokollen 1989 side 67.

²⁶⁵ Ibid. side 277.

endringsforslag eller avstemning.

I motsetning til på landsmøtet i 1987 var det ingen debatt om grensedragningen mellom privat og offentlig sektor i 1989. Det virker som om landsmøtedelegatene i 1989 oppfattet det som sto i arbeidsprogrammet om privat og offentlig sektor som lite kontroversielt. Den konkrete grensetvisten som utløste den mer prinsipielle debatten på landsmøtet i 1987 gikk på private barnehager, og denne var løst en gang for alle.

Debatten om velferd på landsmøtet i 1989 gikk ikke på effektivisering, organisering og skillet mellom offentlig/privat som i 1987, men på konkrete velferdsreformer. En av de mest opphetede ordskiftene på 1989-møtet handlet om utbygging av tilbud for barn etter skoletid - det som skulle bli SFO - og hvorvidt denne skulle finansieres med foreldrebetaling eller ikke.

7.3.3 Ledelsen forsvarer seg

Gro Harlem Brundtland tok opp igjen retorikken fra frihetskampanjen om behovet for mer fleksibel arbeidstid i sin landsmøtetale. Hennes perspektiv var småbarnsforeldrenes: For å få deres hverdag til å gå opp, måtte velferdsstaten reformeres. Skoledagen for de minste barna måtte forlenges, og det måtte utvikles fritidstilbud til dem i skolens regi. Arbeidstiden skulle gjøres mer fleksibel. Dette kunne igjen bidra til å gi lengre åpningstider innenfor ulike tjenestetilbud, og dermed bedre ressursutnyttelse.

Generelt bar talen hennes preg av en pragmatisk, resultatorientert tilnærming. Hun gikk hardt ut mot profesjonsstriden innenfor ulike sektorer. Dette kan oppfattes som et spark til fagbevegelsen: «Også i eldreomsorgen må vi satse på samarbeid og være langt mindre opptatt av hvor grensene går for hva de forskjellige yrkesgrupper skal gjøre. Det der må være gripende kjedelig å ha som felt å være opptatt av.»²⁶⁷ Brundtland forteller også om en episode der hun som innlagt på Rikshospitalet «hadde så revolusjonær ånd» at hun gikk inn i et vaskekott, fant fram kostene og vasket toalettet da ingen så det. «Det er da slik at det profesjonsdelte samfunn ikke må få lov til å hindre oss. Det er barna, det er de eldre, det er oss alle som står i sentrum.», fortsatte hun. Når det gjaldt arbeidsløsheten, som var det temaet som opptok landsmøtedeltagerne mest, hadde Brundtland lite å melde. Dette feltet overlot hun til finansminister Gunnar Berge.

Berge innledet for landsmøtet om kapittel to og tre i arbeidsprogrammet, altså kapitlene om økonomisk politikk og sysselsetting. Han forsvarte linjen som var ført siden regjeringsskiftet i 1986, og holdt fast ved at det var nødvendig å stramme inn i den offentlige pengebruken for å hindre arbeidsløshet. Berge argumenterte for at den

---

²⁶⁶ Ibid. side 288.

²⁶⁷ Ibid. side 247.

økonomiske planen regjeringen hadde fulgt hadde vært vellykket, og at man hadde «styrt norsk økonomi inn på tryggere grunn».²⁶⁸ Berge sa at en tiltakspakke mot arbeidsløshet som regjeringen la fram på landsmøtet skulle skaffe mellom 30.000 og 35.000 mennesker utdanning eller arbeid. Dette karakteriserte han som «Den mest omfattende sysselsettingspakken som noen gang er lagt fram i dette land».²⁶⁹

Partisekretær Thorbjørn Jaglands mest sentrale bidrag på dette landsmøtet, gikk på forholdet til fagbevegelsen. Jagland hadde allerede ved lanseringen av organisasjonskampanjen «Åpent parti» i oktober 1987 tatt initiativ til debatt om det kollektive medlemskapet fortsatt fungerte etter hensikten.²⁷⁰ Hans forslag til en endring av denne ordningen falt imidlertid på landsmøtet.²⁷¹

7.4 Konklusjon: Svak pendelsvingning i den økonomiske politikken

Landsmøtet i 1989 var ikke et nyskapende politisk verksted på samme måte som i 1987. Den påtroppende nestlederen Thorbjørn Berntsen sa det slik: «I visse politiske miljøer, så har det vært en interesse for å diskutere hvor mange politiske kyr Arbeiderpartiet skulle slakte på dette landsmøtet. Jeg vil si: Vi har ikke slaktet noen kyr, vi har gitt noen av de mest hellige prinsipper som arbeiderbevegelsen har stått for i all sin tid nytt liv, og vi har slått fast at det bare er fellesskapsløsninger som duger.»²⁷²

Men til tross for at landsmøtet i 1989 ikke sto for en like omfattende kursendring i partiets profil som man hadde gjennomført to år tidligere, var dette landsmøtet mer turbulent enn landsmøtet i 1987, både når det gjaldt debatt om politiske saker og personstrid.²⁷³ Kan den krasse kritikken mot partiledelsen og regjeringen på landsmøtet i 1989 være uttrykk for en forsinket reaksjon på det nye budskapet som ledelsen introduserte gjennom frihetskampanjen og landsmøtet i 1987?

---

²⁶⁸ Ibid. side 15.

²⁶⁹ Ibid. side 18. Innholdet i denne tiltakspakken er ikke referert i landsmøteprotokollen, og jeg har ikke funnet den i Arbeiderbevegelsens arkiv.

²⁷⁰ «Åpent parti - foredragsdisposisjon» fra Thorbjørn Jagland, unummerert boks merket «1987-1988», Arb.ark.

²⁷¹ Landsmøteprotokollen 1989 side 300: I utkastet til organisasjonsprogram som skulle behandles på landsmøtet i 1989 var det foreslått å kreve medlemslister med navn av foreninger som ble kollektive medlemmer av Arbeiderpartiet. Mange oppfattet dette som en innsnevring av det kollektive medlemskapet og en svekkelse av det faglig-politiske samarbeidet, og tok til motmæle. I redaksjonskomiteen stemte et flertall på åtte for Jaglands forslag til nyordning, mens et mindretall på tre ville beholde adgangen til kollektivt medlemskap som det var. Mindretallets forslag om å beholde det kollektive medlemskapet som det var vant med overveldende flertall under avstemningen.

²⁷² Ibid. side 252.

²⁷³ Ibid. side 318-340: Striden sto om nestledervervet. Einar Førde skulle gå av etter åtte år, og partiet var delt på midten om hvem som burde overta. Som et kompromiss foreslo valgkomiteen, ledet av LO-leder Leif Haraldseth, å endre vedtektene og velge to nestledere: Gunnar Berge og Thorbjørn Berntsen. Det ble en opphetet debatt om hvorvidt det var riktig å ha to nestledere og om forslaget til vedtektsendring var fremmet i henhold til fristene. Men under formalitetsdebatten var nestlederstriden en manifestasjon av striden som ulmet i partiet om den økonomiske politikken: Høyresiden ønsket seg Gunnar Berge, mens Thorbjørn Berntsen var de radikales favoritt. Det endte med at valgkomiteen fikk gjennom sitt forslag, og at begge de to nestlederkandidatene ble valgt.

Vi har sett at møtene som ble holdt i forbindelse med organisasjonskampanjen «Åpent parti» våren 1988 avdekket kraftig misnøye med ledelsen, både når det gjaldt form og innhold i politikken. At protestene mot omleggingen av partiets politikk kom først etter landsmøtet i 1987, kan forklares av to ulike forhold: 1) Den raskt voksende arbeidsløsheten ble oppfattet som et resultat av innstramningspolitikken, og indirekte som en konsekvens av den nye politiske kursen som ble staket ut i perioden 1985-1987. 2) På landsmøtet i 1987 hadde Arbeiderpartiet sittet under ett år med regjeringsmakten etter en lang periode i opposisjon. I 1989 hadde Brundtland II-regjeringen fått to år til på baken, og regjeringsslitastjen i partiet var økt. Kanskje var viljen til å stille seg lojalt bak regjeringen blitt mindre som følge av dette.

Jeg mener imidlertid det er for enkelt å tolke grunnplanets stormløp mot ledelsen på landsmøtet i 1989 bare som en forsinket reaksjon på budskapet i frihetskampanjen. Det fotfolket i Arbeiderpartiet etterspurte i 1989, gikk først og fremst på mer aktive virkemidler for å sikre full sysselsetting, en mer ekspansiv finanspolitikk i krisetider, at renta burde være politisk styrt og at statsbedrifter og statsbanker burde ha en mer sentral rolle i Arbeiderpartiets politikk og programmer. Nyorienteringen som kom med frihetskampanjen dreide seg ikke først og fremst om økonomisk politikk. Det viktigste den brakte med seg var et nytt fokus på enkeltindividet, en mer liberal holdning til åpningstider og arbeidstider og en mer pragmatisk tilnærming til privat tjenesteproduksjon. Profilendringen på disse områdene ble i liten grad kritisert på landsmøtet i 1989.

Parallelt med endringene som frihetskampanjen førte med seg, ble det som vi har sett gjennomført en massiv omlegging av den praktiske, økonomiske politikken etter at Gro Harlem Brundtland overtok regjeringskontorene i mai 1986. Heller ikke denne endringen var gjenspeilet i det gjeldende arbeidsprogrammet vedtatt i 1985. Rekkevidden omleggingen av den økonomiske politikken hadde, ble spesielt tydelig da arbeidsløsheten økte kraftig i 1988. Arbeid til alle hadde siden Arbeiderpartiet ble dannet vært dets kanskje aller mest sentrale mål. Det er derfor lett å forstå at en raskt stigende arbeidsløshet mens Arbeiderpartiet satt ved makten - som mange til og med mente skyldtes partiets egen politikk - var umulig å godta for grunnfjellet i partiet. Også andre deler av den praktiske politikken som Brundtland II-regjeringen førte var omstridt i partiet. Nedlegging og omstilling i den statlige industrien og lønnsreguleringsloven er eksempler på dette.²⁷⁴ Frihetskampanjen, omleggingen av den økonomiske politikken og økende arbeidsløshet kan til sammen ha bidratt til at tillitsvalgte i Arbeiderpartiet ikke lenger kjente igjen partiets politikk og at det kokte over på landsmøtet i

---

²⁷⁴ Nyhamar (1990) side 510: Inntektsreguleringsloven ble innført i mars 1988. Den satte forbud mot å gi og motta lønnsøkninger. Det ble også satt begrensninger på styrehonorarer og forbud mot å øke aksjeutbyttet utover det som hadde vært vanlig de siste årene. Lønnsloven ble møtt med kraftige protester på grunnplanet i fagbevegelsen. Den gjaldt i to år.

1989.

Men selv om ordvekslingen var opphetet, ga debatten på landsmøtet seg i liten grad uttrykk i endringsforslag til arbeidsprogrammet og avstemninger i salen. I den økonomiske politikken kan landsmøtet i 1989 betraktes som en svak pendelsvingning tilbake mot en mer tradisjonell kurs enn det partiet hadde stått for i perioden 1985-1988. Spesielt gjaldt dette åpningen for en mer ekspansiv politikk for å skape ny vekst i økonomien. Men hoveddelen av budskapet fra frihetskampanjen lå fast. På landsmøtet i 1989 ble mange av de nye tankene som ble lansert av ledelsen i taler og debatthefter i perioden 1985-1988 og som var fanget opp i valgmanifestet fra 1987 gjentatt i programform. Elementer i den nye politiske profilen som ble programfestet i 1989, var blant annet behovet for lengre åpningstider og mer fleksible arbeidstider, grensedragningen mellom offentlig og private oppgaver der man åpnet for et mer omfattende privat engasjement enn tidligere og deler av budskapet om effektivisering og avbyråkratisering av offentlig sektor. Den selvkritiske delen av denne retorikken var imidlertid noe dempet i forhold til de seneste årene.

Stortingsvalget i 1989 ble et dundrende nederlag for Arbeiderpartiet. Oppslutningen på 34,3 prosent var den til da dårligste siden andre verdenskrig. Mange av de tidligere Ap-velgerne forsvant til Sosialistisk Venstreparti, som nesten doblet sin stemmeandel siden 1985-valget. Fløypartiene SV og Frp var valgets store vinnere.²⁷⁵ Aps valgnederlag førte til at Høyres Jan P. Syse dannet ny regjering sammen med KrF og Senterpartiet. Med deres maktovertagelse og overgangen til 1990-tallet avsluttes også min oppgave.

Kapittel 8 Avslutning: Nyorientering med to klare brudd

8.1 Hva besto nyorienteringen av?

I innledningen stilte jeg spørsmålet: «I hvilken grad kan vi snakke om en nyorientering i Arbeiderpartiets politiske profil på 1980-tallet, på hvilke felter gjorde den seg gjeldende, og når skjedde de mest avgjørende endringene? Hvilke miljøer og enkeltpersoner framsto som pådrivere og bremser i prosessen? Hva var årsaken til at Arbeiderpartiet justerte kursen på dette tidspunktet?»

Oppgaven har vist at vi i stor grad kan snakke om en nyorientering i Aps politiske profil på 1980-tallet. Hovedbildet er en dreining bort fra det som gjerne oppfattes som tradisjonell venstresidepolitikk til en mer sentrumspreget profil.

---

²⁷⁵ Furre (1996) side 429 og 503-504

Men utviklingen hadde preg av en pendelbevegelse: Mens programvedtakene i 1981 representerte en tydelig dreining mot sentrum, vendte partiet tilbake til mer tradisjonell venstrepolitikk etter valgnederlaget samme år. Fra 1985 vendte kursen tilbake mot sentrum igjen. Disse funnene gjør at jeg mener forestillingen i litteraturen om nyorienteringen på 1980-tallet som en lineær utvikling er feil. Det er riktigere å snakke om en prosess med to klare brudd.

Programprosessen i 1981 førte til en klar dreining av Arbeiderpartiets profil på flere områder. I det nye prinsippprogrammet gikk partiet bort fra målsetningen om å jobbe for «et sosialistisk samfunn». Ordet «planøkonomi» ble luket ut av partiets programmer, og partiet tok ikke lenger til orde for samfunnsmessig styring med produksjonsmidlene. Arbeidsprogrammet fra 1981 vektla betydningen av statlig eide selskaper svakere enn tidligere. Direkte virkemidler for å opprette arbeidsplasser ble erstattet av indirekte. Langtidsprogrammet som ble lagt fram av Brundtland I-regjeringen i april 1981 inneholdt formuleringer om lengre åpningstider, mer individuelt tilpasset arbeidstid og effektivisering og avbyråkratisering av offentlig sektor som pekte klart fram mot budskapet i frihetskampanjen som ble lansert i 1985.

Etter at Arbeiderpartiet måtte gi fra seg regjeringsmakten høsten 1981, skjedde det en klar pendelsvingning i retning av en mer tradisjonell profil. Denne vil jeg peke ut som det første bruddet i nyorienteringsprosessen. Størst var endringen som vi har sett i den økonomiske politikken. Mens partiet i årene 1977 til 1981 hadde gitt opp motkonjunkturpolitikken, ble denne i opposisjonsårene 1981 til 1985 på ny hentet fram i partiets programmer. Arbeiderpartiet lanserte omfattende løfter om nye velferdsreformer. Partiet viste få tegn til nytenkning når det gjaldt forholdet mellom individ og kollektiv eller stat og marked. Det tok et klart standpunkt mot privatisering. I arbeidsprogrammet fra 1985 ble det slått fast at det var naturlig at staten engasjerte seg direkte på eiersiden i virksomheter som jobbet med naturressurser som olje, gass, mineraler, vannkraft og trevirke.²⁷⁶

Det andre bruddet intraff høsten 1985, da Arbeiderpartiet lanserte frihetskampanjen. Denne kampanjen ble starten på den største og mest dyptgripende omleggingen på 1980-tallet. Arbeiderpartiet la i årene 1985-1987 om sin politikk i en mer individorientert retning. Mens partiet tidligere hadde definert «frihet» som fravær av økonomisk og sosial undertrykkelse som skulle sikres gjennom kollektive ordninger, ble frihetsbegrepet nå flyttet mer i retning av høyresidens fokus på enkeltindividets frihet på bekostning av kollektivet. Dette fikk store konsekvenser. Synet på åpningstider og regulering av arbeidstid ble liberalisert. Avbyråkratisering og effektivisering av offentlig sektor ble

vektlagt sterkere, og fikk en annen innretning enn byråkratiskepsisen på 1960- og 1970-tallet hadde hatt. Kritikken mot det offentlige byråkratiet fikk en skarpere tone.

Arbeiderpartiet ble samtidig mer pragmatisk innstilt til privat tjenesteproduksjon. Partiet gikk inn for å la organisasjoner og privatpersoner slippe til også når det gjaldt produksjon av velferdstjenester som barnehager og eldresentre. Det ble oppfordret til å tenke nytt om løsninger som lå mellom helt offentlig og helt privat drift. På landsmøtet i 1987 åpnet partiet for å slippe private til der ikke spesielle hensyn talte for offentlig drift. Generelt representerte frihetskampanjen også et ønske om å framstå som nyskapende og ta et oppgjør med tidligere tenkning som vi ikke finner igjen tidligere på 1980-tallet.

Løftene om omfattende utvidelser av velferdsstaten ble trukket tilbake i forbindelse med frihetskampanjen. Arbeiderpartiet annonserte at fokus i årene framover ville være på velferdsstatens form og kvalitet, ikke på utvidelse av tjenestetilbudet. Dette var et varsel om omleggingen av den økonomiske politikken som kom i frihetskampanjens kjølvann. Da Arbeiderpartiet overtok regjeringsmakten i mai 1986, førte regjeringen fra første dag en svært stram finanspolitikk - stikk i strid med hva partiet hadde lagt opp til i sine programmer fra 1981-1985. På landsmøtet i 1987 ble denne nye linjen i finanspolitikken også programfestet.

I forbindelse med programbehandlingen og landsmøtet i 1989 ser vi en svak pendelsvingning tilbake til en mer tradisjonell, ekspansiv økonomisk politikk. Dette tilbakeslaget gjaldt imidlertid ikke de temaene frihetskampanjen berørte: forholdet mellom individ, marked og samfunn. Etersom min oppgave bare tar for seg tidsperioden fram til og med landsmøtet i 1989, gir den heller ikke grunnlag for å si hvor sterkt og varig dette omslaget var.

8.2 Pådrivere og bremser i nyorienteringen

Oppgaven har vist at nyorienteringen i Arbeiderpartiet på 1980-tallet var en toppstyrt prosess, med partiledelsen som den fremste drivkraften. Den gir også grunnlag for refleksjoner rundt de mest sentrale enkeltpersonenes rolle. Jeg har ikke funnet spor etter noen klare konflikter i toppledelsen til Arbeiderpartiet knyttet til endringen av den politiske profilen. Men graden av initiativ og personlig engasjement varierer sterkt, og den varierer fra saksområde til saksområde.

Gro Harlem Brundtlands rolle i moderniseringen på 1980-tallet er som vi har sett omstridt. Østerberg og Nilsen mener at hennes inntreden i toppolitikken var helt avgjørende for nyorienteringen, mens Nyhamar mener hun spilte rollen som en «politikken administrasjonssjef». Mitt materiale viser at Gro Harlem Brundtland til tross for at hun var

---

²⁷⁶ Arbeidsprogrammet 1985 side 11.

partileder og statsminister i store deler av perioden ikke framstår som den mest sentrale personen i fornyelsesarbeidet. Mens Brundtland var en pioner når det gjaldt likestilling og miljøvern, lot hun andre gå i front i debatten om økonomisk politikk og grensene mellom stat og marked. Enkelte områder skilte seg imidlertid ut: Brundtland deltok aktivt i ordsiftet om avbyråkratisering og effektivisering i offentlig sektor. Også når det gjaldt en mer fleksibel arbeidstid og lengre åpningstider i privat og offentlig sektor, viste hun et personlig engasjement. Dette kan sees i sammenheng med Brundtlands likestillingsarbeid: Lengre åpningstider og større muligheter for individuell tilpasning av arbeidstiden var for henne sentrale virkemidler for å forenkle hverdagen til yrkesaktive småbarnsmødre. Dette var en gruppe hun naturlig nok identifiserte seg sterkt med.

Om Brundtland selv ikke var den sentrale drivkraften i moderniseringen av Arbeiderpartiets syn på staten, bidro hun indirekte sterkt ved valgene hun tok om hvilke personer som skulle ha sentrale posisjoner og hvem hun rådførte seg med. Einar Førde og Thorbjørn Jagland var på 1980-tallet to av hennes mest sentrale støttespillere. Det er ingenting som tydet på at Brundtland forsøkte å dempe deres moderniseringsiver. Under Gro Harlem Brundtlands styre kan vi dessuten se klare tendenser til at nye grupper ble trukket med i utformingen av partiets politikk, og at de tradisjonelle partirådslagene ble byttet ut med råd hentet fra andre miljøer. Et eksempel er det tunge økonomisk-politiske utvalget, som bidro sterkt i programarbeidet. Utvalget besto i stor grad av fagøkonomer, som var rekruttert utenfor de tradisjonelle partikanalene. Et annet eksempel er måten universitetsmiljøene ble trukket inn i utformingen av frihetskampanjen gjennom det tidligere omtalte Skiphelle-seminaret.

Østerberg og Nilsens fremstilling av Gro Harlem Brundtland som den helt sentrale personen bak fornyelsen er ikke riktig. Men Nyhamar har heller ikke helt rett når han reduserer Brundtland til en ren «administrasjonssjef». På avgrensede områder, spesielt når det gjaldt modernisering og effektivisering av offentlig sektor, var Brundtland en sentral pådriver.

Thorbjørn Jagland er lite omtalt i litteraturen om 1980-tallet. Dette kan ha sammenheng med at han som utredningssekretær og partisekretær ikke var så synlig utad. Jeg mener Jaglands rolle som fornyer av Arbeiderpartiets politikk i denne perioden er sterkt undervurdert. Vi har sett at Thorbjørn Jagland var den sentrale arkitekten bak frihetskampanjen som ble startet høsten 1985. Det var han som lanserte ideen om en «Aksjon frihet» og begrepet «sosialdemokratiets århundre», og kom med forslagene til hvordan kampanjen skulle fylles med innhold. Også på landsmøtet i 1987 spilte Jagland en sentral rolle. Politiske områder der Jagland hadde et spesielt sterkt engasjement, var ved siden av gjenerobring av frihetsbegrepet blant annet forholdet til fagbevegelsen og

fremhevingen av nye former for samvirkeløsninger og «den tredje sektor».

Sammenlignet med Einar Førde var Jagland i mindre grad en tilhenger av bruk av helprivate løsninger. Også fornyelse og effektivisering av offentlig sektor var et viktig tema for Jagland.

Mens Gro Harlem Brundtland hadde en praktisk og pragmatisk tilnærming til politikken, framstår Jaglands fokus som mer teoretisk og prinsipielt. Det er betegnende at det var Jagland som initierte debatten om frihetsbegrepet, mens Brundtlands fokus var å fylle debattene med praktisk innhold og relatere dem til folks hverdag.

Einar Førde blir i litteraturen trukket fram som den mest sentrale personen bak nyorienteringen på 1980-tallet.²⁷⁷ Spesielt blir hans tale på landsmøtet i 1987 mye omtalt. I mitt arbeid framstår Førde som den ledende fornyeren i to ulike perioder: Under arbeidet med nytt prinsippprogram fram mot landsmøtet i 1981, og under debatten om grensedragningen mellom stat og marked på landsmøtet i 1987. Førdes hovedfokus i debatten om prinsippprogrammet, var å endre formålsparagrafen der det sto at Arbeiderpartiets mål var «et sosialistisk samfunn». Her engasjerte Førde seg sterkt, og fikk sin vilje igjennom. I 1987 var det spesielt i debatten om privat og offentlig drift som Førde markerte seg. Han fikk landsmøtet med på et kompromiss som åpnet for privat drift på en rekke områder. Førde var altså den ledende personen bak de to store symboldebattene i 1981 og 1987. Men det er verdt å merke seg at han ikke spilte noen spesielt sentral rolle i forhold til frihetsdebatten fra 1985 og utover. Nyorienteringen som skjedde på landsmøtet i 1987 var i stor grad bygd på tankene som var lansert i forbindelse med denne.

Andre personer jeg har trukket fram markerte seg i enkeltdebatter og enkelte år, men framstår ikke som like sentrale drivkrefter gjennom hele perioden som det Førde, Jagland og Brundtland gjør. De som spesielt bør nevnes her, er Reiulf Steen, Per Kleppe, Gudmund Hernes og Siri Bjerke.

Jeg har hatt mulighet til å studere programkomiteenes arbeid med prinsipp- og arbeidsprogrammet fra 1981, valgmanifestet fra 1983 og arbeidsprogrammet fra 1985. Oppgaven viser at programkomiteene har fungert som pådrivere for nyorienteringen i partiet. Utkastene fra komiteene er gjennomgående mer sentrumspregede enn de endelige versjonene som er vedtatt på landsmøtene. Det virker som om programkomiteene fungerer som en slags «forlenget arm» for partiledelsen. Sammensetningen av utvalgene kan forklare dette. Personene som hadde de viktigste vervene hørte med til ledelsens nærmeste krets. Einar Førde, som ledet prinsippprogramkomiteen før landsmøtet i 1981, var for eksempel kirke- og undervisningsminister, og ble valgt til nestleder i 1981. Som sekretær hadde han med seg Ingjald Ørbeck Sørheim, som Gro Harlem Brundland valgte til sin politiske rådgiver

da hun dannet sin første regjering vinteren 1981. Arbeidsprogramkomiteen ble ledet av Reiulf Steen, som samtidig var leder i Arbeiderpartiet. Programarbeidet før landsmøtene i 1983 og 1985 ble ledet av partileder Gro Harlem Brundtland, med utredningssekretær Thorbjørn Jagland som komiteens sekretær.

Vi har sett at også arbeidet innad i programkomiteene har vært toppstyrt. Ledere, sekretærer og enkelte andre utvalgsmedlemmer var sentrale premissleverandører gjennom å levere notater om og disposisjoner for programmene, og sikret seg på denne måten kontroll over arbeidet.

Også de sentralstyreoppnevnte fagutvalgene har til dels fungert som pådrivere for nyorientering. Disse utvalgene hadde ikke en like tett tilknytning til de sentrale miljøene som programkomiteene. Men vi har sett at økonomisk-politisk utvalg, som spilte en spesielt viktig rolle som premissleverandør for programarbeidet, hadde en stor andel fagøkonomer. Dette kan ha bidratt til at deres innspill gikk i retning av en mer sentrumspreget profil. Andre utvalg, som det som jobbet med industripolitikk, forsøkte å dra politikken i en annen retning, og ønsket seg sterkere politisk styring og mer satsing på statsbedrifter.

Grasrota i partiet fungerte som en brems for nyorienteringen. I programprosessene var tendensen at komiteene la fram forslag med en «ny» profil: forsiktig offentlig pengebruk og formuleringer som tok til orde for en mer positiv holdning til markedstekning. De lokalt tillitsvalgte tok til orde for å dempe markedstenkningen og å gjøre programmene mer konkrete og forpliktende. Tydeligst er dette på landsmøtet i 1985, der grasrota fikk gjennomslag for et partiprogram som inneholdt tallfestede løfter om en kraftig utvidelse av velferdsstaten.

Til tross for denne tendensen, er det overraskende få spor etter en klar opposisjon eller venstreside i Arbeiderpartiet på 1980-tallet. På landsmøtet i 1987 var det noen spredte tilløp til protester mot frihetskampanjen og åpningen for å la private bygge barnehager. Landsmøtet i 1989 skiller seg likevel tydeligst ut. Her var en stor del av landsmøtedelegatene i opposisjon til ledelsen når det gjaldt omleggingen av den økonomiske politikken og det de oppfattet som manglende virkemidler mot den raskt økende arbeidsløsheten.

Også fagbevegelsen protesterte mot nyorienteringen. Dette er mest markant i forbindelse med frihetskampanjen. Både den sentrale LO-ledelsen og fagforbund som Handel og Kontor, Jern og Metall og Norsk Kommuneforbund satte seg på bakbeina i startfasen av kampanjen. På landsmøtet i 1987 markerte Liv Nilsson, daværende leder av Kommuneforbundet, seg sterkt som motstander av privat barnehagedrift og det nye forslaget til formulering om grensen mellom offentlig og privat drift.

---

²⁷⁷ Unntaket er Østeberg og Nilsen, som mener Gro Harlem Brundtlands inntreden i toppolitikken var avgjørende.

8.3 Hvorfor nye tanker på 1980-tallet?

Materialet gir til en viss grad grunnlag for å vurdere hvilke faktorer som har bidratt til nyorienteringen på 1980-tallet. Arbeiderpartiet hadde som vi har sett regjeringmakten sammenhengende fra oktober 1973 til oktober 1981, og fra mai 1986 til oktober 1989. Vi ser en viss tendens til at Arbeiderpartiets mest aktive nyorienteringsfaser sammenfalt med periodene Arbeiderpartiet var i posisjon, mens perioden med en mer tradisjonell profil stemte overens med årene partiet var i opposisjon. Tydeligst er dette i finanspolitikken, der partiet nesten over natten skiftet ut programmer som tok til orde for forsiktig bruk av offentlige midler med argumentasjon for en svært ekspansiv politikk etter regjeringsskiftet i 1981. Da Arbeiderpartiet igjen havnet i posisjon i mai 1986, begynte partiet på nytt å stramme inn og endret i 1987 sitt program i samsvar med dette.

Men skiftet fra opposisjon til posisjon kan ikke forklare den omfattende omleggingen av partiets profil som skjedde i forbindelse med frihetskampanjen. Denne ble som vi har sett initiert høsten 1985, mens partiet fremdeles var i opposisjon. Kan hende påvirkes den praktiske politikken mer av om partiet sitter med regjeringmakten eller er i opposisjon enn det den programmatisk politikken gjør. Her trengs det imidlertid mer forskning for å avdekke noen klar sammenheng.

Stortingets sammensetning under de ulike Arbeiderparti-regjeringene trekkes i litteraturen fram som en faktor som bidro til kursendringene. I årene 1977 til 1981 satt Arbeiderpartiet i mindretallsregjeringer, men kunne sikre flertall for sin politikk ved å få med seg SVs to mandater. I årene 1986-1989 hadde mindretallsregjeringen fra Arbeiderpartiet en langt vanskeligere parlamentarisk situasjon å forholde seg til. De tre tidligere regjeringspartiene Høyre, KrF og Senterpartiet hadde én stemme mer enn Arbeiderpartiet og SV til sammen. I tillegg hadde Frp to mandater. Dermed måtte Ap-regjeringen sikre seg stemmene fra minst et av mellompartiene for å få sin politikk gjennom.²⁷⁸ Dette kan ha bidratt til at partiet måtte legge seg på en mer kompromissvillig linje, blant annet i den økonomiske politikken, i denne perioden. Jostein Nyhamar legger vekt på denne forklaringsmodellen. Etter min mening var den parlamentariske situasjonen etter stortingsvalget i 1985 av stor betydning for den praktiske politikken Brundtland II-regjeringen førte, blant annet i forhold til offentlig pengebruk og virkemidler mot arbeidsløsheten. Men når det gjelder omleggingene som skjedde i den programmatisk politikken i forbindelse med frihetskampanjen, er Stortingets sammensetning av liten relevans. Dette var en kursjustering som skjedde på ledelsens initiativ mens partiet fremdeles var i opposisjon.

På mange områder var profilen Arbeiderpartiet la seg på i forbindelse med

frihetskampanjen en videreføring av praktisk politikk de to Willoch-regjeringene hadde gjennomført. Liberalisering av åpningstider og effektivisering av offentlig sektor var viktige satsningsområder for de borgerlige partiene. På denne måten bidro Høyres år i regjering til å justere Arbeiderpartiets kurs.

De økonomiske konjunktorene er en annen faktor som kan bidra til å forklare omleggingen på 1980-tallet. Da Arbeiderpartiet lagde arbeidsprogrammet i 1985, var de økonomiske utsiktene lyse. Programmet «Ny vekst for Norge» bar tydelig preg av dette. Men mot slutten av 1985 kom det klare signaler om at norsk økonomi bevegde seg mot en krise, og raskt synkende oljepriser førte ved årsskiftet til at inntektene til statskassen sank drastisk. Da Arbeiderpartiet overtok regjeringsmakten i mai 1986 valgte partiet derfor å stramme kraftig inn i stedet for å øse ut offentlige kroner slik arbeidsprogrammet hadde lagt opp til. I 1987 ble argumentasjonen for en mer forsiktig pengebruken også tatt inn i valgmanifestet. Dette viser klart hvordan den økonomiske situasjonen har bidratt til å justere både partiets praktiske og programmatisk profil.

I kapittel to så vi at Berge Furre legger vekt på at det internasjonale ideologiske klimaet bidro til at vi fikk en høyrebølge i Norge og at Arbeiderpartiet justerte kursen. Det er få spor av en direkte internasjonal påvirkning i mitt materiale. Thorbjørn Jagland kommer imidlertid med en interessant opplysning om hvordan ideen til frihetskampanjen ble unnfanget. Jagland forteller at han hadde mye kontakt med søsterpartier i Norden og andre land, og «så at de jobbet med lignende spørsmål».²⁷⁹ Jeg har ikke hatt mulighet til å gå inn i samspillet mellom de nordiske og europeiske sosialdemokratiske partiene og sett på paralleller i utviklingen av partienes profil på 1980-tallet. Dette kunne imidlertid være et interessant tema for en annen masteroppgave.

Edgeir Benum og Rune Slagstad forklarer nyorienteringen på 1980-tallet med fremveksten av henholdsvis et «sosialdemokratisk storborgerskap» og en «markedsteknokratisk styringselite».²⁸⁰ Funnene jeg har gjort om de nye miljøene som ble trukket inn på 1980-tallet, kan peke i retning av at disse teoriene har noe for seg. Flere av personene i ledelsen i Arbeiderpartiet på 1980-tallet hadde også en annen sosial bakgrunn enn det som hadde vært vanlig i partiet. Det vakte oppsikt at landsmøtet i 1981 valgte legen Gro Harlem Brundtland til leder og studenten Einar Førde til nestleder. Gjennomgangen av faktorer utenfor partiet som kan ha bidratt til nyorienteringen på 1980-tallet, viser at disse i større grad forklarer omleggingen av den praktiske politikken enn omleggingen av den programmatisk profilen. Dette styrker antagelsen om at moderniseringen av Arbeiderpartiet først og fremst var et bevisst prosjekt initiert av toppene i partiet, og at

---

²⁷⁸ Furre (1996) side 504.

²⁷⁹ Intervju med Thorbjørn Jagland 29. mars 2006, side 1 i det transkriberte intervjuet.

person sammensetningen i ledelsen var en viktig årsak. Mer forskning må imidlertid til for å svare på om Benums «sosialdemokratisk storborgerskap» eller Slagstads «markedsteknokratisk styringselite» er treffende forklaringer.

8.4 Litteraturen i et nytt lys

Funnene jeg har gjort i denne oppgaven kan bidra til å nyansere og endre inntrykk som er skapt i tidligere litteratur. Jeg har vist hvilken rolle de ulike miljøene i partiet og de sentrale personene i ledelsen spilte i fornyelsesarbeidet på 1980-tallet. Jeg har dokumentert at Arbeiderpartiet i perioden 1981 til 1985 tok et klart skritt tilbake i forhold til den nyorienteringen som var igangsatt i 1981 og årene før. Jeg underbygger at frihetskampanjen var et sentralt ledd i nyorienteringen på 1980-tallet, og har funnet ut at denne ble initiert allerede i slutten av september 1985.

Forskning om Arbeiderpartiet på 1980-tallet har stort sett dreid seg om periodene partiet satt seg i regjering og periodene da Arbeiderpartiet tilsynelatende forandret seg mest: Altså 1981 og årene 1986-1989. Dette har gjort at den omfattende endringen partiet gikk gjennom i opposisjonsårene 1981 til 1986 er blitt oversett.

Ved å konsentrere seg om årene Arbeiderpartiet satt i regjering, mener jeg flere av forfatterne også går glipp av et annet viktig poeng: Arbeiderpartiets kursomlegging på slutten av 1980-tallet begynte før regjeringsovertagelsen i mai 1986 og landsmøtet våren 1987. Den var forberedt av ledelsen i partiet allerede fra slutten av september 1985, på et tidspunkt da Arbeiderpartiet nettopp hadde «tapt» et stortingsvalg og så for seg fire nye år i opposisjon. Dette er spesielt interessant fordi det viser at endringene i Arbeiderpartiets profil ikke hang så tett sammen med overgangen fra opposisjon til posisjon som det kan virke ved første øyekast. Lanseringen av frihetskampanjen høsten 1985 tyder tvert imot på at vesentlige deler av omleggingen av Arbeiderpartiets politikk ville kommet uavhengig av om partiet vant tilbake regjeringsmakten i 1986 eller ikke. For å omskrive Gro Harlem Brundtlands uttalelse: Arbeiderpartiets hellige kyr ville uansett blitt slaktet.

---

²⁸⁰ Benum (1998), Slagstad (2001).

Skriftlige kilder

Arbeidsprogrammer:

«Du skal vita kva det gjeld - solidaritet, arbeid, miljø», arbeidsprogram for perioden 1978-1981, vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1977. Hentet fra «Vi vil - norske partiprogrammer 1884-2001», cd-rom utgitt av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste og Institutt for samfunnsforskning, versjon 1.1 2001. (Dette gjelder alle arbeids- og prinsippprogrammer)

«Politikk for 1980-årene», arbeidsprogram for perioden 1982-1985, vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1981.

«Ny vekst for Norge», arbeidsprogram for perioden 1986-1989, vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1985.

«Krav til innsats for felles framtid», arbeidsprogram for perioden 1990-1993, vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1989.

Prinsippprogrammer:

«Prinsipper og perspektiver», vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1969.

«Prinsippprogrammet», vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1981.

Valgmanifest:

«Arbeid, bolig og helse», lokalpolitisk manifest vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1983. Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Valgmanifest 1987», lokalpolitisk manifest vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte i 1987. Arbeiderbevegelsens arkiv.

Programutkast:

«Forslag til prinsippprogram». Utkast til prinsippprogram oktober 1980. Bilag i partiavisen «Aktuelt Perspektiv». Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Utkast til arbeidsprogram 1982-1985», januar 1981. Trykt hefte, Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Ny vekst for Norge - 85-89 forslag til arbeidsprogram», august 1984. Trykt hefte, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Utkast til valgmanifest, januar 1987. Vedlegg til brev til medlemmene i programkomiteen fra Siri Bjerke, datert 27. januar 1987. Unummerert boks merket «Org.arb/prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Beretninger:

Arbeiderpartiets beretning 1981-1982.

Arbeiderpartiets beretning 1983-1984.

Arbeiderpartiets beretning 1985-1986.

Arbeiderpartiets beretning 1987-1988
Arbeiderpartiets beretning 1989-1990

Landsmøteprotokoller:

Landsmøteprotokollen 1981.
Landsmøteprotokollen 1983.
Landsmøteprotokollen 1985.
Landsmøteprotokollen 1987.
Landsmøteprotokollen 1989.

Landsstyreprotokoller:

Protokoll fra Arbeiderpartiets landsstyremøte 4. - 5. oktober 1985, DNAs saksarkiv Dd, boks 17, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Sentralstyreprotokoller:

Protokoll fra sentralstyremøtet 13. mars 1978. DNAs saksarkiv Dd, boks 20, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Stortingsmeldinger:

Stortingsmelding nr. 79 (1980-81): «Langtidsprogrammet 1982-1985». I «stortingsforhandlinger 1980-81, 3. del», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Avisutklipp:

Aktuelt Perspektiv: 12. oktober 1985, 4. april 1987.

Arbeiderbladet: 5. oktober 1985, 28. mars 1987.

Bergens Tidende: 19. august 2005

Dagbladet: 7. april 2006

Møtereferater:

Diverse referater fra programkomiteenes møter 1978-1981. DNAs saksarkiv Dd, boks 290 og 293, Arbeiderbevegelsens Arkiv.

Diverse referater fra programkomiteenes møter 1982-1985. DNAs saksarkiv Dd, boks 147 og 300, Arbeiderbevegelsens Arkiv.

Notater/rapporter:

«Økonomisk demokrati», notat datert 9. august 1979. Skrevet av Sigmund Log, utredningskontoret. DNA saksarkiv Dd, boks 293, Arbeiderbevegelsens arkiv.

«En mer verdiorientert politikk», notat fra Per Kleppe datert 21. november 1979, DNA saksarkiv Dd, boks 293, Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Disposisjon til prinsippprogrammet». Skrevet av Gudmund Hernes, datert 4. desember 1980. DNA saksarkiv Dd, boks 293, Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Økonomisk demokrati», notat datert 7. mars 1980. Skrevet av Sigmund Log, utredningskontoret. DNA saksarkiv Dd, boks 293, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Rapport om rådslaget om prinsippprogrammet datert 20. mai 1980. Skrevet av Sigmund Log, utredningskontoret. DNA saksarkiv Dd, boks 293, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Gro Harlem Brundtland til programkomiteen 5. januar 1982. DNA saksarkiv Dd, boks 300, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Thorbjørn Jagland til programkomiteen datert 1. juni 1983. DNA saksarkiv Dd, boks 147, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Gudmund Hernes til programkomiteen 16. juli 1983. DNA saksarkiv Dd, boks 300, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat datert 7. desember 1984, undertegnet Magne (etternavnet er uleselig). DNA saksarkiv Dd, boks 291, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Thorbjørn Jagland til partiledelsen 30. september 1985. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra partikontoret til sentralstyret 19. november 1985. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Ivar Leveraas til sentralstyret datert 9. desember 1985. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Martin Kolberg datert 30. januar 1986, unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Siri Bjerke til medlemmene i programkomiteen 18. mai 1987, unummerert boks merket «Org.arb./prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat fra Thorbjørn Jagland til Siri Bjerke datert 20. oktober 1986. Unummerert boks merket «Org.arb/prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Foreløpig rapport om Universitets-seminar på Skiphelle», udatert notat fra Rolf Kr. Larsen, 1987. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arb.ark.

Notat fra økonomisk-politisk utvalg til programkomiteen 29. april 1988. Unummerert boks merket «org.arb/prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Notat signert «TAR» 18. mai 1988. Den eneste ansatte med disse initialene var på dette tidspunktet Torgunn Aas Reggestad. Unummerert boks merket «Frihetsdebatten 1987», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Brev:

Brev fra Per A. Utsi og Jon Ivar Nålsund, leder og sekretær i industriutvalget, til programkomiteen. Datert 31. januar 1985. DNA saksarkiv Dd, boks 301, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Brev til sentralstyrets medlemmer fra partikontoret 14. august 1984, DNA saksarkiv Dd boks 291, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Brev fra Gro Harlem Brundtland til medlemmene i Arbeiderpartiets programkomité 30.

oktober 1986. Unummerert boks merket «org.arb/prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Brev til programkomiteen 27. januar 1987. Unummerert boks merket «org.arb/prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Brev til programkomiteen fra kommunal- og arbeidsminister Kjell Borgen, Unummerert boks merket «org.arb/prog.arb 1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Taler:

«Underlagsmaterieell for deltagere i studieringer om utkast til nytt prinsippprogram», debattopplegg sendt ut til lokallagene september 1980. Inneholder blant annet manuskript til Einar Førdes tale i Oslo Arbeiderpartis representantskap 2. september 1980. DNA saksarkiv Dd, boks 290, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Manuskript til Brundtlands tale på programkonferansen 26. august 1982. DNA saksarkiv Dd, boks 147, Arbeiderbevegelsens arkiv.

Manuskript til Gro Harlem Brundtlands tale til landsstyremøtet 4.-5. oktober 1985, DNAs saksarkiv Dd, boks 310, Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Åpent parti - foredragsdisposisjon» fra Thorbjørn Jagland, unummerert boks merket «1987-1988», Arbeiderbevegelsens arkiv.

Annet:

Debattopplegget «Ta i et tak for prinsippprogrammet» 23. november 1979. Særtrykk av Aktuelt Perspektiv. Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Den økonomiske politikken», 1984. Trykt hefte som innspill til programarbeidet fra økonomisk-politisk utvalg. Arbeiderbevegelsens arkiv.

Debattheftet «Velferd sammen» april 1986. Arbeiderbevegelsens arkiv.

Heftet «Gjennom krise til ny vekst - 1000 dager» om Arbeiderpartiets tid i regjering 1986-1989. Arbeiderbevegelsens arkiv.

«Velgergaranti», løpeseddel 1985. DNA saksarkiv Dd, boks 292, Arbeiderbevegelsens arkiv.

E-post:

Danielsen, Helge: E-post til undertegnede 8. september 2006. Danielsen er koordinator for prosjektet «Oral history» ved Universitetet i Oslo.

Mørland, Jon: E-post til undertegnede 9. mars 2006. Mørland er pressekontakt for Gro Harlem Brundtland.

Røinaas, Grete: E-post til undertegnede 15. november 2006. Røinaas er informasjonsmedarbeider i Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF).

Internettsider:

Arbeiderpartiets internettsider, www.dna.no

Statsministerens kontors internettsider www.odin.dep.no/smk

Statistisk sentralbyrås nettsider www.ssb.no

LO-aktuelt's hjemmesider www.frifagbevegelse.no/lo-aktuelt

Muntlige kilder

Hansen, Svein Roald: Stortingsrepresentant. Tidligere politisk rådgiver for Gro Harlem Brundtland på Statsministerens kontor og Stortinget. Intervjuet 8. mars 2006. Lagringsmedium: Kasset/transkribert intervju.

Høegh, Karl Erik: kontorsjef i Det norske Arbeiderparti, telefonsamtale 14.10.2004.

Jagland, Thorbjørn: Stortingspresident. Tidligere statsminister, utenriksminister, partisekretær og utredningssekretær på partikontoret. Intervjuet 29. mars 2006. Lagringsmedium: Kasset/transkribert intervju.

Strand, Arne: Politisk redaktør i Dagsavisen. Tidligere statssekretær på Statsministerens kontor. Intervjuet 12. april 2004. Lagringsmedium: kasset/transkribert intervju.

Litteratur

Benum, Edgeir: «Overflod og fremtidsfrykt 1970 -», bind 12 i Aschehougs Norgeshistorie, Oslo 1998.

Brox, Ottar: «Ta vare på Norge!: sosialdemokratiet under høyrebølgen», Gyldendal 1988.

Brundtland, Gro Harlem: «Dramatiske år 1986-1996» , Gyldendal Norsk Forlag ASA 1998.

Driver, Stephen og Luke Martell: «Third Ways in Britain and Europe» i Oliver Schmidtke (red.): «The third way transformation of social democracy: normative claims and policy initiative in the 21st. century». Aldershot, Ashgate 2002.

Furre, Berge: «Norsk historie 1905-1990», Bind 6 i Samlagets Norgeshistorie, Det Norske Samlaget Oslo 1996.

Gilhus, Alette: «Radikale ungdomspartier? : En komparativ analyse av forholdet mellom morderparti og ungdomsparti i Arbeiderpartiet og Høyre», hovedoppgave i sammenlignende politikk, Universitetet i Bergen 1999.

Grøndahl, Øyvind Nordbrønd: «Byråkrati eller demokrati? Forvaltningspolitikk i 1970-årene» i Grønlie, Tore (red): «Forvaltning for politikk - norsk forvaltningspolitikk etter 1945», Fagbokforlaget 1999.

Grøndahl, Øyvind Nordbrønd og Tore Grønlie: «From the Swedish ideal to EU direction. Scandinavian central state administrative reform in the 1980s and 1990s, in a post 1945 perspective», artikkel publisert i Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte 16/2004.

Hansson, Steinar og Ingolf Håkon Teigene: «Makt og mannefall – historien om Gro Harlem Brundtland» , Cappelen Oslo 1995.

Kjeldstadli, Knut: «Kildekritikk» i «Muntlige kilder – Om bruk intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie», Hodne, Bjarne, Kjeldstadli, Knut og Rosander, Göran (red.), Universitetsforlaget Oslo – Bergen – Tromsø 1981.

Lafferty, William M.: «Den sosialdemokratiske stat» i Nytt norsk tidsskrift nummer 1 1986.

Nyhamar, Jostein: «Nye utfordringer 1965 – 1990», Arbeiderbevegelsens historie bind 6, Tiden Norsk Forlag Oslo 1990.

Seip, Jens Arup: «Fra embedsmannsstat til ettpartistat» i «Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays», Universitetsforlaget, Oslo 1963.

Sejersted, Francis: «Norsk idyll», Pax forlag A/S, Oslo 2000.

Slagstad, Rune: «De nasjonale strateger», Pax forlag A/S, Oslo 2001

Svåsand, Lars og Harmel, Robert: «Party change», i «Party politics», Vol. 3, no 3 1997

Ytterhus, Bjarne E: «Samfunnsstyring og økonomisk politikk», Cappelen akademiske forlag, Oslo 1997.

Østerberg, Dag og Nilsen, Håvard: «Statskvinnen - Gro Harlem Brundtland og nyliberalismen», Forum Aschehoug Oslo 1998